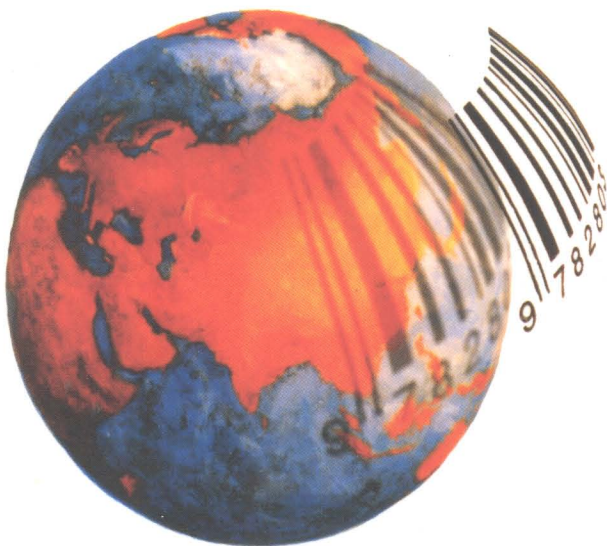

Brood & Rozen^{2005/3}

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Brood & Rozen^{2 0 0 5 / 3}

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
E-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Kernredactie: Bert Boeckx, Rita Calcoen, Piet Creve, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier,
Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort
(erfgoedcoördinator Cultuurstad Gent), Gita Deneckere (UGent), Maria De Waele
(stafmedewerker Bijlokmuseum/STAM), Marc Hooghe (K.U.Leuven), Marc Jacobs (VCV),
Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Koen Raes (UGent), Bob Reinalda
(Radboud Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB),
Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (UGent),
Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Geert Bonne, Rita Calcoen, Bart De Nil, Bart Dewaele, Lieve Cosyns, Bob
Reinalda, Vincent Scheltjens, Ludwine Soubry, Maarten Van Ginderacher, Sofie Vrielynck,
Pascale Welvaert

Secretariaatswerk: Viviane Taeckens

Verzending en abonnementen: Viviane Taeckens, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 19 euro

Bibliotheken en archieven: 19 euro

Organisaties: 38 euro

Buitenland: 38 euro

Los nummer: 6 euro

Themanummer: 9 euro

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen
korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt
uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u
te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u
hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking
persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat
het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

Omslagillustratie: Detail van de affiche van de ICFTU voor het wereldcongres in 1996 (zie p.6
bij het artikel van Jan-Frederik Abbeloos)

Edito **Bijdrage** **Opgemerkt**

Reflecties bij een edito. *Paule Verbruggen* p. 4

Het andersglobalisme en de liberaliseringsthese:
anders en beter? *Jan-Frederik Abbeloos* p. 7

Revisionisme in de geschiedschrijving over de
Spaanse burgeroorlog. Het neofranquistisch
offensief van Pío Moa. *Vincent Scheltiens* p. 27

Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij.
Doctoraal proefschrift van Maarten Van Ginderachter,
UGent, 2005. *Herman Balthazar* p. 41

Klauwen en tanden in de Minard. De vaderlandse
ontstaansgeschiedenis van ons nationaal lied.
Herman Balthazar p. 49

Ger Harmsen, geschiedschrijver van de Nederlandse
arbeidersbeweging (1922-2005). *Bob Reinalda* p. 57

De grote reis van Wilchar (1910-2005).
Rik Hemmerijckx p. 65

Bronnen

Het archief van Germain Roels. *Rik De Coninck* p. 69

Het archief van SoCAK (1978-1995). *Jan De Smedt* p. 70

Het archief van Nadine Crappé (1935-1999).
Jan De Smedt p. 71

Het archief van europarlementslid Freddy
Willockx (1995-1999). *Martijn Vandenbroucke* p. 72

De socialistische coöperatie in het Luikse. Het archief
van de Union Coopérative. *Martijn Vandenbroucke* p. 75

Hoe het groeide ... Archieven van de milieubeweging.
Piet Creve p. 78

Het archief van Theo Daese. *Sofie Vrielynck* p. 80

Kronieken

Women in a changing World: The History of the
International Women's Movement. Colloquium
Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis, Brussel,
20 mei 2005. *Els Flour* p. 83

Geschiedenis en antropologie. Dag van het
Postgraduate Seminarie Geschiedenis Leuven,
21 mei 2005. *Jan Bleyen* p. 86

Digitale toegankelijkheid. Studiemiddag VGI
audiovisuele collecties en historisch onderzoek,
Amsterdam, 3 juni 2005. *Matthias Vandermassen* p. 90

cULTUUR, Tijdschrift voor etnologie. Een reflectie
over kleine c. *Bart De Nil* p. 97

"Wij willen met cULTUUR liever het eerste dan het
laatste woord over iets zeggen". Een gesprek naar
aanleiding van de lancering van cULTUUR, Tijdschrift
voor etnologie. *Bart De Nil* p. 99

Adlib: een nieuwe catalogus voor Amsab-ISG.
Donald Weber p. 104

Recensies

WILLY VAN DOORSELAER EN AURÉLE LOOMAN (red.),
De langzame haast van pater Bontinck. Een historicus
op missie in het hart van Afrika. *Bart De Nil* p. 107

STEPHAN VANFRAECHEM EN BOB BAETE, 100 jaar Haven-
arbeidersbond Antwerpen. Van dokwerker tot
havenarbeider. *Rik Hemmerijckx* p. 113

REFLECTIES BIJ EEN EDITO

In het edito van het voorlaatste nummer van de *Bijdragen voor Eigentijdse Geschiedenis* (BEG) stelt hoofdredacteur Rudi Van Doorslaer een beetje moedeloos vast dat de groei van het aantal studenten in de geschiedenis niet resulteert in een gelijklopende toename van interessante wetenschappelijke artikels. Van Doorslaer zoekt naar verklaringen voor dit fenomeen en oppert dat er misschien een onvoldoende doorstroming is van de pas afgestudeerde historicus naar de tijdschriftenredactie(s). Hij brengt dit in verband met het feit dat slechts een minderheid van de afgestudeerden in het onderzoek terechtkomt en dat dus weinig historici geneigd zijn nog artikels te schrijven na hun opleiding. De weinigen die dat wel doen, blijken dan nog dikwijls geen degelijk artikel te kunnen schrijven, en dat zou dan weer te maken hebben met het feit dat ze in hun opleiding die vaardigheid niet voldoende aangeleerd kregen.

Het stijgend aantal studenten geschiedenis was juist een van de voornaamste redenen om naast het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* een tweede tijdschrift voor contemporaine geschiedenis, namelijk de BEG, op te starten. Intussen is de markt van historische tijdschriften over de hedendaagse periode nog uitgebreid, of beter, hebben historische tijdschriften met een heel specifiek inhoudelijk domein, zoals *Brood & Rozen* en *Wetenschappelijke Tijdingen* 'meer armslag gekregen', zoals Van Doorslaer het uitdrukt.

Allemaal mogelijke verklaringen voor een tekort aan goede kopij bij de redactie van de BEG (en bij de andere redacties).

De eerste vraag die ik me stel is of een stijging van het aantal studenten recht evenredig moet zijn met een toename van goede artikels. 'Meer' betekent daarom niet 'beter'. De tweede vraag is of het 'voller' worden van de tijdschriftenmarkt niet eerder positief moet gezien worden. Elk van die tijdschriften vult een heel eigen niche en heeft een eigen finaliteit. Voor elk wat wils dus.

Brood & Rozen is geen wetenschappelijk tijdschrift stricto sensu, geen 'referee-tijdschrift' zoals de BEG en het *Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*. Het probeert wel zo goed mogelijk mee te blijven met het onderzoek op het vlak van de geschiedenis van sociale bewegingen, van de sociale geschiedenis in de 19e en 20e eeuw tout court, en die bevindingen te vertalen naar een ruimer dan louter academisch publiek. Die finaliteit vergemakkelijkt misschien het contact met de student/afgestudeerde. Dikwijls worden de eerste contacten met de student al gelegd in de leeszaal en wordt dan al min of meer afgesproken dat, als de eindverhandeling een positieve beoordeling krijgt van de promotor, er een artikel uit gepuurd kan worden. Van een gebrekkige doorstroming naar de redactie kunnen wij dus niet echt spreken. Wel stellen we vast

dat jonge historici niet echt gebrand zijn op het herwerken van hun eindverhandeling, dat ze soms moeten aangepord worden. Want, er is die bijkomende opleiding of ze hebben werk in een totaal andere branche, of ze zijn druk op zoek naar een job en 'wat is de zin van energie investeren in een bijdrage waarmee ze niets kunnen aanvangen in hun beroepsleven?' enz.

Brood & Rozen investeert dan ook vrij veel tijd in het redactiewerk, in die zin dat zoveel mogelijk in samenspraak met de auteur geprobeerd wordt een goed artikel op poten te zetten. De bedoeling is dan vooral om hun werk te valoriseren en hun te leren 'leesbare' bijdragen te schrijven, een ervaring die hen ook van nut kan zijn in hun beroepssfeer, die van het sociaal-cultureel werk, de journalistiek, de erfgoedinstellingen enz. Wat dan weer niet wil zeggen dat de onderzoekers pur sang de weg naar de redactie niét vinden. Veelal publiceren ze eerst in de (Engelstalige) *Ar-tijdschriften* en plegen ze daarna bij ons een artikel omdat ze, dixunt zichzelf, hun onderzoeksresultaten graag ook aan het 'eigen volk' voorleggen.

Dit alles betekent niet dat *Brood & Rozen* enkel een redactie bureau is; de inhoudelijke kwaliteit blijft het eerste criterium van selectie. Sinds drie jaar werken we daarom ook met reviewers, indien mogelijk zijn dit altijd een academicus die thuis is in de materie én iemand die actief is 'op het terrein'. Het is best mogelijk dat een reviewer die voor *Brood & Rozen* leest, minder strenge normen hanteert dan voor een ander tijdschrift, juist omdat het zich bewust richt naar een breder dan academisch publiek. En dat ook dát de drempel naar de redactie lager maakt.

Het specifieke aan *Brood & Rozen* is dat naast de wetenschappelijke bijdragen (hoogstens twee per nummer) er ook een rubriek *Opgemerkt* is waar de bijdragen op de rand van geschiedschrijving en journalistiek balanceren, hoewel dit dan weer geen vergaarbak mag worden van gratis geschrijf. Tegelijk is *Brood & Rozen* een soort nieuwsbrief: als spreekbuis van een archief- en onderzoekscentrum brengt het ook informatie over de nieuw verwerkte archieven, onderzoeksresultaten, eigen projecten enz.

Misschien vissen we soms wel in de vijver van andere tijdschriften voor contemporaine geschiedenis, maar elk van die tijdschriften heeft zijn bestaansrecht, zijn publiek, zijn specificiteit.

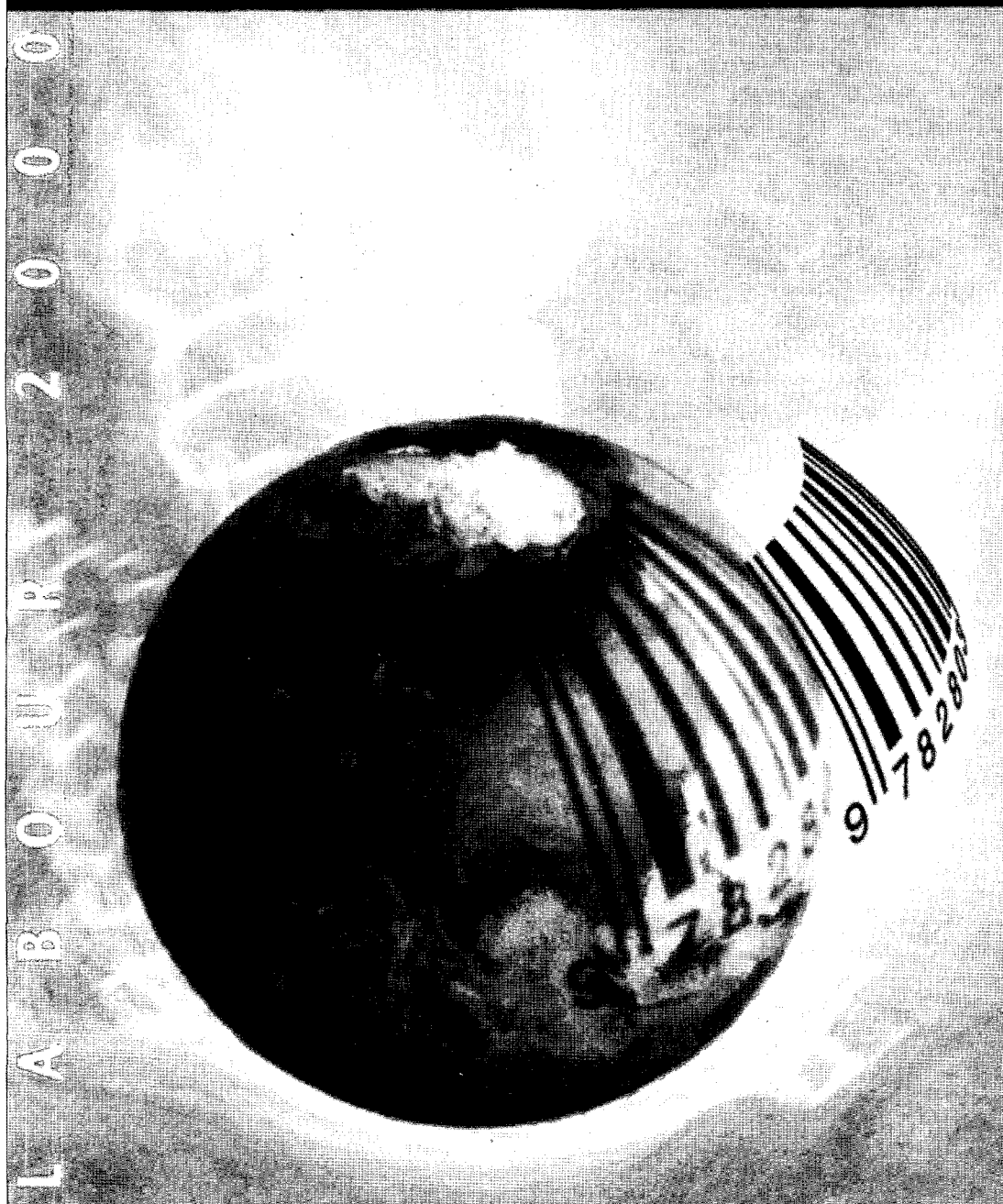
Dé hamvraag blijft: wie leest *Brood & Rozen*? En wat leest men daarin? En léést men het überhaupt? Zoals ergens in dit nummer wordt geopperd zijn abonnees inderdaad niet altijd lezers, maar ze zijn ergens wel een graadmeter. Dat ons abonneebestand gelijk blijft en dat het aantal individuele abonnees toeneemt, zegt iets. Wat niet wegneemt dat na tien jaar een tijd komt voor evaluatie, voor reflectie. We maken er werk van.

Paule Verbruggen

INTERNATIONAL CONFEDERATION OF FREE TRADE UNIONS

ICFTU

THE CHALLENGE OF GLOBALISATION

LABOUR 2000

ICFTU 16th WORLD CONGRESS, BRUSSELS, JUNE 25-29 1996

Het andersglobalisme en de liberaliseringsthese: anders en beter?

Jan-Frederik Abbeloos, historicus UGent

De andersglobaliseringsbeweging is al tien jaar oud. Sinds de zapatisten in 1994 de ondertekening van de NAFTA-akkoorden verwierpen, is de beweging een hype geworden en globalisering een modewoord. Dit artikel peilt de intellectuele munitie van de beweging met betrekking tot de liberalisering van de internationale handel en kapitaalmarkt. De kritieken worden naast de orthodoxe liberaliseringsthese geplaatst. De bedoeling is een aantal sterke en zwakke punten in de analyse bloot te leggen. Dit met het oog op de verdere uitwerking van de kritieken. De kracht van de beweging schuilt immers in de argumentatie. Iets wat deze maand duidelijk onderstreept werd tijdens het International Colloquium Anti-Globalism van 9 september, georganiseerd te Gent door Amsab-ISG in samenwerking met LALHI en de Stichting Gerrit Kreveld.

Inleiding

Het is al een tijdje rustig rond de andersglobalistische beweging. Elk jaar slaan de harten even sneller tijdens het Wereld Sociaal Forum, maar de traditie van het 'tophopen', waarbij internationale conferenties stevast aanleiding gaven tot massademonstraties, is geluwd. Anno 2005 blijkt dat het succes van de beweging vooral afhankelijk

Affiche van de International Confederation of Free Trade Unions voor het wereldcongres in 1996 (ontwerp: Geluck, Suykens, De Grasse)

was van haar spectaculaire actiemethode en de media-aandacht. De heterogeniteit van de beweging zorgde ervoor dat de militant au fond geen keuze moest maken voor een duidelijk omschreven alternatief. Een outing als andersglobalist leek daarom genuanceerder en gemakkelijker dan een positionering als socialist of marxist. Op korte termijn stond deze ideologische vaagheid borg voor een enorme wervingskracht maar al snel speelde dit gebrek aan identiteit in het nadeel. Zowel ter linker- als ter rechterzijde eisten velen de beweging op. Ook de media creëerden een eigen andersglobalistische beweging en focussten daarbij vooral op de vaak sensationele, maar evenzeer marginale, botsingen tussen betogers en politie. De beweging werd gereduceerd tot romantische rebellie.⁽¹⁾

Ondertussen bleef de boodschap van de beweging vaak onderbelicht of onduidelijk. Deze tekst vat een aantal basiskritieken samen met betrekking tot de liberalisering van de handel en de kapitaalmarkt. De beperkte ruimte zorgt ervoor dat er keuzes moeten gemaakt worden. Om te beginnen vereng ik globalisering tot liberalisering en vallen andere programmapunten van het neoliberalisme, zoals privatisering en deregulering, buiten de analyse - al worden ze niet volledig uit het oog verloren. Strikt genomen zijn dit immers zuiver binnenlandse aangelegenheden, hoezeer de maatregelen ook passen binnen het kader van de internationale concurrentie. De manier waarop er geprivatiseerd en gedereguleerd wordt in de wereld lijkt trouwens nogal te verschillen tussen landen, wat een analyse over de uitkomst ervan bemoeilijkt. Liberalisering is echter per definitie een internationaal gegeven waarvan de spelregels in onderling overleg tussen landen bepaald worden binnen de Wereldhandelsorganisatie (WTO). Zodoende is er een bepaald orthodox liberaliseringsdiscours gegroeid waarvan ik de grote lijnen weergeef. De kritieken op dit discours zijn zeer divers. De tekst doet daarom waarschijnlijk ook geen recht aan de intellectuele verscheidenheid binnen de andersglobalistische beweging. Het typeert de andersglobalisten dat ze geen eenduidig alternatief naar voor schuiven, maar dat de diversiteit binnen de beweging op zich al tot programma wordt verheven, en dit als remedie tegen de vermeende 'eenheidsworst van het neoliberalisme'. Toch lopen er rode draden doorheen deze kritieken. Feit is dat er binnen de beweging een zacht tot hard reductionisme heerst waarbij de economische processen binnen de maatschappij als bepalende factor worden gezien voor de opgemerkte sociologische, politicologische, ecologische of psychologische fenomenen. Concreet betekent dit dat de neoliberale globalisering verantwoordelijk wordt geacht voor een hele resem maatschappelijke problemen. Globalisering garandeert toenemende armoede, werkloosheid en ongelijkheid, een ecologische ravage en een democratisch deficit. In een eerste deeltje ga ik dit totaalconcept problematiseren en herdefiniëren in functie van deze uiteenzetting. Aansluitend ga ik de orthodoxe overtuiging dat financiële en handelsliberalisering op zich economische groei en maatschappelijke ontwikkeling meebrengen nuanceren volgens de recepten die in ver-

schillende, al dan niet standaardwerken van het andersglobalisme, worden aangereikt. Wat volgt is uiteraard een persoonlijke verwerking ervan tot een tekst die eerder rechtlijnig wil zijn dan exhaustief. Dit heeft als nadeel dat extremere stemmen in het debat misschien minder aan bod komen en het academisch debat over globalisering ondergeschikt wordt aan het maatschappelijk debat. Het voordeel is dat het 'goddelijk monster' van de andersglobaliseringsbeweging op die manier wel een gezicht en een duidelijker boodschap krijgt. De kritieken zijn dus niet nieuw, deze tekst is op de eerste plaats een uitnodiging om ze uit te breiden, te verdiepen en te verfijnen.

Globalisering, neoliberalisme, kapitalisme, ... what's in a name?

Globalisering blijft een problematisch en onduidelijk modewoord. Deels vloeit dit voort uit het 'totale' karakter van het concept. Het abstracte karakter ervan zet de deur open voor sterk uiteenlopende interpretaties. Belangrijker is dat de inhoud van de term inzet is van een maatschappelijk debat over de wenselijkheid van het beschreven proces. De invulling ervan is zelden onschuldig en verradt een positionering in het debat. Tot slot wordt globalisering nu eens gezien als de uitkomst van een bepaald historisch proces, dan weer als een historisch nulpunt, de start van en motor achter een nieuwe maatschappelijke realiteit. De globalisering wordt tegelijk gebruikt als beschrijvend, verklarend en normatief totaalconcept.⁽²⁾

Andersglobalisten focussen bijvoorbeeld vaak op de economische essentie van de globalisering. Globalisering kan dan, in de woorden van Joseph Stiglitz, begrepen worden als *"the closer integration of the countries and peoples of the world which has been brought about by the enormous reduction of costs of transportation and communication, and the breaking down of artificial barriers to the flows of goods, services, capital, knowledge, and (to a lesser extent) people across borders."*⁽³⁾ Globalisering valt op die manier inderdaad te verenigen tot liberalisering. Een liberalisering die, volgens andersglobalisten, niet de beloofde economische en maatschappelijke vooruitgang oplevert, integendeel. Om de ontwrichtende kracht van de liberalisering, globalisering aan te duiden, wordt niet zelden een staalkaart gemaakt van een hele rits maatschappelijke problemen.⁽⁴⁾ Intellectuele voorgangers zoals Naomi Klein, Noreena Hertz, William Greider of Jaap Kruithof zien een werkelijkheid om zich heen die ze dan globalisering noemen. Er volgt een opsomming van wantoestanden, anekdotische vermeldingen of statistische referenties waarvan uitgegaan wordt dat ze het gevolg zijn van de globalisering. Een dergelijke inductieve methodiek staat haaks op de verkondigde these dat het kapitalisme globalisering impliceert en daarbij ernstige sociale kosten veroorzaakt. Er gaapt met andere woorden soms een kloof tussen de holistische blik van de andersglobalisten bij het situeren van het probleem, de globalisering, en het niveau waarop de 'bewijzen', illustraties gezocht worden die

het verband tussen globalisering en de maatschappelijke kosten moeten staven. Wat is de kracht van de illustraties die deze auteurs aanreiken? Op basis van hoeveel anekdotes of statistische gegevens kan een oorzakelijk verband, zelfs een correlatie met een bepaald maatschappelijk, economisch proces aangeduid worden? Het zijn trouwens niet alleen de andersglobalisten die het bewijs van de oorzaak in het gevolg zoeken. Ook de voorstanders van globalisering, annex liberalisering, hanteren een mix van anekdotische en statistische bewijzen om de correlatie tussen globalisering, groei en welvaart te staven. Zij steunen daarbij in de eerste plaats op de macht van het getal. Zon tonen vaak geciteerde econometrische studies van Jeffrey Sachs en Andrew Warner uit Harvard, David Dollar en Aart Kraay van de Wereldbank en David Romer uit Berkeley aan dat handelsliberalisering 'ontwikkeling' stimuleert. De wiskundige regressievergelijkingen waarop ze hun bevindingen baseren, zijn echter niet waterdicht. Zelfs *The Economist* erkent dat voor elke regressievergelijking die bewijst dat handel groei promoot, de gebruikte variabelen en de beschouwde periode zodanig kunnen aangepast worden dat ze bewijst dat de correlatie onbestaande is.⁽⁵⁾ Academici als Dani Rodrik en Jagdish Bhagwati verwerpen dit soort methodologie dan ook met klem.

Het gevolg is wel dat het causale verband tussen het kapitalisme, de globalisering enerzijds en de waslijst sociale kosten anderzijds onderbelicht blijft. Het verband wordt nog vaak gepuurd uit vertrouwde recepten. Stellen dat het winstprincipe het slechtste in de mens naar boven brengt, blijft een vertrouwd cliché. Of er wordt gefocust op de 'concurrentieloop' binnen het kapitalisme of op het feit dat het systeem tot doel heeft prestaties te belonen in plaats van behoeften te bevredigen. De meest centrale these van de andersglobalisten is de zogenaamde 'race to the bottom'. Die stelt dat de financieel-economische verhoudingen tussen staten hen verplicht tot een wedren op lage belastingen, dalende staatsuitgaven en het achterwege laten van sociale uitkeringen. Het land dat voor kapitaalkrachtigen de beste voorwaarden schept wordt beloond. Hun belangen zijn altijd dezelfde: geringe inflatie, stabiele valutakoersen en zo weinig mogelijk belasting op hun rente-inkomsten. En hoe meer staten afhankelijk worden van de welwillendheid van beleggers, des te meer moeten regeringen een toch al bevoorrechte minderheid begunstigen: bezitters van vermogen.⁽⁶⁾

Vaak wordt speciale aandacht besteed aan de ideologische legitimering en politieke ondersteuning van dit proces. Door te spreken over het neoliberalisme ontmaskeren de critici het schijnbaar natuurlijke proces van globalisering als een gestuurd, politiek project. Daarenboven wordt dit project gehistoriseerd dankzij het voorvoegsel neo. Het geeft aan dat dit discours in grote lijnen een heruitgave is van een bepaald denksysteem uit het verleden. Marx en Engels wisten het immers al in 1848: "*The need of a constantly expanding market for its products chases the bourgeoisie over the whole surface of the globe. It must nestle everywhere, settle everywhere, establish connections everywhere.*"⁽⁷⁾ Verschillende auteurs merken tijdens de 19e eeuw de eerste fase van de globalisering en wijzen, in

navolging van Karl Polanyi, naar de crash van Wall Street en aansluitend daarop de opkomst van het extreem nationalisme tijdens het interbellum om de gevaren van het 19e-eeuwse laissez faire-kapitalisme te onderstrepen.⁽⁸⁾

Toch lijkt er voor vele auteurs wat meer aan de hand te zijn dan een heruitgave van de eind 19e-eeuwse situatie.⁽⁹⁾ Ten eerste opereert het kapitalisme vandaag duidelijk op een grotere schaal. In twintig jaar tijd is het aantal mensen dat leeft onder het kapitalistische productiesysteem van anderhalf tot zes miljard gestegen, wat een enorme nieuwe economische dynamiek creëert. De technologische en communicatieve mogelijkheden zijn eveneens van een andere orde. Ook de multinationalisering heeft een hoge vlucht genomen. In de jaren 1970 waren er maar een paar honderd multinationals. In 1999 telden de Verenigde Naties er ongeveer 63.000. Samen staan ze in voor meer dan twee derde van de totale wereldhandel.⁽¹⁰⁾ Tot slot heeft de globalisering de versterking van supranationale instituties zoals het Internationaal Muntfonds (IMF), de WTO en de Wereldbank gestimuleerd en de opkomst van regionale economische verbanden zoals de EU, de NAFTA of Mercosur in de hand gewerkt. Opmerkelijk hierbij is dat de graad van handelsliberalisering eind 19e eeuw in verschillende landen groter was dan nu, wat de uniciteit van de hedendaagse liberalisering enigszins relativeert.⁽¹¹⁾ Nieuw of niet, de vraag is of de opgemerkte handelsliberalisering meer welvaart en welzijn brengt. Op die vraag gaan we nu dieper in. Gaston Vandewalle wijst er in elk geval op dat het globaliseringsproces de kenmerken van de conjuncturele evolutie grondig heeft gewijzigd en de technologische vooruitgang ongetwijfeld in sterke mate in de hand heeft gewerkt, maar een permanente hoogconjunctuur heeft het voorlopig noch in de traditionele noch in de nieuwe industrielanden teweeggebracht.⁽¹²⁾

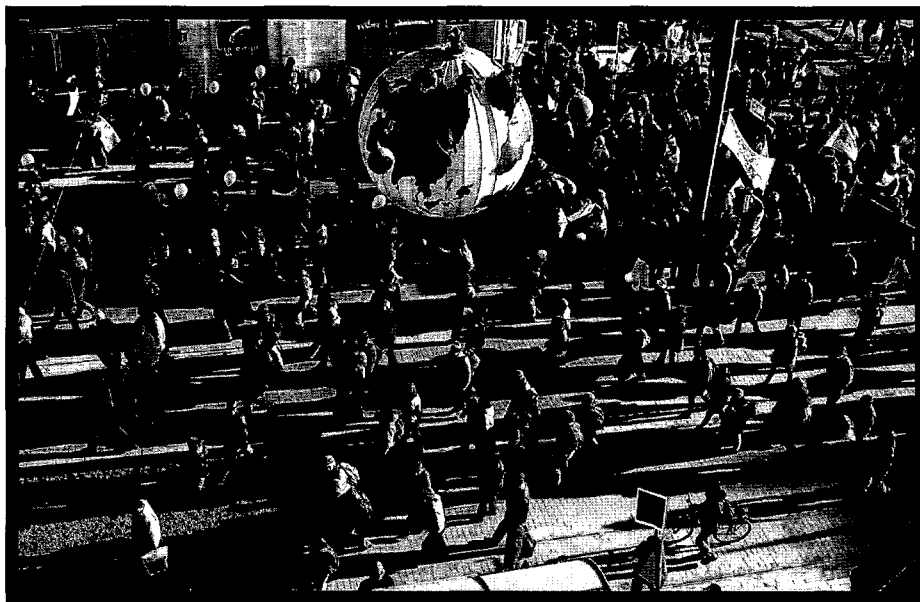
Liberaliseren die handel: waar ligt de grens?

De theorie is alomtbekend. Het absolute kostenvoordeel van Adam Smith, maar nog meer het comparatieve kostenvoordeel van David Ricardo verklaarden al in de 18e eeuw hoe internationale handel de welvaart van alle handelspartners kan verhogen. Spontane specialisering is het devies. Beide denkers steunden daarbij op bediscussieerbare hypothesen zoals perfecte concurrentie, gelijkheid tussen kosten en prijzen en een afwezigheid van schaalvoordelen. Ook het modernere Heckscher-Ohlin-theorema steunt op een rits sterke veronderstellingen. Zo worden de consumenten in de beschouwde landen gelijke preferenties toegekend, worden er geen schaalopbrengsten verondersteld, beschikken die landen over dezelfde technologie, heerst er perfecte concurrentie op de goederen- en factormarkten en worden er geen transportkosten of handelsbarrières verondersteld. Een en ander maakt het model beheersbaar, maar de vraag is of dit nog veel te maken heeft met de economische realiteit.⁽¹³⁾

Binnen de economische wetenschap is men zich ook bewust van deze tekortkomingen. Nieuwe paradigma proberen sinds de jaren 1960 en 1970 technologieverschillen en schaalvoordelen in de theorie in te brengen en een grotere rol toe te schrijven aan de multinationalisering en de vraagzijde van de economie. Andersglobalisten hebben meestal nog maar zelden gehoord van de imitatie-gaptheorie van Posner, de productiecyclustheorie van Vernon, de opmerkingen omtrent de vraagstructuur van Linder of de modelmatige aanpassingen in functie van monopolistische concurrentie of oligopolievorming. Dat is spijtig, want het is interessant om te zien hoe deze theoretische verfijningen een grote mate van onzekerheid meebrengen. Schaalvoordelen zorgen ervoor dat productspecialisatie bij internationale handel minder neutraal wordt. Specialisatie in het ene product kan een hoger welvaartseffect opleveren dan specialisatie in het andere, wat kan resulteren in een internationaal handelsevenwicht dat voor een land ongunstiger is dan het autarkische evenwicht. Het is dan niet meer mogelijk zonder meer de vrijhandel te verdedigen. Protectie of autarkie kan dan economisch rationeel worden.⁽¹⁴⁾ Met andere woorden: wie de theorie consequent doordenkt en verfijnt op basis van meer reële veronderstellingen komt alvast tot de vaststelling dat protectionisme een zinvolle economische keuze kan zijn.

De meest reële veronderstelling over de vrije markt is trouwens dat ze niet bestaat. Het is vooral frappant hoe politici het discours van de liberalisering in woorden volgen maar ondertussen de grenzen zorgvuldig afsluiten. De bananen- en luchtvaartoorlog tussen de VS en Europa zijn twee bekende voorbeelden. Voorstanders van de globalisering grijpen de onvrijheid van de markt aan om juist méér deregulering te bepleiten. Zij wijzen erop dat de voordelen van vrijhandel nog niet aan de oppervlakte zijn gekomen net omdat de handel nog niet volledig vrij is.⁽¹⁵⁾ Zij schieten met scherp op de Europese landbouwsubsidies en andere vormen van handelsbelemmeringen en gaan ervan uit dat de handel uiteindelijk vrijer kan worden. In afwachting kan een verdere integratie in de wereldmarkt geen kwaad. Niet alle andersglobalisten zijn dit discours ongenegen. Ook zij verwerpen de protectionistische houding en de dumpingmaatregelen van de kernlanden ten opzichte van de ontwikkelingslanden. Zij zijn wel sceptischer over de politieke wil om hier iets te verhelpen.

Het grootste deel van de andersglobalistische beweging gelooft echter niet in de vlucht vooruit van het liberalisme. Zelfs al zou een doorgedreven liberalisering politiek mogelijk zijn, wenselijk is ze allerminst. Economische groei is één ding, maar in hoeverre stimuleert handelsliberalisering ondertussen ook geen ongelijkheid en werkloosheid? Critici betogen dat grotere marktintegratie niet alleen ongelijkheden binnen landen creëert, maar ook tussen landen. Er kan dan immers een verdeling optreden tussen kernlanden en periferie waarbij de groei van de eerste gerealiseerd wordt ten koste van de tweede.⁽¹⁶⁾ Het comparatieve voordeel van de economisch zwakkere verandert binnen de reële bestaande vrije markteconomie al snel in een comparatief na-

Sfeerbeeld van de antiglobalistenbetoging naar aanleiding van de Eurotop in Laken, Brussel, 14 januari 2001 (foto Bart Dewaele)

deel ten gevolge van negatieve handelsvoorwaarden. De ontwikkelende landen aanvaardden het liberaliseringsdiscours daarom steeds minder. Symptomatisch was het falen van de onderhandelingsronde binnen de WTO in 2003 te Cancun. Een groep van 22 relatief grote ontwikkelingslanden waaronder China, Zuid-Afrika en Brazilië vroegen, in navolging van de 'ontwikkelingsronde' van Doha, de afschaffing van de landbouwsubsidies en de erkenning van de speciale behandeling waar ontwikkelingslanden binnen de WTO recht op hebben. Hoewel de partners uiteenlopende belangen hadden, kregen ze de steun van een brede coalitie van 70 ontwikkelingslanden. Ze bundelden de krachten om de onderhandelingen binnen de WTO in hun voordeel te keren. Het resultaat was dat voorzitter Mexico besloot dat er geen akkoord in zat in verband met een verdere liberalisering van de handel. De top werd zonder slottekst afgesloten, wat afwisselend als een overwinning of een verlies voor de ontwikkelingslanden gezien werd.

De meest radicale stemmen pleiten voor een bepaalde vorm van nationale of regionale protectie. Hun vraag is gericht op twee pijlers. Eén: binnen de primaire sector wordt er gepleit voor voedselsoevereiniteit en moet de thuismarkt voorrang krijgen, twee: er moet ook een mate van industriële protectie mogelijk zijn. De voedselsoevereiniteit: hoewel een groot deel van de internationale boerenfederaties, zoals Via Cam-

pesina, gewonnen is voor de afschaffing van de exportsubsidies in de kernlanden, moet het debat voor de afschaffing van de landbouwsubsidies omzichtig gevoerd worden. Veel ontwikkelingslanden krijgen nu al preferentiële toegang tot westerse markten, dit in schril contrast met de handelsbeperkingen tussen ontwikkelingslanden onderling. Een pure liberalisering zou de landen uit de periferie vooral opzadelen met een gigantisch concurrentienadeel. De wereldprijzen zouden dan ook vermoedelijk niet lang stijgen, zoals gehoopt wordt door zuiderse producenten. De prijs zou blijvend gezet worden door sterke export uit onder meer Australië, Nieuw-Zeeland en rijkere ontwikkelingslanden zoals Brazilië en Thailand.⁽¹⁷⁾ De betere strategie is het bepalen van een adequate subsidiëring zowel binnen de periferie als binnen de kernlanden, waarbij er voorrang gegeven wordt aan het realiseren van voedselsoevereiniteit in plaats van overproductie. Europa begon net om die reden in de jaren 1950 met landbouwsubsidies, vooraleer een structurele overproductie te financieren. Steunpijler bij het realiseren van voedselsoevereiniteit moet ook een gedegen landherverdeling zijn. In rijke gebieden zoals de VS, Japan, Zuid-Korea, Taiwan en tot voor kort ook in Europa merken we vooral stevige familiebedrijven op en geen massaal grootgrondbezit. Terwijl Latijns-Amerika er maar niet in slaagt het immense probleem van het grootgrondbezit aan te pakken met een geslaagde landverdeling, is dat in Taiwan én in Zuid-Korea al lang een feit. Dat de landbouwsector in al deze geïndustrialiseerde regio's nooit werd geliberaliseerd, wordt al te vaak vergeten. Alle rijke landen zweren bij een eigen landbouweconomie.⁽¹⁸⁾

De liberaliseringsdiscussie woedt, zoals gezegd, ook met betrekking tot de secundaire sector. Stellen dat een land pas succesvol kan liberaliseren wanneer het sterk genoeg staat, zoals de 'infant-industriehypothese' voorstelt, is erkennen dat de economische verhoudingen binnen de internationale handel vooral machtsverhoudingen weerspiegelen. Men betoogt volgens dit model dat perifere landen moeten toegelaten worden om zich beter te wapenen in die internationale strijd. Wie een pleidooi houdt voor onmiddellijke liberalisering, ontkent vaak dit machtsconcept en onzegt de periferie een gunstige startpositie in de internationale handelstrafiek. De derde weg bestaat erin te pleiten voor een thuismarkteconomie die niet in eerste instantie tot doel heeft te produceren met het oog op internationale handel. Het alternatief produceert vooral voor de binnenlandse vraag en haalt daar ook de investeringsmiddelen. Dit laat toe met lagere groeistrategieën te werken die het milieu respecteren. Liever een lagere, stabiele economische groei, dan een hogere, destabiliserende groei: "*Une société de décroissance fondée sur la qualité plutôt que sur la quantité, sur la coopération plutôt que la compétition, [...] se donnant la justice sociale comme objectif.*"⁽¹⁹⁾ We moeten, om sociale en ecologische redenen, op termijn komen tot een economie die ook zonder groei functioneert. Niet het najagen van ongelijk verdeelde groei moet primeren, maar de bevrediging van de werkelijke behoefte van de mensen en het bereiken van eco-efficiëntie in plaats van markt-

efficiëntie. Mooie slagzinnen allemaal, maar de vraag rijst dan wie gaat bepalen welke behoeften relevant zijn en welke niet. Wat kan sociaal en ecologisch efficiënt genoemd worden? De preferentiestructuur van een groot deel van de wereldbevolking is een pak minder bescheiden geworden, ook in armere gebieden, doordat deze geüniformiseerd geraakt op maat van de rijkere landen. Binnen ontwikkelingslanden wordt dit discours ook vaak (mis)begrepen als een weigering om perifere landen de rijkdom uit de kern te gunnen. Voorlopig zal de boodschap van de 'negativiteit van groei' daarom niet meteen het dominante discours worden, zowel binnen de orthodoxe economie als binnen de andersglobalistische beweging. Ondertussen blijft het dansen op een slappe koord. Wanneer betoogd wordt dat een bepaalde industrie concurrerend zou kunnen worden als deze eerst kan groeien achter barrières, brengen de meeste economen daartegen in dat de kindertijd van een industrie veel efficiënter gefinancierd kan worden door langetermijnleners dan door gevangen consumenten. Deze zouden ook niet vragen om de eindeloze voortzetting van verzwakkende winstgevende importbarrières, zoals beschermende industrieën al te vaak doen. Algemener: hoe kan je een economie afschermen zonder belangenvermenging, zonder verlamdende bureaucratisering en zonder uit te monden in ongezond protectionisme? Zelfs het vrij beschermende succesrecept van de Aziatische tijgers (grondherverdeling, afschermen van de landbouw, importquota en exportsubsidie) lukte bij de gratie van hun handelspartners die hun markten net niet afschermden. Daar waar het belang van de lokale voedselproductie algemeen wordt erkend, roept het beschermen van de binnenlandse industrie om al deze redenen meer verzet op. Feit is dat in beide gevallen de verantwoordelijkheid voor het welslagen van het economische project ontnomen wordt aan de markt, en duidelijker gegeven wordt aan de politiek, in regionaal of nationaal perspectief. Critici trekken daarbij de efficiëntie van planning en de integriteit van de planners in twijfel. Deze zijn immers beïnvloedbaar en omkoopbaar in tegenstelling tot dé 'markt'. We gaan er echter van uit dat de planners afzetbaar en verkiesbaar zijn, en dit eveneens in tegenstelling tot de anoniemere krachten die de markt bepalen.

Liberalisering, werkloosheid en flexibilisering

In het debat rond vrijhandel wordt vaak betoogd dat globalisering werkloosheid creëert. In België bijvoorbeeld verdwijnen ongeveer tienduizend banen per jaar in de industriële sector. De oorzaken van deze spectaculaire teloorgang in de tewerkstelling kunnen volgens Paul De Grauwe samengevat worden in twee woorden: *productiviteit* en *globalisering*.⁽²⁰⁾ De technologische evolutie geeft aanleiding tot ongeken- de productiviteitsverbeteringen in de industrie. Globalisering zorgt ervoor dat grote delen van de industrie gedelokaliseerd worden naar gebieden met goedkopere, lager geschoolde

**3-7 Dec 1990
Alert for Action**

For fair trade and sustainable development

Voor een eerlijke handel en een duurzame ontwikkeling

Pour un commerce plus juste et un développement durable

INFO

International : c/o GRESEA 32-2 219.70.76

Wallonie : c/o CNCD 02/218.47.27

Vlaanderen : c/o NCOS 02/539.26.20

France : c/o Agir Ici (1) 40.35.07.00

Échelle 1:100000000 - Densité 1:100000000 - Mappage du monde 1990 - 74, Rue de la Caserne - 1000 Bruxelles 02/511.87.03

*Gattastrophe! Affiche van het Nationaal Centrum voor
Ontwikkelingssamenwerking voor eerlijke wereldhandel, 1990*

arbeid en naar landen die minder strenge milieunormen hanteren. Net zoals in Duitsland, Frankrijk en de VS zullen deze factoren druk blijven leggen op de tewerkstellingsgraad in de industriële sector. Regeringen reageren vaak machteloos en hebben als enige remedie een verlaging van de loonlasten. Ondertussen komen volgens de anders-globalisten arbeiders uit de geïndustrialiseerde landen meer en meer zonder werk te zitten en staan hun lonen onder druk, terwijl hun collega's uit lageloonlanden zowel fysiek als loonmatig uitgebuit worden, ter meerdere eer en glorie van de ondernemer die zijn productiekosten heeft kunnen verlagen. Laten we even de validiteit van deze redenering onderzoeken.

Ik vertrek van het Belgische voorbeeld. De positie van de arbeider staat inderdaad meer en meer onder druk. In België zullen er steeds minder mensen tewerkgesteld worden in de industrie, en de toegevoegde waarde van deze sector zal, ondanks de verhoogde productiviteit, een steeds kleiner deel uitmaken van de totale toegevoegde waarde. Deze perspectieven voor de industrie hebben zich in het verleden op een gelijkaardige wijze voorgedaan in de landbouw. Daarbij heeft, opnieuw volgens De Grauwe, de groei van de tewerkstelling in de dienstensector sinds 1974 het verlies aan banen in de industrie volledig gecompenseerd. Er is dus eerder sprake van een herstructurering van het menselijk kapitaal dan van een uitstoot ervan. Daarmee is niet gezegd dat deze herstructurering zonder sociale en psychologische druk gaat of dat iedereen zomaar kan doorstromen naar de tertiaire sector. Alleen hoeft de teloorgang van de industrie niet meteen een schare werklozen tot gevolg te hebben. Maar de jobs die gecreëerd worden, zijn wel niet de meest stabiele. Jaarlijks groeit het aandeel interimarbeid en deeltijds werk. Daarenboven groeit de inkomensongelijkheid doordat de vraag naar relatief geschoolde arbeid stijgt ten opzichte van de vraag naar laaggeschoolde arbeid, die het voorwerp is van 'outsourcing'. De jobmarkt in de geïndustrialiseerde landen hoeft dus niet drastisch te krimpen, hoewel de werkloosheidscijfers erg hoog liggen en hij beheerst wordt door een logica van flexibilisering, rationalisering en loonmatiging.

Het loon van de arbeiders in de ontwikkelingslanden ligt ongetwijfeld lager dan dat van hun collega's in de kernlanden, maar voor veel mensen in de ontwikkelingslanden is werken in een fabriek te verkiezen boven een bestaan op het platteland. Nochtans, het grote arbeidsaanbod dat uit de primaire sector wordt gestoten, drukt de lonen in de industrie. Daarenboven wordt de koopkracht verder gedrukt doordat regeringen in perifere landen het minimumloon uitspelen als troef binnen de internationale concurrentie. Wanneer dat minimumloon abnormaal laag ligt, is het als producent niet moeilijk om meer te bieden. Deze strategie wordt bijvoorbeeld in Centraal-Amerika gevolgd uit vrees om het enige concurrentieel voordeel dat deze landen bezitten aan China te verliezen. De visie wordt gedeeld door de WTO die in 1999 El Salvador nog opdroeg de minimumlonen te verlagen omdat deze anders een feitelijke handelsbarrière zouden worden. Toenmalig voorzitter Michael Moore was formeel over de aanbeveling: "*World*

standards must come down to the same level, before we can start building them up to a decent global level."⁽²¹⁾ Daarnaast worden ook arbeidsnormen wettelijk 'versoepeld' om investeringen aan te trekken. De exportverwerkende zones in Midden-Amerika zijn hiervan de duidelijkste en schrijnendste voorbeelden. Alle wantoestanden ten spijt wordt er immers gehoopt dat liberalisering, privatisering en het creëren van macrostabiliteit 'in the longer run' een klimaat zullen scheppen dat investeringen uit het buitenland aantrekt. Jeffrey Sachs, econoom van Harvard is heel duidelijk: *"Ik maak me er eerder zorgen over dat er te weinig werkplaatsen zijn waar mensen worden uitgebuit dan te veel. [...] Juist deze banen waren voor Singapore en Hong Kong de eerste stappen naar welvaart en deze banen moeten ook in Afrika ontstaan om de bevolking te helpen aan de slopende armoede van het platteland te ontkomen."*⁽²²⁾ De vraag is echter of de beloofde spillover-effecten gerealiseerd worden. Vrijhandelszones of exportverwerkende zones werken volgens hun eigen agenda en de rest van de omgeving profiteert er meestal maar matig van. Buitenlandse investeringen hebben zelden tot doel om een land als geheel te ontwikkelen. Wanneer de overgangstechnologie niet aansluit bij de ontwikkelingsbehoefte van een land en de gevestigde productie er alleen is wegens de lage lonen en de werkdiscipline, genereren deze geïsoleerde enclaves een gering of zero overdrachteffect.⁽²³⁾ Daarenboven kan de lokale nijverheid bij gebrek aan concurrentieregelingen vaak niet op tegen de financiële en technologische kracht van de multinationale ondernemingen, die na een korte concurrentieslag snel een de facto monopoliepositie bekleden, waardoor de verhoopte daling van de prijzen kan uitblijven. Ook het consumentenvoordeel is dus niet gegeven.

Wat kunnen we nu concluderen? Er zijn bewijzen dat de globale marktintegratie toch enige rol speelt in de geconstateerde, groeiende inkomensongelijkheid.⁽²⁴⁾ Ten eerste kwam de divergentie eenmaal samen met de neoliberale globalisering op gang vanaf de jaren 1970. Ten tweede blijken de lonen in exportgeoriënteerde sectoren in de kernlanden (die op hooggeschoolde arbeid steunen) sterker te stijgen dan de lonen binnen sectoren uit die landen die moeten concurreren met buitenlandse import (en steunen op lager geschoolde arbeid), zowel in de dienstensector als in de industrie. Er moet echter onderstreept worden dat de invloed van de globalisering op de jobmarkt nooit rechtstreeks is, maar steeds gekanaliseerd wordt door de politieke machthebbers zowel in de kernlanden als binnen de periferie. Uit het voorgaande blijkt dat de regeringen in ontwikkelingslanden voor een deel verantwoordelijk zijn voor de lage lonen en slechte arbeidsomstandigheden in hun land. Zij verschuilen zich echter achter het argument dat ze in de mondiale ratrace geen andere keuze hebben. Ze moeten immers vermijden dat de multinationale ondernemingen (MNO) in hun constante pogingen om de kosten te drukken, de broodnodige investeringen elders plaatsen. Deze race to the bottom wordt ook geconstateerd in de industrielanden, waar de arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden eveneens onder sterkere druk komen te staan. Het valt te begrijpen dat regeringsleiders uit perifere gebieden deze logica volgen, aangezien zij

Antiglobalistenbetoging, Brussel, 14 januari 2001 (foto Bart Dewaele)

inderdaad aantrekkelijk lijken te zijn voor arbeidsintensieve sectoren wegens de vermelde concurrentiële 'voordelen'. De regeringen uit de industrielanden ontlopen echter hun verantwoordelijkheid wanneer zij zich verschuilen achter de 'delokaliserende lokroep uit het Zuiden' om hun onmacht aan te kaarten.

Het punt is dat de delokalisering van arbeid naar de (semi)periferie een relatief beperkt fenomeen is. Een eerste belangrijke opmerking is dat de buitenlandse directe investeringen (BDI) vooral binnen verschillende ontwikkelde landen onderling gebeuren. Er vloeit relatief weinig kapitaal naar de ontwikkelingslanden. De meeste handel gebeurt tussen landen die geen grote kosten of loonverschillen vertonen. De grootste handelspartner van Amerika is Canada. Meer dan de helft van de export van Frankrijk, Duitsland en Italië gaat naar andere landen van de Europese Unie. Ten tweede: de directe investeringen in ontwikkelingslanden gebeuren vooral voor de verwerking van grondstoffen, opbouw van dienstverlenende bedrijven zoals hotels of banken of voor overname van het bestaande productieapparaat via fusies en hebben weinig van doen met verplaatsing van werkgelegenheid.⁽²⁵⁾ De geconstateerde werkloosheid is dan vooral een gevolg van de productiviteitsstijging die uitgelokt wordt door de groeiende concurrentie tussen de OESO-landen en ondersteund wordt door een streven naar steeds grotere technische efficiëntie. De automatisering van de productie is een ouder

fenomeen dan de globalisering, maar een deel van het neoliberale programma bestaat er net in om de technische efficiëntie steeds omhoog te duwen. Conclusie: niet de goedkope arbeidskrachten in het Zuiden en het Oosten lokken werkloosheid en loonbederf uit. Ze zijn hoogstens het smeermiddel om de spiraal van rationalisering en daling van de arbeidskosten binnen de OESO-wereld op gang te houden.

Liberalisering van de kapitaalmarkt en de politieke utopie van de Tobin Tax

Opnieuw laat de economische orthodoxie weinig twijfel bestaan over de potentiële voordelen van een geliberaliseerde kapitaalmarkt. Die laat toe dat de beschikbare middelen over de grenzen heen verzameld en geïnvesteerd kunnen worden. Een land in crisis kan gemakkelijker lenen bij het buitenland en moet zo de binnenlandse rente niet scherp optrekken. Vooral kleine, open economieën profiteren op deze manier van een vrije kapitaalmarkt. De grilligheid van de markt heeft als bijkomend voordeel dat zij de verantwoordelijkheid van de politici aanscherpt omdat hun economische prestaties steeds door de financiële markt beoordeeld worden.

De vraag is echter of het oordeel van de kapitaalmarkt altijd zo feilloos is. Vanuit een kuddementaliteit kan er nogal eens teveel geld in een schijnbaar lucratieve economie gestort worden. Jarenlang ging er kapitaal naar de markten van de Aziatische tijgers (Thailand, Singapore, Maleisië en Zuid-Korea). Eens de markt een probleem vermoedde met de aflossingen van de leningen en het rendement van de projecten, trokken de beleggers hun geld terug. Waar er in 1996 nog een instroom was van 93 miljard dollar in deze landen, noteren we in 1997 een uitstroom van 105 miljard dollar.⁽²⁶⁾ Goede kapitaalmarkten zijn hét kenmerk van het kapitalisme, maar nergens zijn de verschillen tussen ontwikkelde en minder ontwikkelde landen groter dan op het gebied van kapitaalmarkten. Terwijl de hoogontwikkelde industrielanden met hun verfijnde instellingen harde lessen leerden van de financiële deregulering, werd dit proces opgedrongen aan landen die er slecht waren voor uitgerust. De opgemerkte crisissen van de laatste jaren hadden duidelijk binnenlandse redenen die te maken hebben met ondeugdelijk bestuur. Maar dit hoefde niet noodzakelijk tot een crisis te leiden in afwezigheid van een geliberaliseerde kapitaalmarkt waarbij de terugtrekking van beleggers vaak een 'self fulfilling prophecy' wordt.⁽²⁷⁾ De risico's die dergelijke geldstromen meebrengen, maken het daarom zelfs minder aantrekkelijk om langetermijninvesteringen te plaatsen in een ontwikkelingsland.

Vanuit het besef dat geliberaliseerde kapitaalmarkten instabiliteit meebrengen, gaan er stemmen op om die liberalisering terug te dringen. Het invoeren van kapitaalrestricties lijkt vandaag een brug te ver en brengt altijd problemen van allocatie met zich. Daarom focust de andersglobalistische beweging in hoofdzaak op het beperken van speculatieve transacties en vooral op de excessieve omzet op de wisselmarkten, die

zestig maal groter is dan noodzakelijk om de internationale handel te financieren. Omdat het merendeel van deze acties speculatief van aard is, dienen deze volgens de andersglobalisten geen enkel sociaal doel. Het voornaamste wapen om die speculatie in te dijken is volgens hen de Tobin Tax. In 1978 stelde James Tobin een kleine belasting van 0,1 % voor op valutatransacties. Die belasting zou wat 'zand in de machine' van de destabiliserende, financiële speculatie strooien. De taks was laag genoeg om financiële handelsstromen en buitenlandse directe investeringen niet te hinderen, maar hoog genoeg om de speculanten af te schrikken die, door het veelvuldige in- en uitreden op de beurs, meermaals de heffing dienden te betalen. Tobin wenste met zijn idee de volatiliteit te stabiliseren waardoor de wisselkoers meer de fundamentele waarden van de economie zou weerspiegelen, eerder dan gedreven te worden door kortetermijnverwachtingen en risico's. Staten zouden dan weer een vrijere fiscale en monetaire politiek kunnen voeren zonder de hete adem en het directe en strenge oordeel van de speculatiemarkt te vrezen. Centrale banken zouden ook kleinere reserves nodig hebben. De taks werd ook ethisch onderbouwd. Hij ging immers in tegen het credo van 'private winsten en gesocialiseerde kosten'. Speculanten moesten preventief bijdragen in het opvangen van de crisissen die ze door hun collectief gedrag veroorzaakten. De andersglobalistische beweging bouwde voort op deze ethische component en koppelde het idee van een mondiale herverdeling aan de taks. De opbrengsten ervan zouden immers kunnen dienen als steunfonds voor ontwikkelingslanden.

Waarom is zo'n fantastisch concept nog niet wereldwijd ingevoerd? Meestal wordt de taks om drie redenen verworpen. Ten eerste wordt er volgens een fundamentalistische marktlogica al snel allergisch gereageerd op de gedachte dat men zou tussenkomen op de kapitaalmarkt. Ten tweede kunnen landen elkaar met de vinger wijzen. De redenering luidt dan dat wie de taks invoert zichzelf in het vlees snijdt zolang andere landen niet volgen. Ten derde verschuilen tegenstanders zich vaak achter de technische onhaalbaarheid van het concept. Hoewel er over de technische haalbaarheid van een belasting op speculatie eigenlijk weinig discussie kan zijn.⁽²⁸⁾ Het technische argument laat ik hier dan ook voor wat het is. De implementatie van de taks is voornamelijk een politiek probleem. Onder druk van de andersglobalistische beweging zijn verschillende landen overgegaan tot de studie van de problematiek. In Frankrijk, Canada en Finland ligt het thema al langer op de politieke tafel. In Groot-Brittannië is er een begin gemaakt met het debat. Voornamelijk België speelt een voortrekkersrol. In 2000 werd er binnen de senaat een onderzoekscommissie opgericht die de taks moest bestuderen. In 2002 werd er al een wetsvoorstel ingediend om de flexibeler Spahn taks te heffen. In maart 2004 ging er opnieuw een commissie Globalisering van start. De politieke onwil is dus niet algemeen. Toch blijven de opgesomde landen uitzonderingen. Algemeen heerst er een afkeer van de belasting. Een afkeer die, het moet gezegd, gevoed wordt door de financiële lobby. Zolang deze baat heeft bij het gedereguleerde systeem zal die

Antiglobalistenbetoging, Brussel, 14 januari 2001 (foto Bart Dewaele)

houding ook niet veranderen. De troost van de geschiedenis is dat niets eeuwig is, hoe sterk de 'pensée unique' nu nog kan zijn. Dit betekent ook niet dat het idee zomaar moet losgelaten worden. Er dient immers onderstreept te worden dat de deelname van alle landen géén noodzakelijke voorwaarde is voor het succes van de taks. Heikki Patomäki suggereert dat de taks geïntroduceerd zou worden door de Europese Unie of enkele gelijkgestemde landen die zouden optreden als internationale avant-garde.⁽²⁹⁾ Via een internationale Tobin Taks Organisatie zou de taks gedirigeerd worden en de inkomsten ervan beheerd en verdeeld. Dirk Van der Maelen wijst erop dat het fiscaal mechanisme uit het huidige wetsvoorstel is gebaseerd op de Europese BTW-richtlijn die internationaal erkend wordt als een moderne en efficiënte fiscale heffing die intussen is overgenomen door 80 landen.⁽³⁰⁾ Daardoor wordt de taks makkelijker exporteerbaar. De vraag blijft dus of er politieke wil is om bovenstaande projecten te realiseren.

Conclusie: de munitie schiet niet altijd even scherp

In deze tekst probeerde ik aan te geven welke de voornaamste grieven zijn van de andersglobalistische beweging met betrekking tot de liberalisering van handel en ka-

pitaal. Ik schets ze even kort. De beweging heeft het niet zozeer gemunt op de wereldhandel, als wel op de manier waarop die nu gebeurt. Bij de opening van de markten moeten zwakke economieën een manoeuvreerruimte voor zichzelf kunnen behouden. De aandacht moet vooral gaan naar de bediening van de thuismarkt, zowel binnen de primaire als de secundaire sector. De financiële speculatie die de wereldeconomie beheerst moet ingeperkt worden. Bij het nader bekijken van de band tussen liberalisering en flexibilisering binnen de kernlanden, bleek dat globalisering hierin slechts een onrechtstreekse verantwoordelijke is. Het is het discours waarachter politici zich verbergen om neoliberale maatregelen zoals loonmatiging en flexibilisering door te voeren. De race to the bottom wordt gevoerd met de internationale concurrentiepositie als inzet. Nochtans blijkt die internationale concurrentie zich vooral tussen de OESO-landen te situeren. De periferie profiteert te weinig van de globalisering om de kern veel pijn te bezorgen.

Uit deze bijdrage blijkt ook dat veel kritieken redelijk ruw en onafgewerkt zijn. Dat ligt niet alleen aan het feit dat ze hier niet in extenso behandeld konden worden. Feit is dat de literatuur zozeer focust op de bekende anekdotische en statistische bewijzen dat het niet altijd eenvoudig is om originele geluiden te horen of analyses te vinden die dieper graven. De andersglobalistische bijbels zijn al te vaak oefeningen in herhaling. De heterogeniteit van de beweging en haar huiver om een andersglobalistische doctrine uit te dokteren zijn hier niet vreemd aan. Daarenboven bedient de andersglobalistische literatuur zich van een andere taal dan de economische wetenschap. Deze laatste maakt meer gebruik van de wiskunde en de statistiek en zoekt het bewijs liever in de regressievergelijking dan in de anekdote. Het bracht een aantal Franse kritische studenten ertoe om te ijveren voor een niet-autistische economie die zich minder zou blindstaren op de wiskunde en de modelmatige theorie en zou terugkeren naar de werkelijke wereld. Dit is een essentiële kritiek die moet toelaten dat de theoretische bagage van de andersglobalisten minder amateuristisch lijkt ten opzichte van het wiskundige geweld binnen de economische wereld.

De kritieken van de beweging worden immers te snel door de orthodoxie verworpen of zelfs genegeerd. Dat is spijtig aangezien de globalisering zoals ze beschreven wordt ook zou kunnen zorgen voor een paradigmawissel binnen de economische wetenschap, een paradigmawissel waarop de andersglobalisten invloed kunnen hebben. Globalisering en de kritieken erop betekenen een uitdaging voor de internationale economie. De grote methodologische vraagstukken binnen de discipline wijzigen al sinds de jaren 1990. De rol van het empirische bewijs, de theoretische voorspelling en de politieke component binnen de economie staan ter discussie. De politisering van de economie komt weer op door de vraag naar de rol van de staat binnen de globalisering. Welke macht heeft hij nog en in hoeverre blijft het zinvol om over internationale economie te spreken? Evolueren we niet eerder naar een interregionale economie

waarbij de mobiliteit van handel en kapitaal voor ongelijke ontwikkeling zorgt tussen en binnen landen, waardoor vooral bepaalde regio's profiteren van de neoliberale globalisering? ⁽³¹⁾ In hoeverre zijn staten geen cartografische illusies geworden? Het meest nog zet de globalisering de overtuiging onder druk dat de economie een proces is op weg naar een bepaald evenwicht. De eerste aanzetten zijn bijvoorbeeld intussen gegeven om het systeem in de chaos van de monetaire economie te ontdekken aan de hand van de inzichten van de chaostheorie. ⁽³²⁾

Ondertussen blijft de andersglobalistische beweging alleen al relevant door haar loutere bestaan. Ze herinnert er steeds aan dat een ideeënstrijd nooit gestreden is, hoezeer het einde ervan ook al geproclameerd werd. Ze doorbreekt de pensée unique en wakkert de utopische drift aan die de linkse beweging in de nasleep van de ondergang van het communisme en het strijdsocialisme had verloren. Het is mijn mening dat de beweging moet blijven de economische analyse maken om zichzelf te nuanceren en sterker te staan in het (academische) debat. De harten worden misschien wel veroverd op straat maar het intellectuele debat rust op de kracht van het argument en de analyse. Het dossier van de andersglobalisten is sterk, maar kan ongetwijfeld nog sterker.

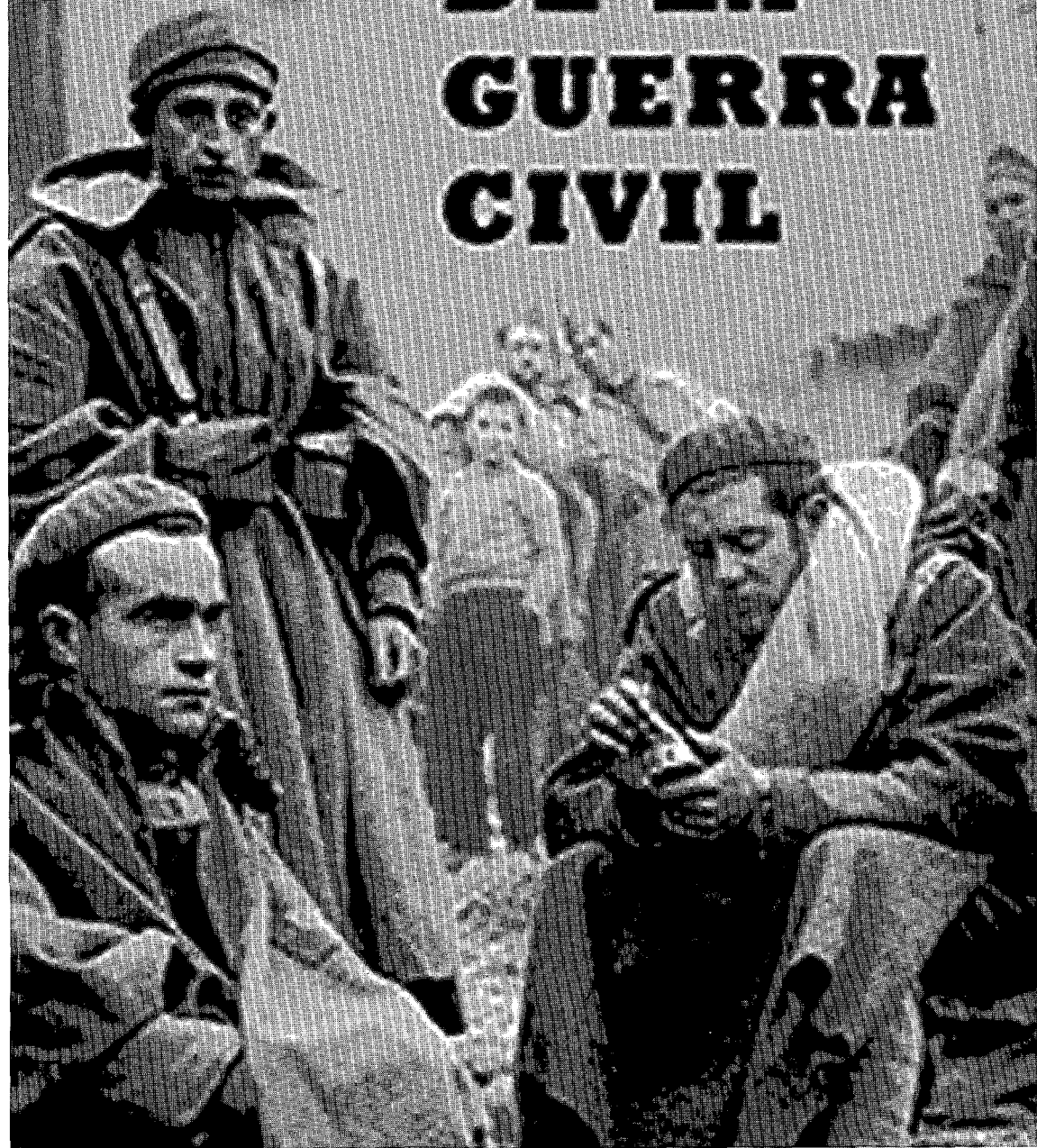
Hoewel deze tekst in grote mate bestaande literatuur samenvat, zijn de eindnoten bewust beperkt gehouden. Wie zicht wil krijgen op de relevante literatuur rond globalisering en de kritieken erop verwijs ik naar de oriënterende bibliografie in het verzamelwerk van Bart De Schutter en Johan Pas. B. DE SCHUTTER & J. PAS (red.), *About Globalisation*, Brussel: VUB University Press, 2004, p. 319-340.

- (1) W.L. BENNET, V.W. PICKARD, e.a., Managing the Public Sphere: Journalistic Construction of the Great Globalization Debate. In: *Journal of Communication*, 54(2004)3, p. 437-455.
- (2) In wat volgt stel ik, in de geest van nogal wat economisch geïnspireerde andersglobalistische werken, globalisering gelijk aan neoliberalisering. Het omschrijft het debat en vermijdt een definitieslag rond de term globalisering. Voor wie dieper wil graven, de theoretische problematiek rond het concept wordt scherpgesteld door Justin Rosenberg. In zijn recent verschenen boek *The Follies of Globalisation Theory* problematiseert hij het verklarende karakter van de term globalisering bij theoretici zoals Jan Aart Scholte, Rob Walker en Anthony Giddens. J. ROSENBERG, *The Follies of Globalisation Theory*, London: Verso, 2002, 205 p.
- (3) J. STIGLITZ, *Globalization and its Discontents*, New York: W.W. Norton, 2002, p. 9.
- (4) De Franse cultuursocioloog Pierre Bourdieu vatte het economisch reductionisme als volgt samen: "De gevolgen van een politiek die uitsluitend gericht is op economische evenwichten (in de strikte betekenis van het woord) zijn veelomvattend: sociale en psychologische stress, werkloosheid, ziekte, delinquentie, gebruik van drugs of alcohol, armoede, wat dan weer leidt tot ressentiment, racisme en politieke desinteresse." Geciteerd in: I. RAMONET, *Globalisering en chaos*, Antwerpen: Houtekiet, 1997, p. 31.
- (5) *The Economist*, 27/09/2001.
- (6) H.P. MARTIN en H. SCHUMANN, *Globalisering. De wereld in verval*, Rijswijk: Elmar, 1997, p. 86-87.
- (7) K. MARX & F. ENGELS, *The Communist Manifesto*, London: Verso, 1998, p. 39.
- (8) Zie onder meer: K. POLANYI, *The Great Transformation*, New York: Rinehart, 1944, 305 p.; W. GREIDER, *One World Ready or Not. The Manic Logic of Global Capitalism*, New York: Touchstone Books, 1998, 528 p.;

- D. RODRIK, *Has Globalisation gone too far?* Washington: Institute for International Economics, 1997, 108 p.;
- J. GRAY, *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, New York: New Press, 2000, 272 p.;
- G. SOROS, *De crisis van het mondiale kapitalisme*, Amsterdam: Contact, 1998, 288 p.
- (9) De kerngedachte van de (anders)globaliseringsliteratuur bestaat er natuurlijk uit dat we een nieuw tijdperk zijn binnengestapt of althans een nieuwe fase van een ouder proces zijn begonnen. Enkele titels ter introductie: W. ELLWOOD, *De feiten over globalisering*, Rotterdam: Lemniscaat, 2003, 160 p.;
- S. SASSEN, *Globalisering. Over mobiliteit van geld, mensen en informatie*, Amsterdam: Van Gennep, 1999, 195 p.;
- J.A. SCHOLTE, *Globalization: A Critical Introduction*, London: Macmillan Press, 2000, 361 p.
- (10) M. DE CLERCQ, *Economie toegelicht*, Antwerpen: Garant, 2002, p. 248.
- (11) K. O'ROURKE, *Globalization and Inequality: Historical Trends*, NBER Working Paper no. 8339, juni 2001, p. 8. [<http://www.nber.org/>]
- (12) G. VANDEWALLE, De conjuncturele evolutie in het licht van globalisatie en oorlog. In: *Samenleving en politiek*, 10(2003)10, p. 40-52.
- (13) R. WENT, *Grenzen aan de globalisering*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1996, partim.
- (14) L. CUYVERS, R. EMBRECHTS, G. RAYP, *Internationale economie*, Antwerpen: Garant, 2002, p. 107.
- (15) Zie onder andere deze twee typevoorbeelden van 'globaliseringslof'. J. BHAGWATI, *In Defence of Globalization*, Oxford: Oxford Press, 2004, 308 p.;
- J. NORBERG, *Leve de globalisering*, Houtekiet: Antwerpen/Amsterdam, 2002, 302 p.
- (16) P. KRUGMAN & A.J. VENABLES, Globalization and the Inequality of Nations. In: *The Quarterly Journal of Economics*, 110(1995)4, p. 857-875.
- (17) A. DE WALSCHE, Schaf de exportsubsidies voor landbouwproducten af. In: *MO*magazine*, maart 2003, p. 22-23.
- (18) D. BARREZ, *De antwoorden van het antiglobalisme, van Seattle tot Porto Alegre*, Leuven: Globe, 2001, p. 86.
- (19) S. LATOUCHE, Pour une société de décroissance: absurdité du productivisme et des gaspillages. In: *Le Monde Diplomatique*, novembre 2003, p. 19.
- (20) P. DE GRAUWE, *De toekomst van de industrie in België*, K.U.Leuven, oktober 2003 (CES working paper). [http://www.econ.kuleuven.be/ew/academic/intecon/Degrauwe/PDG-papers/Work_in_progress/Industriele-tewerkstellingOct2003.pdf]; Het onderzoek van Paul Stewart en Philip Garrahan naar de effecten van globalisering en just-in-timeproductie op de werkloosheid binnen de Britse auto-industrie is ook zeer verhelderend voor de discussie. P. STEWART & P. GARRAHAN, Globalization, the Company and the Workplace. In: A. SCOTT (ed.), *The Limits of Globalization*, London: Routledge, 1997, p. 223-237.
- (21) Sand in the Wheels Newsletter, 13/10/1999. [<http://www.attac.org/>]
- (22) Geciteerd in N. KLEIN, *No Logo*, Rotterdam: Lemniscaat, 2001, p. 262.
- (23) L. BAECK, *Onze vierkante wereldbol*, Leuven: Davidsfonds, 2003, p. 25-26.
- (24) J. SACHS & H. SHATZ, U.S. Trade with Developing Countries and Wage Inequality. In: *The American Economic Review*, 86(1996)2, p. 234-239.
- (25) H.P. MARTIN en H. SHUMANN, Globalisering. De wereld in verval, Rijswijk: Elmar, 1997, p. 201-202.
- (26) W. ELLWOOD, *De feiten over globalisering*, Rotterdam: Lemniscaat, 2003, partim.
- (27) M. OBSTFELD, The Global Capital Market: Benefactor or Menace? In: *The Journal of Economic Perspectives*, 12(1998)4, p. 9-30.
- (28) Heikki Patomäki toont in zijn boek *Democratising Globalisation* duidelijk de technische haalbaarheid aan van een belasting op speculatie. Of dit de Tobin Tax moet zijn of een technisch meer verfijnd instrument valt na te kijken. Allezins bestaan de infrastructuur en de technische kennis om een dergelijke belasting te heffen. H. PATOMÄKI, *Democratising Globalisation. The Leverage of the Tobin Tax*, New York: St. Martin's Press, 2001, 260 p.
- (29) H. PATOMÄKI, *Democratising Globalisation [...]*.
- (30) G. GORIS, Tobintaks: verander de wereld begin in België. In: *MO*magazine*, april 2004, p. 22-23.
- (31) K. OHMAE, *Het einde van de natiestaat: de opkomst van de regionale economie*, Amsterdam: Contact, 1996, p. 84-107.
- (32) M. VESETH, *Selling Globalization. The Myth of Global Economy*, Londen: Lynne Rienner Publishers, 1998, 215 p.

PÍO MOA

LOS MITOS DE LA GUERRA CIVIL

Revisionisme in de geschiedschrijving over de Spaanse burgeroorlog. Het neofranquistisch offensief van Pío Moa

Vincent Scheltiens

De geschiedenis van de burgeroorlog (1936-1939) en van de daaropvolgende dictatuur van Franco (1939-1975) blijft in Spanje voor veel discussie en beroering zorgen. Een van de belangrijkste recente stemmen in het debat daaromtrent is die van de historicus en journalist Pío Moa. In Moa's oeuvre over de Spaanse burgeroorlog draait alles rond één centraal thema: de postfranquistische geschiedschrijving over de burgeroorlog bestaat uit een "verdraaid beeld" waarin de opstandelingen onterecht in een kwaad daglicht worden gesteld. Onze geschiedschrijving, aldus Moa, is ten prooi aan linkse mythevorming en die mythes moeten genadeloos afgebroken worden. Door zijn tegenstanders krijgt hij het etiket 'neofranquist' opgekleefd. Maar het neofranquistisch offensief wordt aangezwengeld door de Partido Popular en de door haar gecontroleerde massamedia. Het succes van de revisionistische stellingen is massaal. En alsof dat nog niet genoeg is, worstelen de bij de keel gevatte tegenstanders zelf nog te hevig met de stalinistische versies van de burgeroorlog om de revisionisten efficiënt te kunnen weerleggen.

Het gezegde dat late bekeerlingen de ijverigste zijn én dat ze zich vaak ontpoppen tot de grootste fanatici staat Pío Moa op het lijf geschreven. De man die vandaag columnist is van liberale media zoals het dagblad *La Razón* of het elektronische *LibertadDigital* en

Cover van het magnum opus van Pío Moa

zich in het rechtse conservatieve kamp situeert treedt in de jaren 1970 toe tot de PCE, de Spaanse communistische partij die onder de Franco-dictatuur een actief clandestien bestaan leidt. Na Franco's dood, tijdens de Transición - de gecontroleerde overgang van dictatuur naar parlementaire democratie - staat hij mee aan de wieg van de GRAPO, de Grupos de Resistencia Antifascista Primero de Octubre. Wanneer hij deze gewapende groepering van maoïstische inspiratie verlaat, werpt hij zich op het culturele leven. Hij wordt bibliothecaris van de Ateneo de Madrid en leidt zowel het geschiedkundig tijdschrift *Ayer* als het culturele *Tanteos*, die beide door deze prestigieuze cultuurvereniging worden uitgegeven. Vanaf de tweede helft van de jaren 1990, niet toevallig de periode waarin de conservatief-rechtse Partido Popular van José-María Aznar aan de macht komt en verwoede inspanningen doet om de culturele hegemonie te verwerven, breekt Moa definitief door als publicist en historicus van de Spaanse burgeroorlog. Moa doet van zich spreken met een trilogie waarin hij achtereenvolgens ingaat op de oorzaken van de burgeroorlog (*Los orígenes de la guerra civil*, 1999) de republikeinse personaliteiten en hun tekortkomingen (*Los personajes de la República vistos por ellos mismos*, 2000) en de instorting van de Tweede Republiek en het uitbreken van de burgeroorlog (*El derrumbe de la II República y la guerra*, 2001). Maar zijn tot nu toe grootste succes én zijn magnum opus is het in 2003 verschenen *Los mitos de la guerra civil*, waarin hij zijn vertrouwde thema's weer oppikt en verder uitspint. Het commerciële succes is weergaloos: meer dan dertig herdrukken, meer dan honderdduizend verkochte exemplaren in één jaar.

Franco: positieve balans

Uitgangspunt in Moa's stelling is dat de republikeinen helemaal niet zo democratisch waren of trouw aan de grondwettelijke orde. Volgens hem was de opstand die op 17 juli 1936 in Spaans Marokko begon (18 juli op het Iberisch schiereiland) een logische en onvermijdelijke reactie op het chaotische en bloedige proces van "bolsjevisering" dat sinds de Asturische Oktoberopstand van 1934 was ingezet. De Tweede Republiek (uitgeroepen in 1931) heeft nooit stabiliteit kunnen brengen. Integendeel, ze gaf vrij spel aan nietsontziende linkse krachten die bewust en georganiseerd een gewelddadige revolutie voorbereidden.

Onder die krachten verstaat Moa niet alleen de overheersende anarcho-syndicalistische vakbond CNT (Confederación Nacional del Trabajo) en zijn semi-clandestiene politieke poot FAI (Federación Anarquista Ibérica), of de dan piepkleine en door haar sektarische politiek van de 'derde periode' marginale PCE (Partido Comunista de España), evenmin de net opgerichte en vooral in Catalonië en de Levant ingeplante antistalinistische revolutionaire marxistische POUM (Partido Obrero de Unificación Marxista), maar ook en vooral de tweede grootste vakbond van het land, de socialis-

tische UGT (Unión General de Trabajadores) en de ermee verbonden linkerzijde van de socialistische partij, de PSOE (Partido Socialista Obrero Español), onder leiding van Francisco Largo Caballero. Deze laatste bracht, volgens Moa, *"Spanje dicht bij de revolutie dan gelijkgezinde leiders van eender welk ander Europees land"*. Dat dit een bloedige burgeroorlog vergde nam de meerderheid van de linkerzijde van toen er graag bij, aldus Moa, want die streefde toch naar een emancipatorisch maatschappijproject dat totalitair was. ⁽¹⁾

Dat de republiek voor democratie vocht, is volgens Pío Moa dé leugen bij uitstek. Het republikeinse kamp streefde naar de realisatie van een gevaarlijke utopie. Een mogelijke republikeinse zege had voor nog groter onheil dan het franquisme gezorgd. Of letterlijk: *"Franco's zege redde Spanje van het trauma van de revolutie."* ⁽²⁾ De opstand was dus wat de Tweede Republiek niét was: legitiem. En er is meer. Moa breekt ook een lans voor de Franco-dictatuur die op de burgeroorlog volgde. Door een strikte neutraliteit aan te houden bespaarde Franco Spanje het lijden onder de Tweede Wereldoorlog. Hij moderniseerde de maatschappij en legde de basis voor de stabiele democratie van vandaag: *"Met al zijn negatieve elementen, en ondanks het nefaste beeld dat de afgelopen jaren door zijn vijanden werd gecultiveerd, lijkt het mij dat zijn slotbalans zeer positief is en dat de meeste van de hem ten laste gelegde kritieken, die vandaag als onomstotelijke waarheden de ronde doen, ongegrond zijn."* ⁽³⁾ Wie ijvert voor eerherstel voor de dictator, zou het niet anders zeggen.

Mythen ... zoals Guernica

Met de franquistische gewelddaden liep het overigens zo'n vaart niet, aldus Moa. Neem nu het door Pablo Picasso vereeuwigde bombardement op het Baskische Guernica van 26 april 1937. Tot een heuse mythe opgeklopt voor propagandistisch gebruik, vindt Moa. Het dodental lag in werkelijkheid beduidend lager dan de circa 7000 die in het linkse kamp doorgaans geciteerd worden. Het ging overigens niet om een bombardement op een ongewapende bevolking. In werkelijkheid waren er in de buurt drie bataljons Gudari's (de troepen van de autonome Baskische regering die de zijde van de Republiek koos) ingekwartierd, wat het bombardement een *"enorm hoge militaire waarde"* ⁽⁴⁾ verschaft. Als er dan toch burgerslachtoffers vielen is dat omdat deze ongelukkigen zich op de invalswegen onder de republikeinse militairen mengden en daar vanuit de vliegtuigen met machinegeweren beschoten werden. Dat die burgers zich daar bevonden is een *"onvoorzichtigheid"* die op het conto dient geschreven van de lokale Baskische overheden. Overigens waren de belagers Duitse piloten van het Condor-legioen én Italianen, alleszins géén Spanjaarden.

Meer, Franco wilde er eigenlijk niet van weten, werd in snelheid genomen. Sterker nog: Sperrle, de opperchef van het Condor-legioen, had eerder al uitgevaardigd dat bombardementen op steden enkel konden nadat hij zijn nadrukkelijk fiat had gegeven.

En wat gebeurde, volgens Moa? Luitenant-kolonel Wolfram von Richthofen, *"de sleutelfiguur van de hele zaak"* ⁽⁵⁾ handelde op eigen houtje. Daarom ook dat ná het bombardement, op 10 mei, Sperrle zijn bevel herhaalde en eraan toevoegde dat de Generalísimo zelf of luchtmachtchef Kindelán de enige twee waren die het bevel mochten geven om open steden of militaire industrieën te bombarderen. Als uitsmijter voegt Moa eraan toe dat *"het dient herinnerd dat bombardementen op de burgerbevolking door het Volksfront schering en inslag waren"*. ⁽⁶⁾ Maar meer weet Moa hierover niet mee te geven.

In *Los mitos de la guerra civil* behandelt Moa op deze manier nog zestien andere 'mythes', episoden uit de Spaanse burgeroorlog, gaande van het republikeins beleg van het Alcázar van Toledo, de massa-executie van republikeinen in Badajoz, de door de republikeinen naar Moskou geëvacueerde goudvoorraad van de Bank van Spanje, de slag om Madrid, de Internationale Brigaden, tot de redding van de kunstwerken uit het befaamde Pradomuseum, om ten slotte af te ronden met het 'enigma' Franco.

Aperturistas en victimofilie

Pío Moa is vandaag geen alleenstaand, geïsoleerd geval. Hij is de meest agressieve vertolker van een lichter historici en publicisten die we nog het best kunnen omschrijven als de Spaanse variant van de Noord-Amerikaanse neoconservatieven. Het zijn dezelfde figuren die in hun columns uithalen naar de honderdduizenden Spaanse betogers tegen de tweede oorlog in Irak (zonder onderscheid *"pro Saddam"*, aldus Moa), tegen homoseksualiteit (laat staan het recht voor holebi's om te huwen of kinderen te adopteren), tegen het feminisme *"dat het traditionele gezin doet uiteenvallen"*, tegen het beschikbaar stellen van voorbehoedsmiddelen in scholen, tegen de Galicische beweging Nunca Mais, ontstaan als reactie op de zwarte vloed veroorzaakt door de schipbreuk van de Prestige (volgens Moa zijn de aanhangers van deze beweging *"eenvoudigweg een bende dieven en raddraaiers die de belangen van Galicië ernstige schade toebrengen"*). ⁽⁷⁾

Door hun strijdlust en slagkracht onderscheiden deze neoconservatieve historici zich van de oudere generatie conservatieven die deel uitmaakten van het franquistische establishment. Kenmerkend voor die oudere generatie is dat ze in de herfst van de dictatuur - sommigen pas in de diepe winter ervan - afstand namen en tijdens de Transición hun activiteit ten tijde van de dictatuur omschrijven als die van het *"zwijgend liberaal verzet"*.

In dit rijtje passen historici als de inmiddels overleden Laín Entralgo en de nog steeds actieve Ricardo de la Cierva. Eind jaren 1960, begin jaren 1970 schaarden ze zich achter de 'aperturistas' ('apertura' is het Spaans voor opening): pleitbezorgers voor democratische openingen, goed gecontroleerde en beperkte politieke hervormingen, allianties met de meest gematigde vleugel van de oppositie. Eén doel staat voorop: het

postfranquistische Spanje als moderne kapitalistische staat op de kaart zetten; zonder massamobilisaties, stakingen en andere sociale agitatie, laat staan sociale revolutie. Die staat moest een constitutionele monarchie worden die vooral het lappendeken van nationaliteiten bij elkaar wist te houden. Zonder het spookbeeld van de republiek en zonder het spookbeeld van nationalistische afscheuringen en onafhankelijkheidsverklaringen. De historici onder deze aperturistas beseften misschien wel beter dan wie ook dat de dictatuur op haar laatste benen liep en het niet erg slim was om er zich à fond mee te identificeren, laat staan om ze op een actieve manier historisch te vergoelijken.

Moeilijke tijden voor deze historici? Vanaf die jaren (1976-1978) kon niet meer nuchter geanalyseerd of gesproken worden, aldus de Noord-Amerikaanse historicus Stanley G. Payne, vandaag een fervent verdediger van de boeken van Pío Moa. Payne, die met werken als *Fascism in Spain 1923-1977* en *The Franco Regime 1936-1975* een autoriteit werd in de Spaanse geschiedschrijving, argumenteert dat Moa het slachtoffer is van de 'political correctness' die vanaf de jaren van de Transición dominant werd, en in het bijzonder van een van de belangrijkste kenmerken van dat politiek correct denken, de "victimofilie", een begrip uit de Verenigde Staten, waar het werd toegepast op mensen die bekommerd waren om de slachtoffers van "rassenkwesaties" (sic). In Spanje, zegt Payne, gaat het om de (eenzijdige) bezorgdheid om tal van categorieën van slachtoffers van het franquisme, terwijl er voor de rechtse slachtoffers in die periode weinig of geen aandacht was. Payne moet wel toegeven dat, wat Spanje betreft, dit eigenlijk wel te begrijpen is "gezien de lange duur van de dictatuur".⁽⁸⁾

Machtige media

Julián Casanova, professor hedendaagse geschiedenis aan de universiteit van Zaragoza, is alleszins niet onder de indruk en noemt het oeuvre van Pío Moa en de neoconservatieven "overtuigende leugens" ten dienste van een revanchistische propaganda. Wat Payne moeilijke tijden voor historisch onderzoek noemt, beschrijft Casanova integendeel als een zeer vruchtbare periode. Gedurende twee decennia (1975-1995) kon "een uiteenlopende groep historici nieuwe bronnen onthullen, de kennis over deze lange periode van de Spaanse hedendaagse geschiedenis afstoffen en ten gronde uitbreiden en wijzigen". Handicap is volgens Casanova dat de verspreiding van het gepresteerde werk in grote mate beperkt bleef tot academische kringen, wetenschappelijke congressen, gespecialiseerde boeken en tijdschriften met een beperkte oplage: "De stellingen en conclusies bereikten geen breed publiek en konden slechts raar of zelden de belangstelling van de massamedia opwekken."⁽⁹⁾

Het tegenoffensief dat midden jaren 1990 op gang komt, heeft daarentegen volop de actieve steun van een aantal doorslaggevende massamedia. Het dagblad *El Mundo*, door zijn stichter-directeur Pedro J. Ramírez eerder actief ingezet om zijn persoonlijke

*Cover van het boek van César Vidal waarin hij een aantal
'mythes' over de Internationale Brigaden ontkracht*

vriend José-María Aznar na dertien jaar sociaal-democratische heerschappij aan de lang verhoopte verkiezingszege van maart 1996 te helpen, verheft middels een aantal artikels en interviews Pío Moa tot een spraakmakende en baanbrekende historicus. Het dagblad organiseert een discussieforum over *Los mitos de la guerra civil* op zijn website, betreft historici en andere intellectuelen in het debat. Dit wil aanvankelijk niet zo goed lukken: vele historici pogen het boek te negeren, maar wanneer ook de openbare tv-omroep TVE, die door de Partido Popular in een ijzersterke greep wordt gehouden, een duet in het zakje doet en het boek tot een evenement katapulteert, moet er wel gereageerd worden. Kortom: er ontstaat een controverse, maar de neofranquisten zijn in het offensief. In 2001 was overigens een nieuwe uitgeverij dit offensief komen versterken. La Esfera de los Libros maakt net als *El Mundo* deel uit van de Unedisa-groep. Meerderheidsaandeelhouder van Unedisa is de Italiaanse RCS-MediaGroup die onder meer de *Corriere della Sera* uitgeeft.

Pío Moa is niet het enige paradepaardje van La Esfera de los Libros. Hij is er in het gezelschap van zijn lichtend voorbeeld César Vidal. Vidal pakt graag uit met zijn behaalde doctoraten geschiedenis, filosofie, theologie en een licentiaat in de rechten; publiceerde al meer dan zestig (!) boeken; hij vertaalt uit zestien talen en spreekt er zeven vloeiend. Momenteel doceert deze goeroe van de Spaanse neoconservatieven in de Verenigde Staten aan de diepchristelijke Logos University. Ook hij ontpopte zich tot doorbreker van taboes en voert een oorlog tegen de "politieke correctheid" ...

Neofranquisme versus stalinisme

Het is geen toeval dat Casanova het over "overtuigende" leugens heeft. Waar ligt dan die overtuigingskacht? Vidal en Payne vinden de zwakke plek om de onverdedigbare Moa in bescherming te nemen door te wijzen op het feit dat "*de hedendaagse Spaanse geschiedschrijving gekenmerkt wordt door de afwezigheid van elke kritisch onderzoek van de linkerszijde*" (Payne). Hoewel deze stelling overdreven is en andere eminente historici als Javier Tusell Moa en co. dan weer aanwrijven zelf geen ernstig onderzoek te verrichten ⁽¹⁰⁾, wordt hier toch een heikel punt geraakt. Als men het erover eens is dat het offensief van de Spaanse revisionisten propagandistische doeleinden dient, dan moet vastgesteld worden dat die vaak tegenover andere propandistische visies stonden én hout sneden omdat in die prorepublikeinse propagandistische visies ook vaak een loopje met de feiten genomen werd, sommige feiten verbloemd werden, andere dan weer wegge-moffeld. Wie er de werken van Moa en Vidal op naleest, merkt dat zij handig gebruik maken van de ontblote flank. Met andere woorden: hun neofranquisme hakt in op de versies die in het linkse en/of republikeinse kamp steeds dominant waren: de stalinistische. Voor Moa en de zijnen is dat gefundenes Fressen.

Neem bijvoorbeeld de Tweede Republiek en het eerder vermelde uitgangspunt van Moa. De stelling dat de Tweede Republiek een jong regime was dat gestaag sociale en politieke hervormingen toekende en plots in de rug gestoken werd door de nationalistische opstandelingen, houdt vandaag bezwaarlijk stand. Deze voorstelling van de republiek werd in het progressieve kamp al zeer vroeg toonaangevend dankzij de memoires van een aantal spraakmakende linkse figuren uit de burgeroorlog (Azaña, Negrín, Ibarri ...) en van communistische journalisten of fellow-travellers (Koltsov, Ehrenburg ...) die in vele landen klakkeloos werden overgenomen door slaafse communistische partijen.

Uiteraard ging het niet om een stabiel sociaal-politiek regime. Zonder dat dit zijn formele legitimiteit (een electorale meerderheid) in vraag stelt, dient gezegd dat het conservatieve en het progressieve kamp nagenoeg even groot waren en er binnen beide kampen een radicalisering aan de gang was. In het republikeinse kamp streefde een aanzienlijk deel van de sociale en politieke formaties naar een maatschappelijke omwenteling. Uiteraard was de heersende klasse daarvoor als de dood en bracht zij heel haar machinerie op gang in de hoop dit met een traditionele 'pronunciamiento' te regelen, waarna opnieuw monarchie én dictatuur konden ingesteld worden en de lont uit het sociale kruitvat kon gehaald worden.

Maar de reactionaire opstand lukte slechts gedeeltelijk. In twee derden van het land werd die van onderuit gecounterd door het volk, waarna minstens in Catalonië, Aragón, Nieuw-Castilië en Noord-Andalusië collectiviseringsprocessen in gang werden gezet. Enerzijds waren er de arbeiders, de boeren en dagloners op het platteland die eindelijk sociale en politieke vooruitgang wilden. Zij hadden inderdaad een verlengstuk en een vertolker in organisaties als de CNT, de FAI, de POUM, de UGT en de caballeristische stroming binnen de PSOE. Francisco Largo Caballero verklaarde: *"Het volk is niet aan het vechten voor het Spanje van 16 juli dat onder sociale heerschappij van oude kasten stond, maar voor een Spanje dat alle wortels van die kasten uitgerukt heeft."*

Maar anderzijds had je de burgerlijk-republikeinse formaties én de strak door Moskou gestuurde PCE die elke sociale confrontatie wilden vermijden en Spanje wilden 'handhaven' als iets wat gezien de interne klassentegenstellingen niet mogelijk bleek: een stabiele burgerlijk-parlementaire democratie. Dit vereiste dat de best georganiseerde en sterkst gesteunde kracht, de stalinistische, de macht zou verwerven binnen het republikeinse kamp en de sociale opgang met alle mogelijke middelen zou stopzetten. Dat gebeurde, het revolutionair proces werd gekraakt eind april-begin mei 1937, toen Largo Caballero aan de kant werd gezet en als premier vervangen door Juan Negrín, de slaafse volgeling van Moskou; toen de POUM buiten de wet werd gesteld, haar militanten opgepakt en een van haar meest vooraanstaande leiders, Andreu Nin, werd gemarteld en vermoord. Op datzelfde moment werd de oude bolsjevistische garde in Moskou grotendeels weggezuiverd via schijnprocessen. Ook in Barcelona trachtte men zo'n proces tegen de "trotskistische" (sic) POUM op te zetten, maar dat

lukte niet zoals in Moskou: geen 'bekentenissen', geen veroordeling wegens verraad.

Uiteraard laat Moa niet na deze episodes in een hoofdstuk van zijn boek te behandelen ... ditmaal met verwijzing naar linkse, antistalinistische auteurs als Wilebaldo Solano, de toenmalige jongerenverantwoordelijke van de POUM die de stalinistische vervolging overleefde. Sindsdien ijvert Solano voor het doorgeven van het collectief geheugen van de communistische, antistalinistische stroming.⁽¹¹⁾

Achter de stalinistische mythes

Om vanuit de politieke marginaliteit tot zo'n sleutelpositie te komen, hadden de communisten alles aangewend wat maar in hun kraam paste: het invoeren van het systeem van politieke commissarissen om de politieke gezindheden van de troepen te detecteren én te kneden; de de facto beslissingsmacht over de militaire operaties via de ervaren en vaak ook gereputeerde militaire sovjetadviseurs; het selectief bedelen van de moderne sovjetwapens aan 'bevriende' brigaden en bataljons, terwijl daardoor de ondermaatse bewapening van de andere (anarchisten, poumisten ...) troepen hun militaire slagkracht én successen in de weg stond; het opzetten van een netwerk van geheime agenten en spionnen ...

Eén van de pijnlijkste elementen van dit stalinistisch dictum zijn de door de Komintern opgerichte Internationale Brigaden. Een van de recentere werken hierover is niet toevallig van de hand van César Vidal. Zijn stelling over de Brigaden vat hij als volgt samen: *"Hun militair optreden was weinig efficiënt en honderden brigadisten werden terechtgesteld wegens lafheid, maar ze waren de kweekvijver voor de geheime diensten van Stalin in het volgend decennium."*⁽¹²⁾

We krijgen hier een goed voorbeeld van de *"overtuigende leugens"*. Militair optreden weinig efficiënt? Met naar schatting tussen de 30.000 en 40.000 manschappen - maar nooit met meer dan 15.000 à 20.000 manschappen tegelijk aan het front - maakten de Internationale Brigaden slechts 2 procent uit van de totale republikeinse troepenmacht. Neem daar nog bij dat de overgrote meerderheid van deze jonge mensen geen noemenswaardige militaire opleiding had genoten (noch vóór vertrek naar Spanje als dienstplichtige of beroepsmilitair, noch in Spanje in het centrale opleidingscentrum van Albacete of elders). Op de koop toe werden deze brigadisten ingezet als stoottroepen: hetzij om bressen in de vijandelijke linies te slaan, hetzij om bressen in de eigen linies te dichtten. Geen wonder dat dit een torenhoge kost aan mensenlevens veroorzaakte. Hier variëren de schattingen. Recente gegevens maken gewag van 17 procent gesneuveld; 13 procent gevangen, gedeserteerd of vermist; 50 procent herstelbaar gewond; 13 procent onherstelbaar gewond.⁽¹³⁾

Terechtgesteld? Afgaande op memoires van een aantal ex-brigadisten klopt die aantijging. Maar deze memoires, die niet meteen aansloten bij het mythische beeld van de

*Andreu Nin, een van de grote leiders van de POUM, vermoord
tijdens de Spaanse burgeroorlog (www.fundanin.org)*

Brigaden - zoals deze van de Belg Nick Gillain (*Le Mercenaire*) of van de Engelsman Laurie Lee (*Moment of War*), kregen doorgaans veel minder aandacht. En hoewel vandaag makkelijk verwezen wordt naar het eveneens demystifiërende *Homage to Catalonia* om het tegendeel te bewijzen, moet toch gezegd worden dat George Orwell er aanvankelijk geen uitgever voor vond omdat het de USSR tegen de haren streek. Sterker nog, toen uitgeverij Secker and Warburg het uiteindelijk toch uitgaf (1938) werden van het nu befaamde boek ... slechts 600 exemplaren verkocht in twaalf jaar.

Kweekvijver voor de geheime diensten van Stalin? Ja, maar vaak ook slachtoffer van de stalinistische zuiveringen, al dan niet na een carrière bij die geheime diensten. Of nog: aangetrokken voor het bemannen van het staatsapparaat in de naoorlogse volksrepublieken van Centraal- en Oost-Europa.

Al bij al brengt César Vidal weinig nieuws. Alleen: hij kan het op massaschaal brengen en in een propagandistische context waarbij het andere kamp sowieso in het defensief zit. Uiteraard moet je bij Moa en Vidal weinig of geen consideratie of respect zoeken voor die tienduizenden jonge antifascisten - niet in het minst de talrijkste groep: de communistische militanten - die wars van elk persoonlijk belang hun leven op het spel zetten.

Ook andere 'zwakke plekken' in het klassieke republikeinse betoog worden vandaag door de neofranquisten handig uitgebuit om te wijzen op het 'ondemocratische' karakter van de vijand. Denken we maar aan de goudreserves van de Bank van Spanje die in september 1937 vanuit Cartagena per schip naar de Sovjet-Unie werden overgebracht. Van die rijkdom werd nooit meer wat gehoord.

Ook in de harde aanpak van republikeinse figuren maakt Moa gebruik van 'zwakke plekken', zoals de politiek van Juan Negrín (1892-1956), die - bij de gratie van de Sovjets - Largo Caballero opvolgde als premier. Of zoals de activiteiten van de Servicio de Investigación Militar (SIM), de geheime dienst van de Republiek die onder diezelfde Negrín werd opgericht op verzoek van Alexander Orlov, op dat moment de bevelhebber van de stalinistische politieke politie NKVD (opvolger van de GPoe en voorloper van de KGB). Binnen het republikeinse kamp begon de SIM een autonoom leven te leiden, eigen gevangenschappen op te richten, met eigen methoden te strijden, vooral tegen dissidenten in eigen kamp.

De voorbeelden zijn legio, maar van belang is dat ze eveneens op massale schaal - én niet door neofranquisten of revisionisten - moeten aangekaart worden, als *conditio sine qua non* om efficiënt deze neofranquisten en revisionisten van antwoord te dienen. De inzet is enorm.

Tweedeling

Want er is natuurlijk nog een heel belangrijke reden dat het succes van de neofranquisten verklaart. De steun van machtige media verklaart immers niet alles. Spanje telt vandaag nog vele mensen die Franco en zijn dictatuur dankbaar blijven, er nostalgisch op terugkijken. Mensen die sociale promotie maakten tijdens de dictatuur, mensen die om religieuze, politieke en/of ideologische redenen pal achter de dictator stonden, mensen die familieleden verloren door het revolutionaire geweld, mensen die tijdens de lange jaren van dictatuur nooit verontrust werden en die hun dagelijks leven vandaag 'onzekerder' aanvoelen dan ten tijde van de dictatuur. Op dat vlak kan men blijven spreken van een tweedeling. Want er is ook de zucht naar kennis bij nieuwe generaties, in vele gevallen jongeren die willen weten wat er met de grootouders - zelden nog de ouders - gebeurde; mensen die ijveren voor het lokaliseren en opgraven van de 'fosas comunas' en voor gerechtelijke vervolging van franquistische misdadigers, mensen die zich inzetten voor het verwijderen van alle franquistische monumenten en gedenkplaten ... Er is nog veel werk aan de winkel. Julián Casanova: *"De nagedachtenis van de overwinnaars van de Spaanse burgeroorlog, absolute heersers tijdens de dictatuur van Franco, bezet nog steeds een superieure plaats in vergelijking met die van de overwonnenen. Het franquisme heeft zijn plaatsen van nagedachtenis, straten, monumenten en martelaren. Van de Republiek en van zij die haar verdedigden blijft slechts de herinnering van de overlevenden en van enkele historici."*⁽¹⁴⁾

Zelfs de archieven van de Spaanse burgeroorlog zijn onderwerp van politieke controverse. Terwijl de Catalaanse Generalitat eiste dat de ooit door de franquistes gestolen en naar Salamanca gevoerde documenten terug zouden keren, organiseerde de Partido Popular een betoging tegen het mogelijk overbrengen van die archieven naar Catalonië. Carmen Salvo, minister van Cultuur in de regering van premier Rodríguez Zapatero, trachtte de polemiek te stoppen door iedereen het gras voor de voeten te maaien met de aankondiging van de oprichting van het Centro Documental para la Memoria dat het huidige Archivo de la Guerra Civil zal vervangen, en waar ook papieren uit het buitenland zouden terechtkomen.⁽¹⁵⁾

Met een inzet die zo hoog is en tegenover een daadwerkelijk neofranquistisch, revisionistisch offensief, is de hernieuwde belangstelling voor de Spaanse geschiedenis van de 20e eeuw - niet in het minst op de universiteiten met een lawine van licentiaats- en doctoraatstheses - enorm verheugend. Om de "overtuigende leugens" efficiënt te weerleggen, moet de voedingsbodem waarop vele van deze 'leugens' zich enten, vakkundig 'gesaneerd' worden. Dat betekent inderdaad een strijd tegen alle mythen, ook die in het republikeinse kamp.

- (1) P. MOA, *Los mitos de la guerra civil*, Madrid: La Esfera de los Libros, 2003, p. 78
- (2) P. MOA, *Los mitos [...]*, p. 534
- (3) P. MOA, *Los mitos [...]*, p. 535
- (4) P. MOA, *Los mitos [...]*, p. 381
- (5) P. MOA, *Los mitos [...]*, p. 388
- (6) P. MOA, *Los mitos [...]*, p. 392-393
- (7) Voor een overzicht van de columns van P. Moa zie www.libertaddigital.com
- (8) S. PAYNE, Mitos y tópicos de la guerra civil. In: *Revista de Libros*, 03/07/2003.
- (9) J. CASANOVA, Mentiras convincentes. In: *El País*, 14/06/2005.
- (10) J. TUSSEL, El revisionismo histórico español. In: *El País*, 08/07/2004.
- (11) Zie www.fundanin.org, de uitstekende website met maandelijks nieuwsbrief van de Fundación Andreu Nín.
- (12) C. VIDAL, *Las Brigadas Internacionales*, Madrid: Espasa Calpe, 1999.
- (13) C. CABRERO-FERNANDEZ, *Brigadas Internacionales: compromiso y memoria*, Universidad Complutense de Madrid, licentiaatsverhandeling, 2002, p. 81-90.
- (14) J. CASANOVA, La historia que nos cuenta TVE. In: *El País*, 03/04/2005.
- (15) Ministerio de la Cultura, Gabinete de Prensa, Presentación Centro de la Memoria, 08/06/2005.

DE DOMPER

GEILLUSTREERD WEEKBLAD

VERSCHIJNENDE DEN ZONDAG

Men schrijft in :
bij G. Eylenbosch, Oudburg, 32,
Gent aan 1 frank tot einde
December. Voor het buiten-
land de postzegel erbij.

Alle bestellingen vrachtfrij
te zenden aan G. Eylenbosch,
drukker & uitgever, Oudburg, 32,
te Gent, waar het bureau geves-
tigd is.

ONZE STRIJD

Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij.**Doctoraal proefschrift van
Maarten Van Ginderachter, UGent, 2005**

Herman Balthazar, *prof. em. UGent*

“Kortom, ik blijf zitten met de vraag ‘wanneer begon de scheiding der geesten in België?’, maar mijn onderzoek maakt duidelijk dat we het antwoord zeker vóór de Eerste Wereldoorlog moeten gaan zoeken.”

Zelden heb ik in de slotzin van een doctoraatsthesis zo nadrukkelijk de macht van de eigen tijd gevoeld. Het gaat om een meesterlijke studie van Maarten Van Ginderachter (UGent, vakgroep Nieuwste Geschiedenis, 1 maart 2005). Hij beëindigt zijn zowel haarscherpe als nuancerende bedenkingen met de vraag of zijn conclusies wel stroken met de in de academische wereld thans zo geprezen stellingen van Miroslav Hroch over het nationalisme.

Voor al door zijn analyse van de Gentse casus meent Van Ginderachter in botsing te komen met Hrochs veralgemening over de ‘omgekeerde Verspätung’ van de Vlaamse beweging: deze ging pas politieke eisen stellen op het moment dat de burgerlijke en industriële revoluties al achter de rug waren en kon daardoor geen massabeweging worden, ook al omdat zij geen sociaal emancipatorisch eisenpakket koppelde aan haar

Voorpagina van De Domper van 16 augustus 1891: de christelijke arbeidersbeweging zet zich af tegen de zogenaamde ‘vaderlandsloze’ socialisten door de tricolore en het Belgisch patriottisme te omarmen. Een christelijke arbeider staat met zijn voet op het veelkoppige monster van het socialisme en houdt een Belgische vlag hoog met de leuze ‘Godsdienst, Huisgezin, Eigendom’

taalprogramma. Ik gebruik de terminologie 'omgekeerde Verspätung' in de lijn van het Duitse historische onderzoek uit de jaren 1960 waarin het begrip 'verspätete Nation' centraal stond: de politieke eenmaking van Duitsland liep voor op de industriële expansie en dit zou een verklaring zijn voor de manke ontwikkeling en afbraak van democratische instellingen en opvattingen in het Duitsland voor zijn 'Stunde Nul' in 1945. Uit Van Ginderachters onderzoek komt naar voor dat de Gentse socialisten anno 1885 al geïntegreerd zouden zijn in de Vlaamse en niet in de Belgische 'Gemeinschaft'. Of die stelling onbetwiste bewijskracht heeft vormt mijns inziens één van de kritische hoofdvragen over deze boeiende studie (vooral het gelijkstellen van Vlaamse en Belgische 'Gemeinschaft' in de behandelde periode).

Wanneer ik in 1979 het artikel schreef *Bestaat er een Vlaams, Waals en Brussels socialisme?* ⁽¹⁾, een kwarteeuw geleden dus, vlak na de finale breuk van de unitaire Belgische Socialistische Partij - dan was een dergelijke vraagstelling ondenkbaar en in onderzoek en literatuur onvindbaar.

Het is duidelijk dat Van Ginderachter geen postmodernist is voor wie geschiedenis metafictioneel is, een 'speleding' voor het heden. Zijn indringende slotvraag klinkt bijna als een programmavraag naar de wortels van de Vlaamse natie. En wat mij bezighoudt is de vraag of Van Ginderachter deze slotzin niet reeds een beetje in het hoofd had bij de aanvang van zijn onderzoek. De vraag is belangrijk om bepaalde belichtingen, mijns inziens ook overbelichtingen, in deze studie aan te duiden.

Wat voorligt is zeker een impressionant meesterstuk van een historicus die vooraf een filologische vorming kreeg. Het algemene thema, vaderland (natie) en socialisme ten tijde van de Tweede Internationale is niet nieuw. Integendeel zelfs, het was in de tijd zelf en later bij horden historici voorwerp van onoverzienbaar veel dispuut en literatuur. Rond 1900 was er het austromarxisme van Otto Bauer en Victor Adler. In Wenen zaten de orthodoxe marxisten met de moeilijkheid om hun Tsjecho-Slowaakse, Hongaarse, Sloveense ... kameraden in één grote beweging te houden en toch oog te hebben voor de etnische en taalkundige verscheidenheden en de nationalistische spanningen binnen het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk. Het was de kwadratuur van de cirkel die vanzelf opgelost geraakte door de ineenstorting en verbroekeling van het rijk na 1918. In Rusland heeft het leninisme er een ideologische oplossing voor gezocht om in de opbouw van een Unie van Socialistische Sovjetrepublieken formeel de identiteit van de verschillende nationaliteiten te erkennen en toch de leidende voorhoederol van één partij in de revolutionaire opbouw voorop te stellen. Dit opportunistisch dogmatisme heeft Stalin voortgezet en ook woordelijk vertolkt in de USSR-grondwet van 1936. Na de Tweede Wereldoorlog heeft Tito het op zijn manier, en in felle botsing met Stalin, ontwikkeld in zijn Joegoslavië dat we zo gewelddadig zagen uiteenvallen na de val van het communisme.

Met deze en andere historische processen in gedachten hebben zeer veel historici in

de nu gedepasseerde historiografie van de arbeidersbeweging houvast gezocht in vraagstellingen die gewild en ongewild beïnvloed bleven door het marxisme in meerdere varianten. Nieuwe historische processen hebben een nieuwe generatie van historici ervan bevrijd, maar wellicht ook bezwaard met nieuwe hindernissen en methodologische hocus-focus. Het is een boeiende en verhelderende zoektocht.

De studie van Van Ginderachter is er een consistente en lichtgevende stapsteen in. Eerst heeft hij zich stevig gedocumenteerd over de resultaten van het internationale onderzoek naar naties, nationalisme en nationale identiteit. Hetzelfde deed hij voor de nieuwe trends in de sociale geschiedschrijving: discours, 'cultural of linguistic turns', 'Alltagsanalyses' ... niets is hem vreemd gebleven. Het werd een flinke basis en ook beïnvloeding voor zijn eigenlijke onderzoek: de verhouding vaderland - sociaal-democratie op comparatieve wijze en 'from below' onderzoeken in de Belgische Werkliedenpartij (BWP) op een ogenblik dat deze partij een kleine, maar toch invloedrijke actor was in de Tweede Internationale. Het werd een vermetele, maar lonende uitdaging.

De intern-comparatieve aanpak van Vlaamse, Brusselse en Waalse bewegingscomponenten van de BWP heb ik zelf meerdere keren pogen in gang zetten, maar wegens de moeilijkheidsgraad heb ik weinig resultaten kunnen plukken. Hetzelfde is waar voor de comparatieve aanpak van verschillende landen. Met meerdere auteurs werd het meestal naast elkaar praten en de pogingen van één auteur zijn nog te zeldzaam om de toon van het onderzoek ten gronde te beïnvloeden. Recent gaf Hendrik Defoort het zeer goede voorbeeld met zijn studie over de invloed van 'le modèle gantois' - de Coöperatieve Vennootschap Vooruit - op andere socialistische bewegingen van de Tweede Internationale, maar ook hij moest zich in de grondige uitwerking sterk beperken.⁽²⁾ Van Ginderachter heeft daarenboven gezocht naar een aanpak waarbij de stem van de achterban kon gehoord worden en ook dit was een zeer zware opdracht zonder veel goede voorbeelden om op te steunen.

Het resultaat is een omvangrijk, maar toch vlot leesbaar stuk geworden, dankzij een knappe pen, een heldere structuur en een verbluffende eruditie. In de 3496 voetnoten vindt men de evidentie van zijn zoektocht naar bronnen en literatuur en daar is veel lof voor op zijn plaats, maar het is wel merkwaardig dat hij deze eruditie vaak onderbenut heeft gelaten uit een te grote zorg om toch niet van zijn hoofdvraag - de vaderlandsvraag - af te dwalen.

Het is in hoofdorde een chronologisch verhaal met een zeer korte (te korte) proloog van vier bladzijden en vervolgens vijf hoofdstukken met goed gemotiveerde tijdzones: 1885-1889, 1890-1894, 1895-1902, 1903-1908, 1909-1914. De twee belangrijkste en ook meest uitgewerkte periodes zijn de hoofdstukken één (1885-1889, de eerste vormingsjaren van de partij) en drie (1895-1907, de jaren na de invoering van het Algemeen Meervoudig Stemrecht en ook de (economische) expansiejaren van de 'belle époque'). De verantwoording vindt men in zijn verhaal dat hoofdzakelijk descriptief is opge-

Illustratie uit het Volksmaandblad, november 1903:
 een woeste menigte socialisten zwaait met dolken, knuppels, messen, rode vlaggen en Frygische
 mutsen. De rustige, christelijke arbeiders hebben een wal tegen hen opgeworpen met hun
 arbeidersorganisaties. De Belgische driekleur wappert er prominenter dan de Vlaamse leeuw

bouwd. Het verklaringsbetoog zit in het descriptieve verhaal geweven. Dit is methodologisch goed verantwoord, al heeft het soms verarmende consequenties in de synthese omdat het zo streng afgelijnd blijft op die ene speurtocht naar 'Gemeinschaft' en 'Gesellschaft' (van die Duitstalige begrippen zijn we geen twee bladzijden verlost).

Met een korte epiloog over de Eerste Wereldoorlog heeft Van Ginderachter amper aangegeven hoe grondig en hoe ingrijpend de hoofdvraag anders draaide en derhalve een afzonderlijke studie vergt of eigenlijk twee studies. Enerzijds is er immers de oorlog waarin de BWP ten volle participeerde en werd meegevoerd in het oplaaient Belgisch patriottisme. Anderzijds waren er de crisisjaren waar zowel de binnenlandse (Plan van de Arbeid) als de buitenlandse politiek (Belgische onafhankelijkheidspolitiek) verdelingslijnen aanbracht, die dwars door zowel Vlaamse, Brusselse als Waalse BWP-federaties liepen. Daarom heeft hij terecht zijn aandacht volledig toegespitst op de eerste strijdperiode, 1885-1914. En dat heeft hij bewonderenswaardig grondig gedaan.

Hij heeft geen steekproefanalyse willen maken, maar wel 'met gezond verstand' een verhaal waarin hij, in de mate van het mogelijke, alle bruikbare bronnen en literatuur van drie BWP-federaties (Gent, Brussel en Borinage) tegen elkaar afwoog op drie thema's:

- de expliciete theorievorming over het vaderland en over nationale bewegingen in de BWP (waar overigens zeer weinig aandacht aan theorie werd gegeven en dat stelt hij vele keren pertinent vast);
- hoe de Belgische socialisten beïnvloed werden en zelf uiting gaven aan respectievelijk een Belgische, Vlaamse en Waalse identiteit (en die beïnvloeding was er net als de identiteitsverschillen maar hij zocht er zo nadrukkelijk naar dat ze in een vervormende spiegel kwamen);
- hoe die nationale identificatie(s) 'from below' werkt (werken); de vraag dus naar actie en reactie van de achterban. Dit komt pas aan bod in het zesde en laatste hoofdstuk.

Dit laatste lange hoofdstuk *Back to basics* (130 bladzijden) heb ik met veel verwachting en sympathie begroet. Ik betreur alleen dat het te los staat van de vorige vijf hoofdstukken. Achter ons ligt driekwart eeuw waarin opeenvolgende generaties van historici naar telkens nieuwe bronnen en methodes zochten om de onderste lagen van de bevolking te beschrijven en ze woord en hoofdrol te geven. De tijd die Van Ginderachter onderzocht, was de tijd bij uitstek waarin die onderste lagen werden aangesproken om zich te verenigen en een (revolutionaire) rol te spelen. Nog vandaag komen in het Gentse Vredeshuis wekelijks een groep oude socialistische militanten samen om de liederenschat uit deze periode te herverzamen en ze ook te zingen. Steevast zingen ze dan het lied dat de jonge Antwerpenaar (Jan) Rik Van Offel (1844-1900) in 1869 publiceerde in *De Werker*, orgaan van de *Eerste Internationale*: "Gij zijt kanailje, heeft men ons verweten! Gegroet, o naam die zo veel groots bevat. Kanailje zwoeg, uw meesters moeten eten. Als gij niet werkt, dan staakt het levensrad."

Het lied werd de titel van een goed verkocht boek over het proletariërslied in Nederland en Vlaanderen dat de soixante-huitard Jaap van de Merwe in 1974 samenstelde.⁽³⁾ Zelf was ik toen een jonge prof, die met geestdrift een plaats zocht in dit spoor van sociale geschiedenis over 'the crowd in history'. Met liederen van Van Offels *Gij zijt kanailje* tot *We shall overcome* hadden wij het gevoel deel te worden van die zichzelf bevrijdende massa. Ik heb sindsdien vele sporen mee gezocht en helpen begaanbaar maken om die massa te vinden en te personifiëren. Het is dus met zeer geëngageerde belangstelling dat ik aan de lectuur begon van dit hoofdstuk. Mijn entree over het lied van Van Offel is overigens op zijn plaats want liederen waren terecht een van de hoofdbronnen van zijn onderzoek. Daarenboven stond Van Offel pal in de centrale probleemstelling van Van Ginderachter: het samenlopen van een socialistisch en een flamingantisch discours.

Van Offels hartstochtelijke en revolutionaire verzen in *De Werker* zijn er de getuigenis van, alhoewel hij bij de terminus a quo van Van Ginderachters onderzoek reeds was afgeweken naar bravere huldezangen voor Vlaamse liberale voormannen zoals Jan Van Rijswijck.⁽⁴⁾ En eigenlijk zou dit ook voorwerp kunnen zijn van de vraagstelling: in het onderzoek de sporen betrekken van socio-professionele mobiliteit en 'shifts' in de politiek-ideologische kampen en keuzes. Van Offel is maar één voorbeeld onder vele. Lees bijvoorbeeld de (uitgegeven) memoires van Pol De Witte, die in de pionierstijd een leidende militantenrol speelde dicht bij Anseele sr., maar in de jaren 1890 in fel conflict met hem kwam.⁽⁵⁾ Zijn 'shift' binnen dit conflict van sterke Vlaamsgevoelheid (zoals ook de jonge Edmond Van Beveren) naar andere accenten werd bepaald door vele factoren.

Dit komt minder aan bod in Van Ginderachters studie, die zich consequent, mijns inziens te consequent, toespitst op het zoeken naar uitingen van verzet tegen of aanhorigheid bij Belgische, Vlaamse of Waalse Gemeinschaft en/of Gesellschaft. Te consequent mijns inziens omdat in de loop van dit verhaal te veel andere en ook essentiële elementen niet aan bod komen.

Zo beschikken we enkel voor Gent over verwant onderzoek van onder meer Guy Vanschoenbeek, Gita Deneckere en Hendrik Defoort. Vanschoenbeek komt vanzelfsprekend veel aan bod: het blijft een unieke analyse van de socialistische beweging te Gent in de jaren van de Tweede Internationale en daarenboven poneerde Vanschoenbeek de nu door Van Ginderachter betwiste stelling dat de Gentse socialisten van in den beginne zowel Belg als internationalistisch socialist waren. Maar bij Vanschoenbeek kwam het gewicht van de organisatie voorop, bij Deneckere het gewicht van de collectieve actie, bij Defoort het primaire, allesoverheersende gewicht van het coöperatieve succesverhaal. Deze gewichten worden te weinig als tegengewicht in Van Ginderachters analyse gebruikt.

Uit zijn studie heb ik alleszins geleerd dat wij de communautaire verschillen reeds zeer vroeg aan bod zien komen, maar hoe 'gewichtig' waren deze verschillen? In elk

geval niet gewichtig genoeg om bijvoorbeeld te besluiten dat de Gentse socialisten verrassende voorlopers waren van het anti-Belgische Vlaams-nationalisme. Ik hoop mijn stelling zo snel mogelijk te kunnen toetsen, onder meer in de uitgave van het dagboek van mijn grootoom August Balthazar uit de jaren dat hij in het door de Vlaamse activisten beïnvloede krijgsgevangenenkamp te Göttingen verbleef. Voor alle stellingen in de hoofdstukken vier en vijf (1903-1914) vond ik er boeiend toetsingsmateriaal. Dit doet weinig af aan de zeer betekenisvolle waarde van deze studie waarmee de auteur en de hele Gentse vakgroep trots mag uitpakken, liefst en zo snel mogelijk op het internationale onderzoeksforum. Kort na het eveneens meesterlijke doctoraat van Defoort is opnieuw met grote evidentie aangetoond dat het Belgische socialisme in dat internationale onderzoek een veel sterkere plaats verdient. Gita Deneckere heeft het al in meerdere spin-offs van haar doctoraat *Sire, het volk mort* aangetoond. Zij kent immers als geen ander de spanningsvelden tussen het Koninklijk Paleis en de BWP, zowel leiders als troepen. De schakel die Van Ginderachter nu aan dit onderzoek toevoegt past nog steeds in de belangrijkste hypothese, die ik reeds in de jaren 1970 bij Dieter Groh las: het is deze van de dubbele negatieve integratie van de West-Europese socialistische partijen. Het dubbele vaderlanddiscours is er een essentieel element van en Van Ginderachter heeft ons geleerd hoe dit discours van bij de aanvang anders verwoord werd in Gent, in Brussel en in de Borinage. Ik blijf echter twijfelen of deze verschillen toen reeds de aanduiding waren van de scheiding der geesten in België. Zij waren, meen ik, eerder het gevolg van regionale cultuurverschillen in een (nog) niet ten gronde betwiste Belgische context. In een wat provocerend artikel heb ik gesteld dat *De Vlaamse Leeuw* nu een Vlaams, nationaal (en voor velen een Vlaams-nationaal) volkslied is, maar dat het bij zijn ontstaan in 1848 een Belgicistisch gelegenheidslied was.⁽⁶⁾ Zo kunnen we, mutatis mutandis, veel uitspraken in Van Ginderachters studie decoderen of hercoderen.

Deze tekst is een uitwerking van mijn beoordelingsverslag over het doctoraat van Maarten Van Ginderachter: *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij: sociaal-democratie en nationale identiteit 'from below'*. Een casusstudie van Gent, Brussel en de Borinage, UGent, 2005.

(1) H. BALTHAZAR, Bestaat er een Vlaams, Waals en Brussels socialisme? In: *Ons Erfdeel*, 22(1979)4, 1979, p. 544-551.

(2) H. DEFOORT, *De derde Arm: socialisme en coöperatie in Europa voor 1914*, doctoraalscriptie, UGent, 2002.

(3) J. VAN DE MERWE, *Gij zijt kanalie, heeft men ons verweten! Het proletariërslied in Nederland en Vlaanderen*, Utrecht/Antwerpen: A.W. Bruna & Zoon, 1974 (eerste druk: 1 mei 1974).

(4) J.H. VAN OFFEL In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt: Uitgeverij Lannoo, 1998, p. 2223.

(5) P. DE WITTE, *De geschiedenis van Vooruit en de Gentsche socialistische werkersbeweging sedert 1870*, Gent, 1898, 572 p.

(6) H. BALTHAZAR, *Klauwen en tanden in de Minard*, zie p. 49-55 in dit nummer.

DE VLAAMSE LEEUW

Tekst: H. van Peene

Muziek: K. Miry

Bewerking: L. van Dessel

Fier en krachtig

1. Zij zul- len hem niet tem- men De fie- re Vlaam- se

col 8va ad lib

lang de Leeuw kan klau- wen, Zo- lang hij tan- den heeft. Zo-

Leeuw, Al dreie- gen zij zijn vrij- heid Met kluis- ters en ge- schreeuw. Zij

lang de Leeuw kan klau- wen, Zo- lang hij tan- den heeft. 2. De

zul- len hem niet tem- men, Zo- lang een Vla- ming leeft, Zo

1. Zij zullen hem niet temmen
De fiere Vlaamse Leeuw,
Al dreigen zij zijn vrijheid
Met kluis- ters en geschreeuw.
Zij zullen hem niet temmen,
Zolang een Vlaming leeft,
Zolang de Leeuw kan klauwen,
Zolang hij tanden heeft.

3. Hij strijdt nu duizend jaren
Voor vrijheid, land en God;
En nog zijn zijne krachten
In al haar jeugdgenot.
Als zij hem machteloos denken
En tergen met een schop,
Dan richt hij zich bedreigend
En vreeslijk voor hen op.

lang de Leeuw kan klau- wen, Zo- lang hij tan- den heeft. Zij

Refrein:

Zij zullen hem niet temmen,
Zolang een Vlaming leeft,
Zolang de Leeuw kan klauwen,
Zolang hij tanden heeft.

4. Wee hem, de onbezonnen',
Die vals en vol verraad,
De Vlaamse Leeuw komt strelen
En trouweloos hem slaat.
Geen enkele handbeweging
Die hij uit 't oog verliest:
En voelt hij zich getroffen,
Hij stelt zijn maan en bries.

zul- len hem niet tem- men, Zo- lang een Vla- ming leeft, Zo-

2. De tijd verslindt de steden,
Geen tronen blijven staan:
De legerbenden sneven,
Een volk zal niet vergaan.
De vijand trekt te velde,
Omringd van doodsgevaar.
Wij lachen met zijn woede,
De Vlaamse Leeuw is daar.

5. Het wraaksein is gegeven,
Hij is hun tergen moe;
Met vuur in 't oog, met woede
Springt hij den vijand toe.
Hij scheurt, vernielt, verplettert,
Bedeekt met bloed en slijk,
En zegepralend grijnst hij
Op 's vijands trillend lijk.

Klauwen en tanden in de Minard.

De vaderlandse ontstaansgeschiedenis van ons nationaal lied

O Herman Balthazar, prof. em. UGent

Een zondagavond, 27 februari 1848. In de nog gloednieuwe Minardschouwburg zingen de toeschouwers na een opvoering van de toneelmaatschappij Broedermin en Taalijver uit volle borst dat de Vlaamse Leeuw nooit getemd zal worden, al dreigen **zij** zijn vrijheid met kluisters en geschreeuw; maar **zij** zullen hem niet temmen, zo lang hij kan klauwen, zo lang hij tanden heeft. Men zong daar dus *DE Leeuw van Vlaanderen*, het lied op tekst van Hippoliet Van Peene en op muziek van zijn schoonbroer Karel Miry, bij decreet van 6 juli 1973 het officiële volkslied van Vlaanderen.

Laat ons deze vragen stellen: Welke was de maatschappelijke context waarin het lied is ontstaan? Waarom zongen driftige en boze burgers het die zondagavond, 27 februari 1848, als opwarmer voor politieke actie?

Het lied was enkele maanden voordien geschreven en gecomponeerd, kort na de feestelijke opening op 27 juni 1847 van die schattige Vlaamse schouwburg van Louis François Martial Minard (1801-1875), opdrachtgever, architect, aannemer en rijke sponsor.

De bouw van de Minardschouwburg kwam er enkele jaren na de opening van het overdonderend mooie en grote "*fransche theater*", het huidig operagebouw. De impuls voor de Minardschouwburg kwam zeker van Broedermin en Taalijver, opgericht in 1840 na afscheuring van de aloude rederijderskamer De Fontaine. De jonge arts Hippoliet Van Peene (1811-1864) en zijn echtgenote Virginie Miry, een begaafd actrice, waren er de spilfiguren van. De Kaprijkenaar Van Peene was in 1835 afgestudeerd maar zijn artsenpraktijk was niet zijn eerste bekommernis. Het liefst schreef en regisseerde hij

De Vlaamse Leeuw (Uit: Groot Gezinsboek. Ik zag Cecilia komen, Lannoo, 1981)

toneel. Hij heeft tot zijn dood in 1864 60 toneelwerken geschreven en zoals Hendrik Conscience, die in 1838 doorbrak met zijn *Leeuw van Vlaanderen*, zocht Van Peene vaak inspiratie bij de mythische helden van de Vlaamse middeleeuwen.

Zijn eerste meesterstuk was het historisch drama *Jacob Van Artevelde*, geschreven in 1841 en opgedragen *“Aen de stad Gent, de voedster van den Man die haar in de geschiedrol der Volkeren eene der roemrijkste plaatsen verworven heeft.”*⁽¹⁾ Artevelde was stormenderhand held en symbool geworden voor vele doeleinden en groepen, voor Belgen, Vlamingen, Gentenaars, burgers of opstandige arbeiders. Van Peene herwerkte eerst zijn stuk tot een Franstalig operalibretto op muziek van de Luikenaar Antoine Boverly. Het werd in onze Grand Théâtre gecreëerd op 27 december 1846 in een grootse encensering met decors van de Fransman Louis Philastre en met 150 kostuums ontworpen naar tekeningen van de Gentse schilder en academieleraar Felix de Vigne (1806-1862). Ook schoonbroer Karel Miry was nauw betrokken bij le grand théâtre: hij bleef er ononderbroken tweede dirigent van 1849 tot 1870.⁽²⁾ Bij voorkeur echter werkten ze voor Broedermin en Taalijver. In die zin werd Van Peene leermeester van zeker twee generaties Vlaamse toneelauteurs en hij leverde talloze Vlaamse toneelmaatschappijen een flink deel van hun repertoire. Zei men later dat Conscience het Vlaamse volk leerde lezen, dan leerde Van Peene Vlamingen naar toneelopvoeringen in de eigen volkstaal gaan. Maar een politieke pottenbreker was hij niet. Hilde Verschaffel omschrijft zijn werk aldus in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*: “... synoniem voor een gezellige avond, doorspekt met een scheutje beschaving, bevestiging van burgerlijke waarden, appelleren aan het Vlaamse volksbewustzijn en wat niet al te nadrukkelijk gemoralizeer (sic) ...”⁽³⁾ Dit geldt ook voor het gelegenheids-gedicht *De Vlaamsche Leeuw*, geïnspireerd door Nikolaus Beckers *Der Deutsche Rhein* uit 1840 (“*Sie sollen ihn nicht haben ...*”). Ook voor de toonzetting zocht Miry inspiratie in de Duitse romantiek, i.c. in Robert Schumanns *Sontags am Rhein*, ook uit 1840.⁽⁴⁾

Dit lied begon dus op die februariavond 1848 in de Minard aan zijn steile opgang als strijdlied. Zij, die de leeuw niet zouden temmen, zo lang hij kan klauwen, zo lang hij tanden heeft; zij waren de verfoeilijke Fransen, die ons land zouden kunnen binnenvallen en hun radicaal-revolutionaire handlangers hier of ook nog hun hypocriete tijdelijke bondgenoten zoals die hardnekkige orangisten à la Brébart en Metdepenningen ...

Laat ons eens nader de tijdgeest bekijken

Vanaf 1845 begon het op vele plaatsen in Europa te rommelen in een grimmig crisisklimaat, ook bij ons. Op het platteland waren er jaar op jaar misoogsten waarvan de sociaal-economische effecten nog verergerd werden door de snelle teloorgang van de textielhuisnijverheid. In de groeiende steden steeg de schrik voor de kwalijke kankers van ‘la question sociale’. Politiek, ideologisch en cultureel liepen de spanningen steeds hoger op. Dit was zo van Warschau tot Palermo, maar wat in Frankrijk gebeurde kreeg toen de grootste weerklink.

In Parijs, die woensdag 23 februari 1848, een dag van regen en koude wind, kwam de uitbarsting. Om dreigend sociaal oproer te beteugelen had de regering de 'garde nationale' gemobiliseerd om leger en gendarmerie bij te staan in het handhaven van de orde. Die garde nationale was een vrijwilligerskorps dat voor het grootste deel was samengesteld uit kleine winkeliers en ambachtslieden, wie het materieel niet voor de wind ging en die politiek boos en gefrustreerd waren omdat ze geen stemrecht hadden. In plaats van stelling te nemen tegen de kleine en onvoorbereide groep revolutionairen, begonnen ze zelf 'A bas Guizot' en 'Vive la Réforme' te roepen. Op de Boulevard des Capucines gaf een onvoorzichtig officier van een infanteriebataljon bevel om te vuren. Er ontstond overal paniek en de opstand escaleerde. Bij het ochtendgloren van de derde dag, vrijdag 25 februari, waren de barricades in het centrum van Parijs al ontelbaar. In de loop van de dag werd de paniek in Les Tuileries ondraaglijk en tekende koning Louis-Philippe, schoonvader van onze Leopold I, de troonsafstand.

In een zeer woelig parlement kregen de meest radicale strekkingen de bovenhand. De republiek werd uitgeroepen, de vrijheid van de pers geproclameerd; alle mannen vanaf 21 jaar kregen stemrecht, overal zouden 'ateliers nationaux' de werkloosheid opheffen ... Die radicale vloedgolf, die mooie utopie aan de macht, duurde maar enkele maanden. Het draaide amper een jaar later uit op de conservatieve staatsgreep van Louis Napoléon Bonaparte, de neef van ...

U moet echter wel beseffen dat men ook buiten Parijs, en zeker in België, begon te beven en te vrezen voor een republikeinse machtsgreep, misschien zelfs gevolgd door of vergezeld van een annexatie bij Frankrijk zoals het in 1794 was gebeurd. En die schrik was het hevigst in Brussel, Gent en Luik.

Kort na middernacht, om half één, zaterdag 26 februari, vernam men in Brussel dat in Parijs de Republiek was geproclameerd. Met een afstand van anderhalve eeuw en met grondige kennis van de bronnen staan we verbaasd over de paniek die het snel verspreide bericht veroorzaakte. 's Anderendaags al stuurde koning Leopold I een vertrouwensman naar Lucien Jottrand, voorzitter van de Association Démocratique en vermeende spilfiguur van een revolutie in België, om te spreken over de voorwaarden van zijn troonsafstand. Generaal Fleury-Doury, militair bevelhebber in West-Vlaanderen, vroeg minister Chazal om dringende maatregelen tegen verwachte 'bandes armées' aan de Franse grens. De burgemeester van Brussel verwachtte op zondagmorgen om 8 uur een gewapende aanval op het stadhuis.

Het zijn maar drie voorbeelden van een paradoxale schrik, want in Parijs - zelfs als sommige groepen er concreet aan dachten - was er geen politieke en/of militaire voorbereiding voor een aanval op de Belgische soevereiniteit en in België zelf stond er geen enkele groep klaar om het Parijse voorbeeld te volgen.

Natuurlijk stond er tegenover de schrik en de paniek van de gevestigde macht de hoop van een radicale oppositie, maar een consistente voorbereiding voor een revolutie was er niet. Zo was er die Association Démocratique opgericht te Brussel na een woelig politiek banket op 27 september 1847. Het werd een vereniging "*ayant pour but*

l'unité et la fraternité de tous les peuples": naast enkele tientallen radicale Belgen trof men er vele buitenlandse politieke vluchtelingen, Fransen, Polen, Zwitsers en heel wat Duitsers.

Eén van die Duitsers, de jonge Karl Marx, woonde al sinds 1845 in Brussel. Hij was er niet enkel zeer actief als schrijver-filosoof; hij had het ook druk met her en der met geestesgenoten in andere Europese landen, vooral in Engeland, politieke contacten op te bouwen. Het Deutscher Arbeiter-Verein had zelfs een eigen krantje, de *Deutsche Brüsseler Zeitung* (1847-1848), maar de afstand tussen het utopische revolutie-ideaal en de praktische dadendrang was nogal groot. Dit gold ook voor het manifest dat hij toen aan het schrijven was ten behoeve van zijn prille communistenbond. Het manifest met zijn bekende openingszin "*Een spook waart rond in Europa, het spook van het communisme ...*" en zijn nog beroemder slotzin "*Proletariërs aller landen verenigt u ...*" was in 1848 in toon en bedoeling revolutionair, maar kreeg nog geen breed gehoor.

Karl Marx was op 7 november 1847 ondervoorzitter van de Association Démocratique geworden, maar de voorzitter ervan, advocaat Lucien Jottrand (1804-1877) dacht er niet aan buiten de grenzen van de Belgische grondwet te treden. Hij had zich in augustus 1847 afgescheurd van de jonge liberale partij om in de radicale tijdsdroom de verloren strijd van 1830 herop te nemen. Jottrand was in 1830, samen met Louis De Potter en anderen, de Belgische revolutionair geweest die tevergeefs gehoopt had dat de radicaal-liberale oppositie tegen koning Willem I zou leiden tot een democratische staat en niet tot die conservatieve cijnsmonarchie die ze werd. Hij was dus altijd de opposant gebleven en in de crisis van de jaren 1840 herleefde zijn hoop.

Buiten Brussel was er maar één plaats waar de Association Démocratique ook voet aan de grond kreeg en dat was in Gent. In Gent om de specifieke politieke reden van een opstandige, orangistische stad; in Gent om de specifieke sociale reden van een arbeidersstad waar men voor arbeidersoproer vreesde, niet helemaal ten onrechte; in Gent ten slotte omdat Jottrand er geestesgenoten vond zoals de advocaat Charles Louis Spilthoorn (1804-1872), die een tragische rol zou spelen in dit verhaal.

Laat mij eerst nog even terugkomen op de algemene Belgische context. Het belangrijkste feit was dat de wetgevende verkiezingen van 8 juni 1847 een klinkende liberale overwinning brachten. De tijd van het unionisme was definitief voorbij en tegen de zin van Leopold I trad het liberale kabinet-Rogier aan. Deze regering zou snel een aantal maatregelen nemen, die vooral de middenklasse bevredigde. De belangrijkste waren de verlaging van de kiescijns, dus meer kiezers en de afschaffing van de zegel op de dagbladen, dus meer en vrijere pers. De korte periode van schrik en paniek was echter ook een goed motief om een harde repressiepolitiek op gang te brengen tegen iedereen die verdacht kon worden van revolutionaire en radicale sympathieën. Vooral de katholiek-conservatieve procureur-generaal Charles Victor de Bavay (1801-1875) en baron Alexis Guillaume Hody (1807-1880), administrateur van de Staatsveiligheid, waren er uiterst actief en bedreven in, soms wel eens buiten de grenzen van de Belgische wetgeving.⁽⁵⁾ De uitwijzing van Karl Marx op 4 maart 1848 is er een bekend voorbeeld van.⁽⁶⁾

Het monsterproces te Antwerpen van 9 tot 30 augustus 1848 tegen de beschuldigten van een militaire coup werd echter het grootste antirevolutionair spektakel.

In de nacht van 28 op 29 maart 1848 hield een Belgische legereenheid een trein vast aan de Frans-Belgische grens in Risquons-Tout. Op de trein zaten een paar honderd 'légionnaires', vrijwilligers, die in Parijs geronseld waren om in België de revolutie een gewapend handje toe te steken. In een vuurgevecht van twee uren waren de opstandelingen bedwongen. Het was het enige en ernstigste gewapend incident van die dagen. Het proces te Antwerpen bracht 43 aangeklaagden voor de rechter. 17 ter dood veroordelingen werden uitgesproken. Eén ervan gold de Gentse advocaat Charles Spilthoorn. Hij zou als banneling uitwijken naar de VSA en zich, vol bitterheid, in New York vestigen als advocaat. Hij was niet rechtstreeks schuldig, zelfs niet intentioneel aan het incident in Risquons-Tout. Voorzitter Jottrand had hem en de Naamse advocaat Louis Braas (1800-1848) gevraagd om een sympathiebetuiging van de Association Démocratique naar Parijs over te brengen. Dat was op 4 maart 1848, maar hij was geen aanstoker van het ronselen van een Belgisch legioen. Net zoals Jottrand stond hij als piepjong advocaat in 1830 kortstondig op het politieke voorplan. Nadien bleef hij stevast betrokken in dat kringetje van enkele tientallen radicale kleinburgers. Hij was de contactman van Jacob Kats (1804-1886), de Brusselse oud-onderwijzer, die te Gent in 1839 zijn Meetingbeweging introduceerde naar het Engelse model van de London Working Man's Association. Hij was erbij wanneer te Gent in 1845 de volksmaatschappij Artevelde werd opgericht, die nooit meer dan 10 actieve leden telde, maar toch pamfletten liet drukken voor een grote hongermars op Brussel in april 1846. Hij was betrokken in de kleine kring rond de Franse professor François Huet, die te Gent werd gesticht op 13 juni 1846. Verschillende briljante orangistische, radicaal-liberale en republikeinse jonge intellectuelen waren aangetrokken door het charisma van Huet, die dicht aanleunde bij de sociaal-progressieve opvattingen van de Franse abbé de Lamennais.⁽⁷⁾ De voertaal in die Société Huet was zeker het Frans, maar enkele actieve leden behoorden niettemin ook tot het kleine strijdbare Vlaamse kamp. Daar waren een César Fredericq, Jacob Heremans, Constant Leirens en dus ook Charles Spilthoorn. In de radicale droom van 1848 poogden zij met nieuwe Vlaamse kranten en weekbladen de Vlaamse taal en de sociaal radicale zaak te verzoenen. Zo waren er *De Broedermin* (23 juni 1848-15 juni 1852), *Artevelde, den Burger Demokraat - volks-blad* (24 juni 1848-29 juli 1852) en *Vlaenderen's Welvaeren*. In de geschiedenis van de Vlaamse beweging verdienen deze periodieken meer aandacht ook al is hun levensduur kort geweest. Zij vertolkten de mening dat het volk eerst werk en brood moest hebben vooraleer letterkunde en schoonheid konden worden gewaardeerd.⁽⁸⁾ Precies de gebeurtenissen van 1848 en hun naweeën hebben deze opvatting van Vlaamse strijd in de verdrukking gebracht. Er is in Gent nog één opvallende navolger geweest in de jaren 1850 en dat was Emiel Moyson, "*Mijnheer Emiel*" voor de Gentse wevers en spinners, die in 1857 hun eerste vakbond oprichtten.⁽⁹⁾ Hij was een even radicaal flamingant als radicaal presocialist. Als kleine getuigenis lees ik voor u de laatste strofe van zijn *Cantate te executeren door*

de délégués van de Vlaamse gemeenten, ter occasie van d'inauguratie der Colonne du Congrès, den 26e september 1859. Het ging over de Congreszuil te Brussel waarop de 237 namen der stichters van het onafhankelijk België gebeiteld waren. En zo schreef Moyson erover:

“... ”

Adieu, Colonn', uw steen en brons

Zijn fransch tot in hun ornamenten

maer toch zit er iets in van ons,

ze zijn betaeld met onze centen

Dupa duporum

et in saecula saeculorum.”

Laat mij nu in enkele slotbeschouwingen terugkeren naar Gent in de winter en het voorjaar 1848. Gent met een snel stijgende bevolking: 105.000 zielen geteld op 31 december 1847, maar met slechts 1097 kiesgerechtigde mannen, uitgebreid tot 3244 kiezers, maal drie na de regeringsmaatregel in maart 1848; de overgrote meerderheid dus arm arbeidersvolk, “*classes laborieuses, classes dangereuses*.”

In de Minard, die zondagavond 27 februari, hadden ze de mare al gehoord. Op maandag de 28e werden enkele samenscholingen gemeld en de 29e liep de Kouter tot 11u 's avonds vol met werkvolk, maar er waren geen grote incidenten.

Enkele weken bleven leger en politie paraat in de Gentse binnenstad. Het is een verhaal van vele, meestal kleine en spontane manifestaties en schermutselingen, een verhaal ook van complotten, complotjes, nieuwsfabels, stoere maatregelen en politieke hergroeperingen.⁽¹⁰⁾

Ik zou u graag uitvoerig vertellen over de melodramatiek en tragiek ervan zoals bijvoorbeeld dat nutteloze neerschieten van twee jonge arbeiders, Josse Beeckman en Filip Bettenhof, op 1 april rond 6 uur in de Brabantdam nadat twee agenten en twee pompiers een zekere Wijngaert, ijzerdraaier hadden willen aanhouden omdat hij door de Korte Dagsteeg liep, luid roepend ‘Leve de Republiek.’

Bij de burgerij, grote en kleine, was er geen sprake meer van de republiek. Bij de nog zeer talrijke orangisten was er nog enkele weken wat geflirt met de republikeinse droom als laatste balorigheid tegen die Belgische monarchie, maar in overgrote meerderheid keerden ze zich naar het triomferende kamp van de gematigde liberalen, die in Brussel aan de macht waren.⁽¹¹⁾ Langs katholieke zijde zorgde de in juli 1838 gewijde bisschop Louis-Joseph Delebecque (1796-1864) ervoor dat de progressieve liberaal-katholieke fractie totaal onmondig werd.⁽¹²⁾ Met Delebecque trad een conservatief ultramontaans kerkleider naar voor die het klerikale front sloot tegenover een zich evenzeer sluitend antiklerikaal front.

Koning Leopold I, die in februari 1848 even dacht aan troonsafstand schreef op 20 december aan zijn schoonbroer: “*Le pays est devenu très solide; il se sent glorieusement élevé dans l'échelle européenne. Comme je suis presque le seul médecin politique en Europe qui, non seulement, soit*

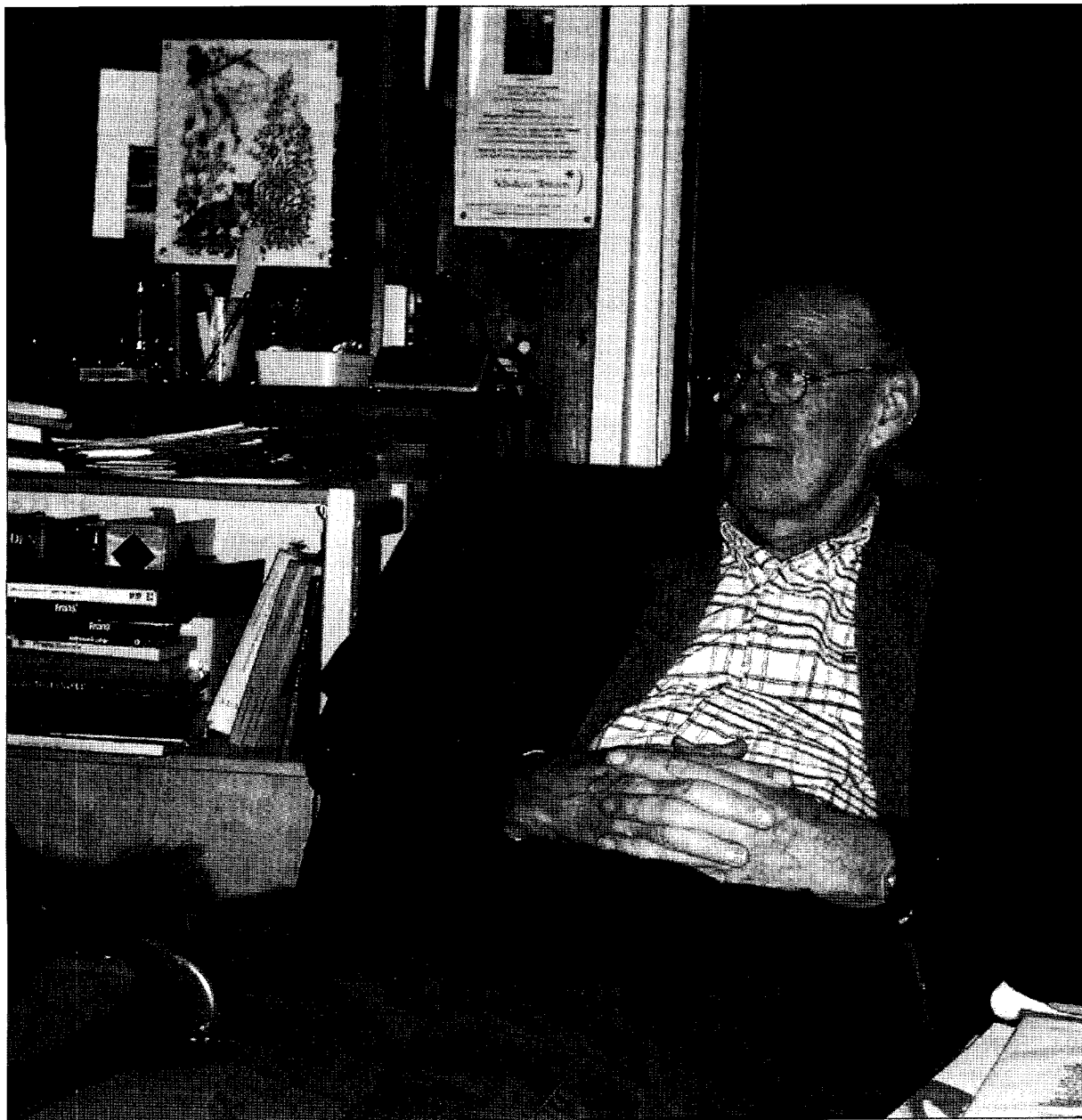
parvenu à sauver son malade, mais qui en a même fortifié et amélioré la santé, j'ai gagné la confiance de la plupart des cabinets et aussi des peuples."⁽¹³⁾

In 1849 verkreeg de toneelmaatschappij Broedermin en Taalijver van Leopold I de titel van koninklijke vereniging. Prompt veranderde zij de naam van haar geliefde vereniging in Broedermin, Taalijver en vorstentrouw.

En dit kan ik zonder verdere commentaar beschouwen als slot van mijn kleine zoektocht naar de ontstaansgeschiedenis van ons nationaal Vlaams lied.

Deze tekst is de neerslag van de 11-julitoespraak die Herman Balthazar hield op 10 juli 2005, in de Pacificatiezaal van het Stadhuis, in opdracht van het Stadsbestuur van Gent.

- (1) G. DENECKERE, De resurrectie van Jacob Van Artevelde in de 19de eeuwse Gentse arbeidersbeweging. In: *Handelingen Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, L, 1996, p.155-187.
- (2) *De opera van Gent. Het "Grand Théâtre" van Roelandt, Philastre en Cambon*, Tielt: Uitgeverij Lannoo, 1973, p. 130.
- (3) H. VERSCHAFFEL, *H. Van Peene*. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt: Uitgeverij Lannoo, 1998, p. 2406-2407.
- (4) A. DEPREZ, De Vlaamse Leeuw. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging [...]*, p. 3463. De omstandigheden waarin de Vlaamse Leeuw ontstaan is en voor het eerst werd opgevoerd, werden met veel verve beschreven door de Gentse amateurtoneelspeler Frans Edmond Lauwers in *Mijn gedenkboek, Voorvallen en Gebeurtenissen uit mijn leven (1888). Zie Beeld voor Vlaanderen. Ter ere van Hippoliet Van Peene, Karel Miry en de Meetjeslandse taalminnaars*, 2003.
- (5) R. PASSEMIERS, *Charles Victor de Bavay (1801-1875). "L'homme de tous les pouvoirs et de tous les ministères."* Proeve tot biografie van een parketmagistraat uit de 19de eeuw, Universiteit Gent, licentiaatsverhandeling, 1974.
- (6) B. ANDREAS, *Marx' Verhaftung und Ausweisung, Brüssel, Februar/März 1848*, Schriften aus dem Karl Marx-Haus, nr.22, Trier, 1978; E. DE MAESSCHALCK, *Karl Marx in Brussel (1845-1848)*, BRT-brochure, 1983.
- (7) E.C. COPPENS, La Société Huet. Tussen revolutie en reactie. In: *Handelingen, Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde Gent*, Nieuwe Reeks, XXVI(1972), p.131-155.
- (8) J. VERSCHAEREN, De Broedermin. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging [...]*, p. 608.
- (9) G. VANSCHOENBEEK, *Mijnheer Emiel. Leven en werk van Emiel Moyson (1838-1868) Vrijdenker, flamingant en socialist*, Gent: Amsab, 1988; J. MERTENS, Emiel Moyson als dichter van "Koeivoet". In: *Amsab-Tijdingen*, IV(1985)2, p. 39-44.
- (10) J. DHONDT, Woelingen te Gent in 1848 (oorspronkelijk gepubliceerd in de *Handelingen voor Geschiedenis en Oudheid te Gent* en heruitgegeven in de verzamelbundel ter ere van Jan Dhondt: J. DHONDT, *Machten – Mensen*, Gent: Stichting J.Dhondt, 1976, p. 583-622. Dit boeiend artikel vraagt om een herwerking in de zin van de meesterlijke studie van Gita DENECKERE, *Het Katoenoproer van Gent in 1839. Collectieve actie en sociale geschiedenis*, Nijmegen: Sun/Kritak, 1999.
- (11) H. BALTHAZAR, De Gentse brandhaard. Orangisten en vrijmetselarij. In: *Van Wijsheid met Vreugd gepaard. Twee eeuwen vrijmetselarij in Gent en Antwerpen*, Gent: Tijdsbeeld, 2003, p. 71-90.
- (12) E. LAMBERTS. In: *Het Bisdom Gent. Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1999, p. 314-326.
- (13) J. STENGERS, *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918*, t.r., Brussel: éd. Racine, 2002, p. 37.

Ger Harmsen tijdens de vergadering van het Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland, november 2004 (collectie Bob Reinalda)

Ger Harmsen, geschiedschrijver van de Nederlandse arbeidersbeweging (1922-2005)

Bob Reinalda, politicoloog Radboud Universiteit Nijmegen

Plantensociologie

Ger Harmsen (°1922) groeide op in een Amsterdams arbeidersgezin in crisistijd en werd volwassen tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen hij zoals vele Nederlandse mannen gedwongen in Duitsland tewerk was gesteld. In Nederland was hij daarvoor werkzaam geweest bij een tabaksmakelaar en in een chemische fabriek. In die fabriek was het op straffe van ontslag verboden te roken en was uiterste nauwkeurigheid bij het werk een vereiste, wilde men ontploffingen voorkomen. Die discipline droeg aan Harmsens vorming bij, maar vooral de jeugdbeweging bood hem de kans zich intellectueel te ontplooien. Als dertienjarige werd hij door de Noord-Hollandse natuur beïnvloed: *"Het was een stralende dag en de natuur was op weg naar haar jaarlijkse hoogtepunt. De weelde aan zomerbloemen, vlinders en vogels in dit polderland was zo overweldigend, dat ik de boeren natuur met totaal nieuwe ogen zag. Ik ervoer de roes die over me kwam en het extatische gevoel dat zich van mij meester maakte, als een bekering. Ransdorp werd mijn bekering. Van een Saulus was ik een Paulus geworden. Vanaf die dag was mijn leven ingrijpend anders."*⁽¹⁾ Hij hield een dagboek bij, waarin hij de jaarcyclus van de natuur volgde en nieuwe vondsten noteerde. In zijn herbarium legde hij momenten van intense beleving vast en getuigde daarmee van wat hij het wezen van zijn bestaan achtte: *"Net als bij Rousseau vergoedde de natuur het gemis aan menselijke omgang."*⁽²⁾

Aan de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN) hield Harmsen een levenslange passie voor mossen over. Hij verwachtte van het lidmaatschap een uitbrei-

ding van zijn kennis van de natuur. Die kreeg hij, maar bovendien leerde hij er hoe mensen in een groep of organisatie met elkaar omgaan. Het jeugdbondsleven wekte in hem *"het wij-jongeren-gevoel, het 'Bund-Erlebnis' van de Duitse Wandervogel. Het keerde mij binnenstebuiten. Het zingen, volksdansen, wandelen, corvee doen, de bonte avond en wat niet al, brachten mij in een soort roes."* ⁽³⁾ Voor zijn latere geschiedschrijving is uit deze periode van belang dat binnen de NJN een sociologische werkwijze werd ontwikkeld om *"regelmaat te ontdekken in de samenstelling van het plantendek en inzicht te krijgen in de structuur en dynamiek van de vegetatie"*. ⁽⁴⁾ Deze plantensociologie zou de basis leggen voor zijn latere methode van werken in de sociale geschiedschrijving.

Communistische partij en universitaire studie

Na de oorlog stelde de Communistische Partij in Nederland (CPN) Harmsen wegens zijn intellectuele en didactische gaven aan als scholingsleider. De omgang met intellectuelen en kunstenaars als de schrijver Theun de Vries en de schilder Chris Beekman ⁽⁵⁾ bood hem gelegenheid zich verder te vormen. Het partijleven was opnieuw een huis waarin hij zich thuis voelde en waarin hij zich kon verzetten tegen het kapitalisme en de dominantie van de Verenigde Staten in de wereld. Tegelijk bleken de partij-ideologie en de geslotenheid van een autoritair geleide, kleiner wordende partij de grenzen aan te geven. Betrokkenheid bij wat in 1958 de Bruggroep werd, betekende een breuk met de partij. Harmsen werd niet meer gecontribueerd en was buiten het huis komen te staan.

Deze breuk liet zijn verbondenheid met de idealen van de arbeidersbeweging evenwel intact. Feitelijk zou dit conflict tussen op het marxisme gebaseerde idealen en kritiek op de fouten van het leninisme-stalinisme een langdurig proces van verwerking worden. Deze worsteling deelde hij met veel oud-CPN'ers. Kritische geschiedschrijving van de CPN tijdens de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog zou hiervan later een heilzaam onderdeel worden. Voorbeelden zijn zijn kritische besprekingen van de memoires van CPN-leider Paul de Groot ⁽⁶⁾, biografische schetsen van zelfstandige denkers en organisatoren als A.S. de Leeuw en Daan Goulouze ⁽⁷⁾ en op bronnenonderzoek berustende artikelen over de partijgeschiedenis. Zijn veel gelezen artikelen over de CPN zijn later gebundeld in het boek *Nederlands kommunisme* (1982). Zijn filosofische werk over onder meer Hegel, Marx en de Frankfurter Schule berustte op grondige kennis van het denken over maatschappelijke vooruitgang dat aan politiek-sociale bewegingen ten grondslag ligt. Zijn visie op Marx en het daarvan afwijkende marxisme presenteerde Harmsen in verschillende artikelen, die in 1968 in omgewerkte vorm verschenen in het boek *Marx contra de marxistische ideologie* (1968).

Zijn universitaire studies filosofie (bij H.J. Pos) en geschiedenis (bij Jacques Presser) aan de Universiteit van Amsterdam in de jaren 1952-1956 culmineerden in de

dissertatie *Blauwe en Rode Jeugd* (1961). Dit begin jaren 1970 enkele malen herdrukte standaardwerk behandelt de jeugdbeweging die bezield werd door geheelonthouding (blauw) en maatschappijverandering (rood). Het is Harmsens magnum opus. Zijn wijze van inventariseren was geïnspireerd door de eerder opgedane plantensociologische ervaringen en trachtte elke aan politiek-sociale bewegingen gekoppelde ideologie te vermijden. Niet de klassenstructuur stond voorop, maar Karl Mannheims generatiewisseling: *"Onder bepaalde politieke en maatschappelijke omstandigheden nam het biologische fenomeen van jong en oud de historische gestalte van een generatietegenstelling aan."* ⁽⁸⁾

Vanuit zijn groeiende behoefte aan empirisch onderzoek liet Harmsen zijn werkwijze zoveel mogelijk vanzelf uit de aard van het te onderzoeken onderwerp voortvloeien: *"Participerende observatie (de beleavingswereld van de NJN was onontbeerlijk voor het begrijpen en aanvoelen van andere jeugdbewegingen), het bijwonen van reünies van oud-jeugdbewegers, veel interviews die vaak van de een naar de ander voerden - de sneeuwbalmethode - en ook gedrukt materiaal opleverden, een enkele enquête, het verzamelen van bronnen bij de betrokkenen: krantjes, brochures, notulenboeken, brieven, foto's. Ik gebruikte zo mogelijk cijfermateriaal, maar waar kwantitatieve bronnen ontbraken schuwde ik een kwalitatieve evaluatie van ego-documenten wanneer deze beschikbaar waren niet."* ⁽⁹⁾ Hoewel zijn afkeer van de aan het marxisme-leninisme inherente teleologische geschiedschrijving in deze tijd zo groot was dat hij met een minimum aan theorie probeerde uit te komen, speelde de Frankfurter Schule desondanks een rol: *"Veel had ik aan het toen in Nederland zeldzame boek Studien über Autorität und Familie van auteurs van de Frankfurter Schule, een boek dat in 1936 te Parijs verscheen, omdat dit in Hitler-Duitsland onmogelijk was geworden. Gelukkig bezat het Nutsseminarium [in Amsterdam, BR] een exemplaar dat ik langdurig mocht lenen omdat er toch niemand was die er naar vroeg. In dit boek vond ik theorieën over autoritaire vaders, gezinscultuur, verdrongen seksualiteit en vrije jeugdbeweging."* ⁽¹⁰⁾

Het duurde enige tijd voordat Harmsen, die ondanks tegenwerking van de Binnenlandse Veiligheidsdienst werk als leraar geschiedenis in Zierikzee en Amsterdam had gevonden, een kans aan de universiteit kreeg. De sociaal-democratische hoogleraar nieuwste geschiedenis, Frits de Jong Edz., trok zich van weerstand tegen deze voormalige communist niets aan en haalde hem in 1965 als medewerker naar de Universiteit van Amsterdam. Harmsens reputatie ging hem vooruit, aldus Jeroen Sprenger, die in september 1968 als eerstejaarsstudent politicologie naar het college sociale geschiedenis kwam: *"Veel studiegenoten hadden gehoord dat hij uit de CPN was gegooid. Of beter gezegd: niet langer gecontribueerd. Dat gaf een bepaalde spanning. In het eerste college werd er niet aan geappelleerd. Maar dat nam niet weg dat na afloop menigeen vol bewondering over Harmsen sprak. Dat was een inspirerende docent!"* Hij kon ook autoritair zijn, zoals een student bemerkte die voor schut werd gezet omdat hij tijdens college de krant zat te lezen. Wel vond Sprenger Harmsen in enig opzicht wereldvreemd: *"Hij doceerde over de hand van Moskou, over de Russische geheime dienst, maar van James Bond had hij nog nooit gehoord. Hetgeen aanleiding was hem Veel liefs uit Moskou cadeau te doen."* ⁽¹¹⁾

Geschiedschrijving van de arbeidersbeweging

Voor mij was lezing van Harmsens boek over de communistische verzetsstrijder Daan Goulouze in 1969 aanleiding een werkcollege bij hem te volgen. Dit vergeleek het ontstaan van de studentenbeweging met dat van de arbeidersbeweging. Na een jaar studie en een week durende bespreking van alle werkstukken in de zomer op de boerderij van Ger Harmsen, in De Knipe, besloten de meeste studenten het werkcollege nog een jaar voort te zetten. Deze omstandigheid is in het huidige universitaire bestel volstrekt ondenkbaar. Het college werd na twee jaar afgesloten, maar een - nog steeds bestaande - Werkgroep Nederlandse Arbeidersbeweging⁽¹²⁾ zette de bespreking van literatuur en het in scripties en latere dissertaties verrichte onderzoek voort. In Nijmegen en Groningen, waar Harmsen gastcolleges gaf, kwamen soortgelijke werkgroepen tot stand. In Nijmegen bestond een band tussen de werkgroep en de door studentenactivisten opgezette uitgeverij SUN (Socialistische Uitgeverij Nijmegen) en de linkse boekhandel De Oude Mol.

Met zijn belangstelling voor socialisme en arbeidersbeweging vernieuwde Harmsen de sociale geschiedenis. Veel studenten wilden bij hem hun kandidaatsscriptie schrijven, waarbij zij een hoofdpersoon uit de arbeidersbeweging konden kiezen uit de lijst die was opgesteld als basis voor het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland (BWSA)*. Jeroen Sprenger koos P.J.S. Serrarens, die lange tijd internationaal secretaris van de katholieke arbeidersbeweging was en als zodanig grondlegger van het Internationaal Christelijk Vakverbond. Sprenger: *"Harmsen was blij verrast. Hij had niet zoveel contacten in deze richting. Om die reden mocht ik ook toetreden tot de Werkgroep Nederlandse Arbeidersbeweging. Vervolgens kreeg ik het verzoek om de portretten te maken van de geschiedschrijvers van de katholieke vakbeweging Willem van de Pas en Wim Versluys. En zo werd ik vanzelf specialist."* Harmsens vaak herdrukte *Inleiding tot de geschiedenis* (1968) gaf helder aan hoe geschiedschrijving bedreven moest worden. Geleidelijk aan begon de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging - in Harmsens woorden: idee en beweging - vorm te krijgen in vaak met anderen geschreven overzichtswerken, waaronder *Voor de bevrijding van de arbeid* (1975) en *Mens en werk* (1980). Doordat de vakbeweging in de jaren 1970 radicaliseerde en het actievoeren en staken opnieuw uitvond, ontstond ook daar belangstelling voor het verleden. Harmsen en diverse studenten raakten betrokken bij de kaderscholing in de Industriebond NVV van Arie Groenevelt. Zelf gaf ik er vele jaren met groot plezier scholing, leerde er veel en kreeg er veel documentatie. Jeroen Sprenger die bij de Bouw- en Houtbond FNV kwam te werken, las in de jaren 1970 en 1980 menigmaal voor uit *Inleiding tot de geschiedenis*. *"Vooral de passages die laten zien dat je feiten van verschillende kanten kunt bekijken om vervolgens tot heel andere indrukken te komen."*

(13)

Over de verhouding tussen socialistische en confessionele arbeidersbeweging en de interpretatie van hun geschiedenis werd menig debat gevoerd. De actuele context in de

jaren 1970 was de toenadering tussen het uit de socialistische beweging voortgekomen Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) en het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKKV), die na federatievorming in 1976 uiteindelijk in 1981 zouden fuseren tot Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV). Het door Harmsen en mij in 1975 geschreven *Voor de bevrijding van de arbeid* beziet de vakbewegingsgeschiedenis vanuit socialistisch perspectief. "Logisch", aldus Sprenger, "als je bedenkt dat het is bedoeld voor de kadercursussen van de Industriebond NVV, maar onbegrijpelijk en zelfs pijnlijk in het licht van de federatievorming tussen NVV en NKKV." Met Vincent Vrooland wijdde hij in het blad *Student* een kritische beschouwing aan dit boek: "De betweterige veroordeling door Harmsen en Reinalda van de confessionele vakbeweging ten spijt, heeft zij een eigen bijdrage geleverd in de sociaal-economische ontwikkeling van Nederland en heeft zij op beslissende momenten een principiële houding aangenomen dan het NVV." Het werd ons niet in dank afgenomen. In *Mens-en-werk en Onderweg* heeft Harmsen de confessionele vakbeweging echter later een revanche gegund."⁽¹⁴⁾

Mens en werk, dat handelt over de geschiedenis van de Industriebonden, schreef Harmsen samen met Jos Perry en Floor van Gelder; *Onderweg* (1986), dat over de geschiedenis van de vervoersbonden gaat, samen met Floor van Gelder. Over de geschiedschrijving van de Industriebonden, die in 1979 eveneens besloten hadden samen te gaan, herinnert Floor van Gelder zich dat eind 1979 de opmerkelijke stap gezet werd "niet twee afsluitende verhalen op te stellen, maar, met het oog op de toekomst, daar één samenhangende geschiedenis van te maken. Bovendien moest het een mooi boek worden, wetenschappelijk verantwoord en goed leesbaar. De tijd was krap, het fusiecongres was gepland op 16 december 1980." Harmsen kwam het meest in aanmerking gezien zijn onderzoek en zijn scholingsbijdrage aan de kaderopleiding van de Industriebond NVV. Maar *Voor de bevrijding van de arbeid* vormde een obstakel vanwege de stellingname in het debat "wat nu eigenlijk vooruitgang had gebracht en wie er aan de rem hadden getrokken". De Industriebond NKKV eiste daarom een tweede schrijver met meer kennis van zaken over het katholicisme. Van Gelder: "Dit werd de Nijmeegse historicus Jos Perry, literair gezien de beste schrijver van ons drieën. Ik spitte ondertussen in duistere kelders naar ontbrekende archiefstukken en illustraties, een even romantische als vieze activiteit." Om het beeld te checken dat uit de bronnen naar boven kwam, werd een leesgroep samengesteld uit oud-bestuurders van de diverse bonden die in de beide Industriebonden waren opgegaan. "Ger deed er alles aan om de diverse gezichtspunten en tegenstellingen boven tafel te krijgen. Zijn vaak krachtige hypothesen lokten behalve weerstand ook de nodige aanvullende informatie uit. Discussies van weleer werden daar herhaald en verduidelijkt. Frustraties werden uitgesproken en toegelicht. Na de onvermijdelijke meningen, kwamen vervolgens feiten boven tafel. Wat telde was uiteindelijk de integriteit van waaruit iedereen naar eer en geweten had gehandeld."⁽¹⁵⁾

Intussen was Harmsen in 1973 door toedoen van de katholiek Bernard Delfgaauw hoogleraar dialectische filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen geworden. Zijn oratie droeg de titel *Natuur, geschiedenis en filosofie* (1974) en duidt zijn drie interessegebieden aan. Anders dan de Utrechtse hoogleraar sociale geschiedenis Theo van Tijn, die sterker in universitaire instellingen was ingebed, vormde Harmsen geen school.

Wel bevorderde Harmsen onder zijn sympathisanten een wijgevoel, onder meer in een door de SUN uitgegeven *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland* (1976-1980) en later het *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* (BNA, december 1983-december 1995). Met Van Tijn bestond een zekere animositeit, die terug te voeren is op een verschil in marxistische achtergrond. Van Tijn had een trotskistisch verleden en huldigde een meer schematische opvatting van het marxisme. In elk geval droeg diens recensie van Marx contra de marxistische ideologen de titel *Ger Harmsen op zoek naar Karl Marx, Verhelderende studies lijden onder te grote bevangenschap voor het stalinisme*.⁽¹⁶⁾ In het *Jaarboek arbeidersbeweging* van 1976 en 1978 kruisten Harmsen en de *Jaarboek*-redacteuren de degenen met Van Tijn over diens marxistisch-structurele aanpak van de sociale geschiedenis.⁽¹⁷⁾ De opvattingen van de door Van Tijn gevormde school zijn onder meer te vinden in het boek *De Kracht der Zwakken* (1992).⁽¹⁸⁾ Verschillende van die redacteurs kwamen later op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam te werken.

Harmsen was een rasverzamelaar. Zijn historisch materiaal stelde hij vrijgevig aan zijn studenten en promovendi ter beschikking. Aan uitgeverij SUN leverde hij belangeloos manuscripten en ideeën voor boeken aan. Hij genoot van polemieken en beoefende deze onder meer in het door de SUN uitgegeven theoretische tijdschrift *Tē Elfder Ure*. Daarin waste hij radicale activisten met plezier de oren, zoals in 1971 in het artikel *Tegen arbeiderisme en sociologisme*.⁽¹⁹⁾ In zijn levensverhaal *Herfsttijloos* (1993) klinkt dit polemische eveneens door. Sommige lezers stoorden zich daar echter aan. Zij vonden dat menige onenigheid teveel opnieuw werd uitgevochten en veroordeelden de soms te zware toonzetting.

Harmsens gedrevenheid en volharding kwamen tot uiting in het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*. Dit was in 1953 opgezet door Piet Meertens (bekend als meneer Beertha in de romancyclus *Het Bureau van Voskuil*)⁽²⁰⁾, maar verscheen pas tussen 1986 en 2003 in negen delen. Ook niet-socialistische stromingen en verhoudingsgewijs veel vrouwen krijgen daarin aandacht. Harmsens fenomenale kennis van stromingen, opvattingen en personen droeg bij aan de evenwichtigheid van dit oorspronkelijk als hulpmiddel voor de studie van de arbeidersbeweging gedachte project. In werkelijkheid sluit het BWSA - inmiddels een drukbezochte website: www.iisg.nl/bwsa - een periode van sociale geschiedschrijving af, waarop Ger Harmsen als geen ander zijn stempel drukte.

Het bijzondere aan deze sociaal-historicus was, aldus Ruud Vreeman in zijn speech bij de begrafenis van Harmsen in De Knipe, dat hij zich meer dan anderen heeft beijverd om nieuwe generaties kennis te laten nemen van de ervaringen en inzichten van oudere generaties. Zowel zijn onderwijs als zijn methode van werken waren op die overdracht gericht. Tegelijk dienden zijn studenten zich ervan te vergewissen of wat werd beweerd wel werd bevestigd door de bronnen en ook of de interpretatie niet gebaseerd was op vooringenomenheid.

Het archief van Ger Harmsen is ondergebracht bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam. Zijn bibliografie tot en met 1987 is te vinden in *Afscheid van de dialectiek? Rondom het afscheid van Ger Harmsen als hoogleraar*, Nijmegen: SUN, 1988, p. 133-89.

- (1) G. HARMSSEN, *Herfsttijloos (Colchicum autumnale). Een levensverhaal*, Nijmegen: SUN 1993, p. 83. Bij deze autobiografie verscheen separaat *Personenregister/corrigenda et addenda/reacties op, Herfsttijloos* enz. Bijlage bij *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, (december 1995)40.
- (2) *Herfsttijloos, [...]*, p. 85.
- (3) *Herfsttijloos, [...]*, p. 89.
- (4) *Herfsttijloos, [...]*, p. 101.
- (5) G. HARMSSEN, *Chris Beekman. Een kunstenaarsleven, 1887-1964*, Nijmegen/Otterlo: SUN/Kröller-Müller Museum, 1999.
- (6) Hoe groot is De Groot? In: *De Gids*, (februari/maart 1966), p. 137-50; Paul de Groot op voet van oorlog met de Waarheid. In: *NRC*, 13/12/1967.
- (7) Mr. A.S. DE LEEUW, communistisch politicus tussen de wereldoorlogen. In: *Mededelingenblad Sociaal-Historische Studiekring*, (april 1964)26, p. 5-27; D. GOULOZE, *Uit het leven van een communist*, Utrecht: AMBO, 1967; herzien en uitgebreid: *Rondom Daan Gouloze. Uit het leven van kommunisten*, Nijmegen: SUN, 1980 en Voor de derde maal Daan Gouloze. Nabeschouwingen, aanvullingen en correcties. In: *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, (maart 1986)8, p. 25-40.
- (8) *Herfsttijloos, [...]*, p. 381.
- (9) *Herfsttijloos, [...]*, p. 381-2.
- (10) *Herfsttijloos, [...]*, p. 382.
- (11) J. SPRENGER, Ger Harmsen en de geschiedenis van de arbeid. In: *Bijlage Ger Harmsen bij Nieuwsbrief Vakbondshistorische Vereniging*, 18(juni 2005)2, p. 7.
- (12) Tegenwoordige naam: Werkgroep Andere Tijden (WAT), contactpersoon: Alex Geelhoed, age@iisg.nl.
- (13) J. SPRENGER, Ger Harmsen [...], p. 7.
- (14) J. SPRENGER, Ger Harmsen [...], p. 7.
- (15) F. VAN GELDER, Mensenwerk. In: *Bijlage Ger Harmsen bij Nieuwsbrief Vakbondshistorische Vereniging*, 18(juni 2005)2, p. 9.
- (16) *Vrij Nederland*, 12/10/1968.
- (17) Waarin onderscheidt zich de geschiedenis van de arbeidersbeweging van de structureel bedreven sociale geschiedenis? In: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland*, Nijmegen: SUN, 1975, p. 7-20; Ten geleide. In: *Jaarboek arbeidersbeweging*, Nijmegen: SUN, 1978, p. 7-26; Th. VAN TIJN, A Contribution to the Scientific Study of the History of Trade Unions. In: *International Review of Social History*, 21(1976)2, p. 212-39; Oneigenlijke geschiedschrijving. In: *Groniek*, (december 1976)48, p. 31-35.
- (18) B. DE VRIES, E. NIJHOFF, L. HEERMA VAN VOSS, M. PRAK, W. VAN DEN BROEKE (red.), *De Kracht der Zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden. Opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht*, Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1992.
- (19) *Te Elfter Ure*, 18(1971)9/10, p. 429-74.
- (20) Meneer Beerta is het eerste deel van de zevendelige roman van J.J. VOSKUIL, *Het Bureau*, Amsterdam: Uitgeverij G.A. van Oorschot, 1996-2000. Zie voor P.J. Meertens, Ger HARMSSEN, Piet Meertens als christen-socialist en historicus. In: *Piet Meertens, In het voetspoor van Henriette Roland Holst. Radicaal en religieuze socialisten in Nederland*, Alphen aan den Rijn: Sijthoff, 1982, p. 7-16.

*Wilchar (m.) op de vernissage van de tentoonstelling Wilchar ★ Superstar,
in het Caermersklooster, Gent, december 2001-januari 2002*

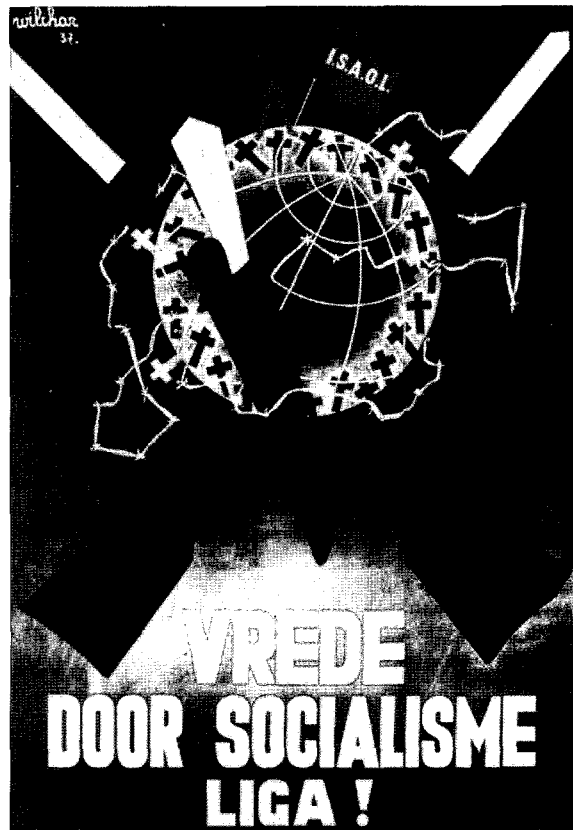
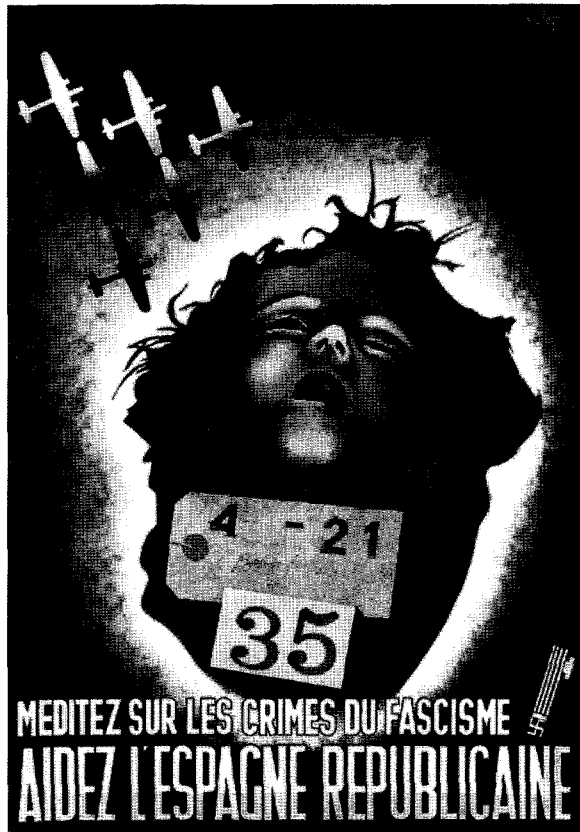
De grote reis van Wilchar (1910-2005)

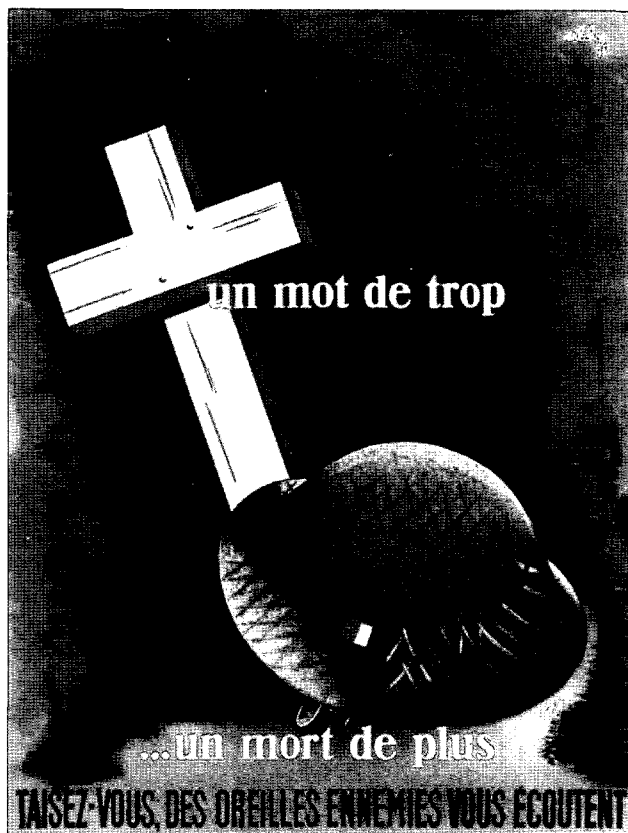
Rik Hemmerijckx, historicus

Wilchar genoot duidelijk van de belangstelling die er de laatste jaren rond zijn figuur gegroeid was. Getooid met zijn bolhoed en muizenval was hij zowat de tegenpool van die andere bekende Belg en kunstenaar die van zijn bolhoed zijn handelsmerk had gemaakt, René Magritte. Terwijl Margritte zich opwierp als boegbeeld van het Belgisch surrealisme wilde Wilchar vooral zichzelf vertegenwoordigen. Wars als hij was van alle academismen, avant-gardes en de commercie die er mee gepaard gaat zal men hem dan ook niet terugvinden in de grote overzichtswerken van de Belgische kunst. Hij noemde zichzelf trouwens geen kunstenaar, maar een volkse beeldenschepper, "*un imagier populaire*". Zijn maatschappelijk engagement loopt als een rode draad doorheen zijn oeuvre, maar hij is zeker geen partijkunstenaar.

Wilchar (Willem Pauwels °1910) begint zijn carrière als afficheontwerper. De affiches die hij in de jaren 1934-1938 realiseert voor allerlei linkse partijen en organisaties behoren tot de sterkste van die tijd - Amsab gaf er trouwens een mooie catalogus van uit. Tijdens de oorlogsjaren engageert hij zich in het communistisch verzet, ligt hij mee aan de basis van de Contact-groep, animeert hij een verzetsblad voor kunstenaars (*Art & Liberté*), en belandt hij uiteindelijk in het concentratiekamp van Breendonk. Zijn gouaches over het leven in Breendonk vormen een blijvende getuigenis over de ellende en de terreur die in het kamp heersten.

Na de oorlog zoekt hij opnieuw aansluiting bij het communistisch kunstenaarsmilieu, maar naast een coryfee als Somville voelt hij zich niet echt op zijn plaats. Hij trekt zich terug op zijn artistieke eiland. In de jaren 1950 en 1960 legt hij zich vooral toe op het schilderen van landschappen en stadsgezichten in een sobere, figuratief-realis-

Een kleine selectie van affiches van Wilchar

tische stijl. Tegelijk blijft hij commentaar geven op de kunstwereld via éénmanstijdschriftjes als *Peint à la Main* of later *L'Impertinent*. Artistiek gezien lijkt Wilchar op een dood spoor te zitten, maar vanaf de jaren 1970 legt hij zich met zijn lino's toe op een nieuwe techniek en na de mei 68-revolte duikt ook de maatschappijkritiek opnieuw in zijn werk op. Zoals Masereel het hem voordeed gaat hij in wit en zwart de strijd aan met de consumptiemaatschappij, de onderdrukking, de bourgeoiscultuur en de sponsorterreur. Meteen krijgt ook een ander aspect van Wilchar de vrije loop, met name zijn tomeloze, meedogenloze spot en satire. Die lijn trekt hij uiteindelijk ook door in zijn schilderwerk. Vanaf 1984 realiseert hij een indrukwekkende reeks schilderijen waarin de Wilchar tot uiting komt die hem uiteindelijk bekend zal maken. Geborsteld in een bont kleurenpallet en stevig verankerd in een volkse, naïef aandoende traditie geeft hij gestalte aan zijn picturaal universum.

Wie de echte Wilchar wil ontdekken zal evenwel naar zijn huis en atelier in het landelijke Alseberg moeten. Met zijn assemblages van leuk beschilde objecten, uithangborden en commentaren heeft hij er zijn eigen utopia gecreëerd: een totaal-kunstwerk om in te leven en te werken. Op 28 juni 11., op 91-jarige leeftijd, legde Wilchar zijn penseel definitief weg. Om het met zijn eigen woorden te zeggen: "*Ma valise est prête, le grand voyage peut commencer.*"

Het archief van Germain Roels

Rik De Coninck, Amsab-ISG

Germain Roels werd geboren te Gent in 1915. Hij groeide op in een socialistisch gezin en was lid van een jeugdgroep in de wijk Heuvelpoort. Na zijn handelsstudies aan de Nijverheidsschool begon hij in 1932 aan een lange loopbaan bij de coöperatieve Samenwerkende Maatschappij Vooruit. Hij was er eerst bediende en na een specialisatiecursus boekhouding werd hij in 1942 tot hoofdboekhouder benoemd; in 1948 werd hij administratief directeur en in 1965 directeur-generaal na het plotse overlijden van Georges Nachez. Bijgevolg vertegenwoordigde hij ook SM Vooruit in de Nationale Raad van Febecoop.

Als directeur van SM Vooruit stelde hij een moderniseringsplan op dat echter gedeeltelijk mislukte bij gebrek aan financiële middelen. Toch werden vele winkels gemoderniseerd. Het was ook onder zijn impuls dat het brood niet meer besteld werd met paard en kar maar met bestelwagens. De coöperatie had ook expansieplannen en opende enkele supermarkten die echter na de opkomst van de grote supermarkten niet meer konden concurreren wegens gebrek aan investe-

ringsmiddelen. Ieder jaar ging Roels met vakantie naar Zwitserland om daar de vooreringen van de Zwitserse coöperaties - zijn grote voorbeeld - te bekijken.

De coöperatie Vooruit was de ruggengraat van het Gentse socialisme. Zo werden de meeste volkshuizen met veel inzet en moeite door de coöperatie in stand gehouden, al moesten er inspanningen gedaan worden om het eigen overleven veilig te stellen. Ook de Harmonie Vooruit, de uitgeverij Het Licht en de krant *Vooruit* kregen regelmatig een steuntje.

Bij de eerste naoorlogse verkiezingen voor de gemeenteraad in 1946 werd Germain Roels verkozen als eerste opvolger en in 1947 werd hij effectief lid. In datzelfde jaar was hij ook al verkozen als provincieraadslid, maar daar weigerde hij een functie als député. Hij bleef provincieraadslid tot 1977. Blijkbaar had hij meer belangstelling voor mandaten in het bestuur van socialistische organisaties zoals Bond Moyson, Volkskliniek, De Goede Werkmanswoning, Sociale Voorzorg, Codep, SM Het Licht, Harmonie Vooruit (hij had zelf nog bugel gespeeld) en intercommunales zoals TMVW en Veneco. In de gemeenteraad was hij - als man met een voorliefde voor cijferen - vooral begaan met de stedelijke financiën en het onderwijs, de bibliotheken en cultuur. Toen de BSP in 1970 de kans kreeg om een coalitie te vormen met de CVP was Roels de aangewezen persoon voor het schepenambt van Financiën. Dertien jaar lang, van 1970 tot 1983, diende hij een begroting in evenwicht in; hij verzette zich tegen 'deficit spending' in een periode waarin het Gemeentefonds zijn dotaties steeds meer inkromp.

Germain Roels

Hij was ook een kenner van de socialistische arbeidersbeweging; hij was getrouwd met de verschillende basiswerken erover. Hij was voorzitter van de oudste Gentse wijkclub Vrijheid door Broederschap en lid van het bestuur van de BSP-federatie Gent-Eeklo.

Het archief van Germain Roels werd de afgelopen jaren geschonken aan Amsab-ISC. Het bevat vooral materiaal over zijn activiteiten in de coöperatie en in de gemeenteraad. Belangrijk zijn zijn toespraken in verband met de gemeentefinanciën en de modernisering van SM Vooruit. Daarnaast bevat het talloze documenten die de geschiedenis van de Gentse socialist belichten. Het archief beslaat vijf dozen.

Z

E

Z

Z

O

E

E

Het archief van SoCAK (1978-1995)

Jan De Smedt, Amsab-ISC

Op 21 december 1978 werd het Socialistisch Centrum voor Amateuristische Kunstbeoefening of SoCAK opgericht. Bedoeling was een interdisciplinair werkende instelling te scheppen voor beleidsgericht werk op het vlak van de amateuristische kunstbeoefening. Huisvesting werd gevonden in Feestzaal Vooruit in de St-Pietersnieuwstraat te Gent. Aan

de aangesloten federaties werd coördinatie en directe dienstverlening aangeboden onder de vorm van belangenverdediging, kadervorming, studiedagen en -reizen enz. Daarnaast gaf SoCAK het tijdschrift *Ama-Rand* uit en stampte het een documentatiecentrum uit de grond.

Tegen medio jaren 1980 werd het begrip 'amateuristische kunstbeoefening' als ouderwets ervaren en sprak men meer en meer van 'kunstzinnige vorming'. Dit leidde in 1989 tot een verandering van statuten en naam. Het letterwoord bleef hetzelfde maar stond nu voor Socialistisch Centrum Arbeid & Kunst. Ook de subsidiëring veranderde. Het tijdschrift *Ama-Rand* moest plaatsmaken voor het driemaandelijks brochure *Kunstin*.

Ondertussen klonk in de loop van de jaren 1980 een sterke roep naar ontzuiling, niet in het minst in de socio-culturele sector. In de Vlaamse Raad werd de werking van SoCAK en DAKAB (Dienst Amateuristische Kunstbeoefening van de Christelijke Arbeidersbeweging) meermaals in vraag gesteld. Vanaf 1988 werd vanuit het SoCAK gezocht naar een manier om tot een pluralistische koepel te komen en was men bereid tot opheffing van SoCAK zelf ten voordele van zo'n werking.

Midden jaren 1990 doofde de werking van SoCAK als autonome instelling uit. Uiteindelijk ging het op in het Centrum voor Amateurkunsten (CVA) te Gent en later in het Vlaams Centrum voor Amateurkunsten (VCA) in Brussel.

Het archief omvat 28 nummers in 10 dozen (2,2 lopende meter) en loopt van 1978 tot 1995. Het bevat een ruime hoeveel-

heid briefwisseling naast verslagen van de Raad van Bestuur en de Algemene Vergaderingen. De werkingsverslagen vertonen lacunes die evenwel opgevangen worden door uitgebreide dossiers met betrekking tot de werking. Het archief is vrij toegankelijk mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

B
R
O
O
D
 &
R
O
Z
E
N

Het archief van Nadine Crappé (1935-1999)

Jan De Smedt, Amsab-ISG

Nadine Crappé is geboren in Gent op 29 oktober 1935. Ze behaalt het diploma technicus in de scheikunde aan de Nijverheidsschool en wordt in 1956 de eerste vrouwelijke hoofdlaborante bij het chemische bedrijf UCB-SIDAC. Ze lijdt aan chronische reuma, maar door de medische vooruitgang kan ze vanaf de tweede helft van de jaren 1960 terug normaal functioneren.

In 1968 stelt ze zich een eerste keer verkiesbaar voor de ondernemingsraad en begint een carrière als ABVV-militante. Daarnaast is ze actief in de vrouwencommissie van het ABVV en staat ze mee aan de wieg van de Gentse Dolle Mina-beweging. Militeren voor vrouwenrechten stuit in die tijd op heel wat tegenkanting, ook in vakbonds- en socialistische kringen; ze krijgt als BBTK-militante after-shave als 1-meicadeautje ...

Nadine Crappé

In 1976 stapt ze uit de BSP (ze was lid sinds haar 18e) en treedt toe tot de KPB. Wel blijft ze actief in het ABVV.

Op haar 42e huwt ze Willem Van De Velde en zet haar activiteiten binnen Dolle Mina, die sinds 1975 al fel verminderd zijn, volledig stop. Tussen 1980 en 1994 is ze rechter in sociale zaken. In 1988 legt ze ook haar vakbondsactiviteiten stil en werkt ze als vrijwillig moreel consultant in de gevangenis van Gent. Ze wordt secretaris van de SMGB (Stichting voor Morele Bijstand aan Gevangenen) en verzorgt er het tijdschrift *Stigma*. Op 14 november 1999 overlijdt Nadine Crappé.⁽¹⁾

In 1994 maakte Crappé haar persoonlijk archief over aan Amsab-ISG.

Het omvat 10 nummers in 2 dozen (0,22

lopende meter), voornamelijk dossiers met betrekking tot vrouw en arbeid, een dossier omtrent Dolle Mina in het Gentse met enkele liedjesteksten erin, (het abortuslied enz). Diverse boeken en publicaties omtrent vrouwenemancipatie zijn overgebracht naar de bibliotheek; enkele foto's en propagandamateriaal gingen naar het departement Beeld & Geluid.

(1) Korte tijd voordien heeft Paule Verbruggen haar nog geïnterviewd. Het interview wordt bewaard in de bibliotheek van Amsab-ISG onder Biodoc 64/8.

Z

M

Z

Z

O

R

M

Het archief van europarlementslicd Freddy Willockx (1995-1999)

Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISG

Freddy Willockx is zeker geen onbekende binnen het archiefdepartement van Amsab-ISG. Enkele jaren terug werd het archief van zijn regeringscommissarisperiode geïnventariseerd. In het kader van een Europees project werd vorig jaar besloten tot de ontsluiting van het archief dat hij als Europees parlementslicd in de tweede helft van de jaren 1990 aanlegde.

De archiefvormer

Freddy Willockx (*Sint-Niklaas, 2 september 1947) studeerde economie aan de Gentse universiteit en werd er assistent

van professor Van Meerhaeghe. In 1973 ruilde hij zijn prille academische carrière voor een politieke en werd attaché bij het kabinet van minister van Economische Zaken Willy Claes. Twee jaar eerder was hij in zijn geboortestad verkozen tot gemeenteraadslid voor de Socialistische Partij (SP), waarmee hij meteen het jongste gemeenteraadslid van Vlaanderen was. Drie jaar later brak de SP de zetelende meerderheid, waarop Willockx opgenomen werd in het schepencollege. Hij verliet het kabinet van Willy Claes en werd algemeen secretaris van ABVV Sint-Niklaas-Dendermonde. Toen in 1977 de functie van adjunct-nationaal secretaris van de SP vrijkwam, verliet hij de vakbond en verscheen opnieuw op het nationale toneel. In 1979 werd hij verkozen tot federaal volksvertegenwoordiger. Als 'anti-cumulard' nam hij ontslag als schepen en adjunct-partijsecretaris en stortte zich op de nationale politiek. Hij had vooral aandacht voor de financiële dossiers. In mei 1980 werd hij als staatssecretaris van Financiën opgenomen in het driekleurige kabinet-Martens III. Na het verdwijnen van de liberalen in december van hetzelfde jaar werd Freddy Willockx minister van Posterijen, Telegrafie en Telefonie in de eveneens kortstondige regeringen-Martens IV (december 1980-april 1981) en -Mark Eyskens (april-september 1981). Tijdens de oppositie jaren van de SP was hij een erg bedrijvig parlementslicd. Bij de terugkeer van de socialisten in de regering werd hij dan ook beloond met zijn 'oude' portefeuille van PTT in het kabinet-Martens VIII (mei 1988-september 1991). Enkele maanden later leidde Willockx de SP naar de over-

Freddy Willockx tijdens het SP-congres Wonen in Vlaanderen, 1978

winning bij de gemeenteraadsverkiezingen in Sint-Niklaas en kon hij voor de eerste maal de burgemeesterssjerp omgorden. SP-fractie leider in de Kamer, Marcel Colla, volgde hem op als minister, terwijl hij zelf de nieuwe fractieleider werd.

In 1992 werd hij opnieuw minister, ditmaal van Pensioenen en nam hij ontslag als burgemeester. Twee jaar later ging hij in op het verzoek van zijn partij om de Europese lijst te trekken en behaalde geen onaardig resultaat. Als minister werd hij opnieuw opgevolgd door Antwerpenaar Marcel Colla.

In het Europees Parlement ging zijn aandacht voornamelijk uit naar fiscale problemen. Het is overigens niet toevallig dat hij door de Belgische minister van Financiën als diens vertegenwoordiger in

de groep van hoog niveau (de zgn. Montti-groep) werd aangeduid. Tevens was hij ondervoorzitter van de commissie Begroting, lid van de commissie Begrotingscontrole, lid van de commissie Economische en Monetaire Zaken en Industriebeleid en lid van het Bureau van de Socialistische Fractie

Na de Belgische verkiezingen van juni 1999 ruilde Willockx zijn Europese zetel opnieuw voor het pluche in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Een maand later werd hij benoemd tot regeringscommissaris met als opdracht de gevolgen van de dioxinecrisis te coördineren (later werd deze opdracht verruimd met de coördinatie van de toepassing van de Europese richtlijnen en met de regeling van de internationale akkoorden voor terugname van illegale vluchtelingen). In ok-

tober 2000 slaagde Willockx er opnieuw in de christen-democratisch – liberale meerderheid in zijn thuisstad Sint-Niklaas te breken en werd hij voor de tweede maal ingezworen als burgemeester. Hij verliet hierop zijn functie als regerings-commissaris en richtte zich helemaal op zijn thuisstad, waar hij de stadsvernieuwing en de strijd tegen extreem-rechts als zijn prioriteiten stelde.

Het archief

Het archief werd in 2003 aan Amsab-ISG overgedragen. Het materiaal kwam van het Europees Parlement (bij vroegere medewerkers van Willockx) en van het stadhuis van Sint-Niklaas. Willockx en zijn medewerk(st)ers bij de Europese fractie hanteerden een heel pragmatische en bij voorkeur mondelinge no-nonsensaanpak. Op die manier bleef de hoeveelheid correspondentie relatief klein; er werd voornamelijk telefonisch gereageerd op inkomende briefwisseling. Voorts werden weinig interne nota's opgemaakt en van verslagen van fractievergaderingen is er helemaal geen sprake.

Inhoudelijk betreft het materiaal voornamelijk fiscale zaken. Hoger haalden we reeds aan dat Willockx door de Belgische regering wegens zijn kennis van dergelijke materie werd aangeduid als vertegenwoordiger van de minister van Financiën in ad-hocwerkgroepen zoals de Montigroep en de werkgroep Code of Conduct over de belastingen voor bedrijven. Beide werkgroepen behoorden tot de ECO-FIN-raad (Economic and Financial Affairs Council). Deze raad is samengesteld uit de ministers van Economie en Finan-

ciën van de Europese lidstaten, eventueel aangevuld met de ministers van Begroting en houdt zich bezig met de coördinatie van de economische politiek, toezicht op de economie, begroting en openbare financiën van de lidstaten, de euro, de financiële markten en kapitaalbewegingen en met de economische relaties met derden. Bijgevolg zitten er in dit archief ook diverse dossiers met betrekking tot de Europese Monetaire Unie (de eenheidsmunt) en diverse Europese sociaaleconomische kwesties. Door zijn functie als leider van de driekoppige SP-fractie in het Europees Parlement omvat het ook heel wat materiaal over het gebouwenbeheer van dit parlement en een omvangrijke digitale reeks briefwisseling. Het archief bevat in totaal 214 archiefnummers in 32 archiefdozen (3,5 lopende meter) en 64,5 mB digitale informatie (geschat op ongeveer 6000 pagina's), in totaal dus ongeveer 4,5 lopende meter archief. De stukken beslaan de periode 1989-2001 en zijn - met uitzondering van een tweetal dossiers betreffende dienstbetoon - toegankelijk mits toelating van de dienstdoende archivaris.

De socialistische coöperatie in het Luikse. Het archief van de Union Coopérative

 Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISG

Historische context van de archiefvormer

Reeds aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog wordt binnen de socialistische coöperatieve beweging het accent gelegd op de coöperatieve concentratie. De verbondenheid van de coöperatie met de lokale politiek en de daarbij horende profileringsdrang staan een concentratie van meerdere kleine maatschappijen in één grote en sterke maatschappij echter in de weg. De problemen waarmee de lokale maatschappijen tijdens de oorlog worden geconfronteerd (beschadigde en verwoeste installaties, gebrek aan transportmiddelen, prijzenspeculatie door privé-handelaars, de noodzaak tot hulp aan de verarmde bevolking) dwingen hen echter tot samenwerking om het hoofd boven water te kunnen houden. In oktober 1914 verenigen 52 maatschappijen uit het Luikse, met samen ongeveer 28.000 leden, zich in de Union Coopérative du Pays de Liège. Dankzij deze concentratie kunnen de afzonderlijke coöperaties zich voordelig bevoorraden in het neutrale Nederland (er wordt dan ook niet toe-
vallyl gesproken over de "*pains de Hollan-*

de"). Bovendien kan de Union voldoende druk uitoefenen op belangrijke fabrikanten (zoals Solvay) om te leveren aan gangbare prijzen. Ten slotte beschikt ze ook over voldoende middelen om in 1915 de siroopfabriek van Micheroux te kopen, net wanneer boter een luxeproduct wordt. Het succes van deze 'federatie' maakt meteen de weg vrij voor een echte fusie.

Na een aantal samenkomsten van vertegenwoordigers van niet minder dan 76 maatschappijen actief in 164 gemeenten en met samen 174 winkels, wordt op 22 mei 1918 de Union Coopérative gesticht. In de volgende twee jaar zullen nog eens 18 maatschappijen aansluiten. In 1920 telt ze 249 winkels en 98 volkshuizen in 213 gemeenten in de provincies Luik, Luxemburg, Namen, Limburg en Brabant. Wanneer in augustus 1920 de Antwerpse sm De Werker wordt ontbonden, neemt de Union Coopérative de coöperatieve werking in de provincie Antwerpen over. Het Koöperatief Verbond Antwerpen zal dan ook vier jaar lang als afdeling van de Union Coopérative fungeren, waardoor de Luikse coöperatie actief is op de helft van het Belgische grondgebied. Ze bezit een hoedenfabriek (Glons), een industriële bakkerij (Jemeppe-sur-Meuse), een drukkerij (Luik), een maalderij (Borgworm), een peperkoekfabriek (Verviers) en een tabaksfabriek (Saint-Léger). Naast het netwerk van 'gewone' winkels is er nog een meubelwinkel en zijn er tientallen slag-
rijen en bakkerijen. Op de terreinen te Micheroux verrijzen naast de siroopfabriek productie-eenheden voor confituur, chocolade, patisserie, voedingsconserven,

Winkel van de Union Coopérative, Seraing

mosterd en schoensmeer; de Union Coopérative is dan niet enkel de grootste consumptiecoöperatie van België, maar zonder meer ook de belangrijkste productiecoöperatie. Zowat alle socialistische coöperaties verkopen producten uit de fabrieken van Micheroux.

Om de coöperatieve principes van een dergelijke grote maatschappij te verzekeren worden honderden lokale secties, geleid door een lokaal comité, opgericht. Elk jaar komen hun afgevaardigden samen in een lokale vergadering van coöperanten. Op de jaarlijkse lokale algemene vergadering worden de leden van de Raad van Beheer voorgedragen. Naast de lokale vergaderingen is er ook nog de Algemene Vergadering van de Afgevaardigden van de Secties. Deze vertegenwoordigt de totaliteit van aandeelhouders: haar beslissingen zijn bindend voor alle aandeelhouders-coöperanten. Elk maatschappelijk jaar komt de Algemene Vergadering tweemaal samen. Ze verkiest de leden van de Raad van Beheer, die bestaat uit het Directiecomité, vijf à zeven huisvrouwen en drie personeelsafgevaardigden, aangevuld met een meerderheid van verkozenen. De Raad van Beheer verkiest het Uitvoerend Comité (niet te verwarren met het Directiecomité) en het College van Commissarissen. Ten slotte zijn er nog regionale comités, samengesteld uit afgevaardigden van een aantal lokale comités, die een controlerende taak vervullen.

De omvang van de maatschappij, met voorsprong de grootste van de socialistische coöperaties (in 1938 vertegenwoordigt haar zakencijfer 42 % van het globale zakencijfer van alle bij de Société Générale

Coopérative aangesloten maatschappijen, in 1951 42,5 % en in 1954 38,8 %), beschermt haar tegen de crisis van de jaren dertig, de val van de Belgische Bank van de Arbeid en de moeilijkheden tijdens de Tweede Wereldoorlog, al stagneert haar groei wel. Nadien volgt nog een kortstondige periode van heropbloei. In 1967 bedraagt haar zakencijfer 1,2 miljard frank, stelt ze 1648 personen tewerk en bezit ze meer dan 380 winkels van diverse omvang. Midden jaren zestig is de coöperatieve beweging echter in volle neergang. De verkoopcijfers smelten als sneeuw voor de zon, het ledencijfer loopt terug en de verliezen stapelen zich op. Een poging midden jaren zeventig tot vereniging van alle Waalse consumptiecoöperaties onder leiding van de Union Coopérative, onder de naam Coop-Sud, wordt een mislukking. Net als de andere coöperaties heeft de Union Coopérative veel te laat gereageerd op de gevolgen van de afschaffing van de Grendelwet (1961) en de daaropvolgende opmars van de grootwarenhuizen. Begin jaren tachtig is het definitief gedaan en verdwijnt de grootste socialistische coöperatie die het land gekend heeft onder het stof van de geschiedenis.

Het archief

Dit archief is samengesteld uit documentatiemateriaal afkomstig uit het archief van de Société Générale Coopérative; het eigenlijke archief van de Union Coopérative, inclusief verslagboeken, ging wellicht verloren. Geïnteresseerde onderzoekers zullen in dit archief dan ook enkel een reeks zakencijfers (1958-1982)

aantreffen plus een reeks dossiers voor de opmaak van de balans (1937-1961), een volledige ingebonden reeks omzendbrieven van de directie (1922-1935), een aantal losse gedrukte jaarverslagen uit de jaren twintig en dertig en voorts enkele stukken van diverse aard. Het oudste stuk dateert uit 1917, één jaar voor de feitelijke stichtingsdatum, het jongste uit 1982, kort voor de ontbinding. Het archief bevat 117 stukken en is opgeborgen in 18 dozen (1,98 lopende meter) met uitzondering van twee stukken buiten formaat. Het is toegankelijk mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

BIBLIOGRAFIE

- *Coop Relations* (Luik), numéro spécial 50me anniversaire UC, 1968, 31 p.
- LAPLASSE, J., Inventarissen van de archieven van Vlaamse socialistische verbruikscoöperaties, Gent: Amsab-ISG, 2003, s.p.
- L'Union Coopérative de Liège. Ses origines, sa constitution, son organisation, son évolution, Luik: Imprimerie UC, 1955, 20 p.

N
E
N
N
O
R
B

Hoe het groeide ... Archieven van de milieubeweging

B Piet Creve, Amsab-ISG

Voor het archiefdepartement is de viering van 25 jaar Amsab-ISG de gedroomde gelegenheid om enkele minder evidente of nauwelijks gekende onderdelen van de collectie in de kijker te zetten. Daarvoor

is een apart 'format' ontwikkeld: de collectieklapper, een publiek moment rond een deelterrein van de collectie. Vier thema's kwamen door de selectie: archieven van de milieubeweging, van ministeriële kabinetten, van de vrouwenbeweging en van alternatieve media. Rond elk van deze onderwerpen zijn partners gezocht: een concrete uitwerking van onze intentie om meer en ruimer samen te werken met onze archiefvormers en archiefschenkers. De locaties voor de initiatieven zijn bewust buiten Gent gezocht. Elke collectieklapper volgt hetzelfde stramien: op een podium worden een aantal mensen samengebracht die een belangrijke rol hebben gespeeld op het deelterrein in kwestie of bij de vorming van de betrokken archieven. Het gaat niet om een debat, maar om een ongedwongen gesprek, een uitwisseling van ervaringen en meningen. Papieren (en digitale) archieven geven één kant van het verhaal, de getuigenissen van betrokken tijdgenoten zijn een essentiële aanvulling. Elk gesprek wordt dan ook geregistreerd. Op elke collectieklapper worden recente inventarissen rond het aangekaarte thema voorgesteld, in een papieren versie en op cd-rom. Een receptie rondt het publieksmoment telkens af, kwestie van sprekers en publiek de gelegenheid te geven nog wat door te bomen.

De eerste collectieklapper kreeg de titel *Hoe het groeide – een salongesprek met bevoorrechte getuigen en pioniers over de milieubeweging in Vlaanderen* en was een coproductie van Amsab-ISG en de Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen (BBL), de koepel van milieuverenigingen.⁽¹⁾ Het initiatief had

V.l.n.r. Hugo Pluymers, Marc Dubrulle, Hélène Lacor, Fons Mees, Kristel Mariën, Guido Van Steenberghe en Hubert David (foto Lieve Cosyns)

plaats op 27 mei in de raadzaal van het stadhuis van Oudenaarde. Zes mensen die in de jaren zestig en zeventig actief waren in de milieubeweging, in tal van organisaties en op diverse plaatsen in Vlaanderen, kwamen bijeen. Voor Hélène Lacor, de enige vrouw in het gezelschap, gaat het engagement nog een stuk verder terug in de tijd: zij was jarenlang actief in de Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon, een organisatie die teruggaat tot 1910. Bij andere sprekers vormde de bedreiging van hun leefomgeving het startpunt van hun inzet. Uit het Antwerpse waren er Guido Van Steenberghe, een trekkersfiguur uit onder andere het Aktiecomitee ter vrijwaring van het Peerdsbos en Fons Mees die zich inzette voor

de bedreigde havendorpen. De expansie van de Gentse haven was een belangrijk element in het engagement van Hubert David die een voortrekkersrol speelde in het Gents Aktiecomitee Leefmilieu. Hugo Pluymers stond aan de wieg van de milieubeweging in Limburg, met onder andere de acties tegen de aanleg van de autosnelweg A 24. De meeste sprekers hebben ook intens de evolutie meegemaakt van plaatselijke en regionale actiegroepen naar een gestructureerde milieubeweging. Marc Dubrulle, een van de stichters van BBL en eerste secretaris van de koepel was op dit vlak zeker een bevoorrechte getuige. Kristel Mariën, journaliste bij de VRT, begeleidde het salon-gesprek.

De eerste collectieklapper in de reeks kreeg zware concurrentie uit onverwachte hoek: vrijdag 27 mei was het begin van het eerste tropische weekend van het jaar. Maar de wat tegenvallende opkomst werd ruimschoots goedgemaakt door de kwaliteit en de gedrevenheid van de getuigenissen. En aangezien alles is geregistreerd, kan iedereen op termijn kennis nemen van het gesprek. Voor ons, archivariissen was er nog een zeer aantrekkelijk aspect: op de receptie achteraf bleek dat geen van de sprekers op voorhand eigenlijk goed wist wat Amsab-ISG is en doet. Samen met de voorstelling van de verzamelinventaris van zes archieven van de milieubeweging overtuigde het initiatief de aanwezige pioniers en bevoorrechte getuigen om verder contact te houden met Amsab-ISG in verband met hun archieven.⁽²⁾ En zo werden contacten gelegd die verder kunnen groeien.

(1) Voor informatie over de volgende drie collectieklappers, zie www.amsab.be, klikken op '25 Den Jubilee'.

(2) Voor gegevens over de verzamelinventaris, zie www.amsab.be, klikken op 'winkel'.

Het archief van Theo Daese

Sofie Vrielynck, Amsab-ISG

Theo Daese werd geboren in 1925, hij speelde reeds toneel op school toen hij acht jaar was. In zijn jonge jaren stichtte hij ooit een trio met journalist Jan Bauwens. Hij trok met diverse gezelschappen op tournee in Vlaanderen en Duitsland. Hij huwde Georgette Vanden Oostende en in het dagelijkse leven was hij stadsbediende. In 1954 presenteerde hij zich bij Romain Deconinck, kreeg zijn eerste rol in *Aangebrande Hutsepot* en werd hij lid van het gezelschap. In 1962 kwam het tot een aanvaarding met Deconinck en begon Daese aan een solocarrière.

Hij speelde met de Drie Charels (vanaf 1963 in de rol van Roste Sjarel), in 1966 vormde hij samen met Henri Fack de Lachstones en in de jaren zeventig Theo en Bert (met Bert Joris). Tijdens de Gentse Feesten van 1971 tot en met 1974 trad Theo Daese op in de revues van d'Assels, vernoemd naar de Volkstuinen Gent-Assels, waar deze alternatieve feesten plaatsvonden. In 1977 richtte hij het Gents Amusement op waar ook zijn vrouw zich bij aansloot.

In 1979 kwam het tot een nieuwe toenaadering tussen Daese en Deconinck naar

*Theo Daese in het stuk
Aangebrande hutsepot, 1957*

aanleiding van het stuk *Tussen Diep en On-diep* van Zaki en Luk Debruyker, waarvoor Romain gevraagd was als gastregisseur en Theo als acteur. Tussendoor acteerde Theo in de films *De Witte van Zichem* en *Vrijdag*. Een jaar later werd aangekondigd dat Theo het gezelschap van Deconinck zou vervoegen vanaf 1981. Zo stond het in de krant: "*De twee bekendste, misschien wel beste komieken van Gent slaan dus de handen in elkaar.*"

In de productie *Saluut, 'k ga in congé* (1981-1982) stond Theo weer op de planken van de Minard, maar dan sloeg het noodlot toe. Hij onderging chemo na de vaststelling van een kwaadaardig gezwel in de keel. Op 27 oktober onderging hij een

laryngectomie, zijn stembanden werden verwijderd nadat er stembandkanker was vastgesteld. Toch gaf Theo Daese niet op, hij maakt een grandioze rentree in *Gestampte petaters mee ajuin* (1982-1983) in een pantomimerol. Voor de drie volgende producties schreef Romain stevast een rol speciaal voor Theo.

Toch wou Theo zichzelf een pijnlijke afgang besparen en op 24 april 1987 nam hij samen met Gaby Gauthy afscheid van het theater.

Het archief van Theo Daese werd begin 2005 geschonken door Georgette Vanden Oostende op aanraden van Yvonne Delcour. Het bevat foto's, programmaboekjes, aankondigingen en knipsels over toneelstukken waaraan Theo Daese meewerkte. Twee theatergezelschappen komen uitvoerig aan bod: Gezelschap Romain Deconinck en d'Assels. Het materiaal over het gezelschap Romain Deconinck vormt een mooie aanvulling van diens archief. Het archief bevat 67 nummers verdeeld over 4 dozen en is vrij toegankelijk.

A stylized graphic featuring three women's faces in profile, facing left, rendered in white against a dark, textured background. Above the faces is a stylized globe with latitude and longitude lines. The date 'MARZO 8 MARCH 8th 8 MARS 8 MAPTA' is printed in white across the top of the globe.

MARZO 8 MARCH 8th 8 MARS 8 MAPTA

**DIA INTERNACIONAL DE LA MUJER
INTERNATIONAL WOMEN'S DAY
JOUR INTERNATIONAL DES FEMMES
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖЕНСКИЙ ДЕНЬ**

**Women in a changing World: The History
of the International Women's Movement.
Colloquium Archiefcentrum voor Vrouwen-
geschiedenis, Brussel, 20 mei 2005**

Els Flour, archivaris Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis

Op 20 mei 2005 organiseerde het Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis-Centre d'Archives pour l'Histoire des Femmes (AVG-Carhif) een colloquium over de geschiedenis van de internationale vrouwenbeweging. Het AVG-Carhif, dat gevestigd is in Brussel, in de gebouwen van Amazone, heeft de voorbije tien jaar zijn belang als bewaarplaats van het 'papieren patrimonium' van de Belgische vrouwenbeweging onmiskenbaar bewezen. Het centrum bewaart en ontsluit een mooie reeks archieven, een iconografische collectie, biografische dossiers en ander materiaal dat toelaat de geschiedenis van de Belgische vrouwenbeweging te schrijven.

Het archief van de Internationale Vrouwenraad (IVR), waarvan het eerste deel in 1998 in bewaring werd gegeven bij het AVG, lag zowat aan de origine van het colloquium van 20 mei. Op vraag van de Internationale Vrouwenraad en met de steun van toenmalig minister voor Gelijke Kansen van Mannen en Vrouwen Miet Smet, zette het AVG zich immers aan een onderzoeksproject naar de geschiedenis van deze organisatie, van haar ontstaan in 1888 tot een eeuw later. Het resultaat, *Women changing the World: A History of the International Council of Women*, verscheen eind april bij Editions Racine. Het brengt een interne geschiedenis van de IVR, met aandacht voor het groeiproces van de organisatie,

Affiche van de Federación de Mujeres Cubanas voor de Internationale Vrouwendag op 8 maart 1985

haar profiel, inhoudelijke werking en netwerk en de wijze waarop de raad zich doorheen de 20e eeuw aanpaste aan de steeds veranderende context.

Het AVG wilde de reflectie over de internationale vrouwenbeweging voortzetten en nodigde ter gelegenheid van zijn tiende verjaardag vier geschiedkundigen uit evenveel landen uit om verslag uit te brengen van hun onderzoek terzake.

Na enkele korte inleidende beschouwingen over het AVG-Carhif, over de nieuwe publicatie en over de Internationale Vrouwenraad en zijn archief, was het woord aan Karen Offen (Institute for Research on Women and Gender - Stanford University, auteur van onder meer *European Feminisms 1750-1950*). Zij gaf een keynote-lezing over de stand van zaken van het historisch onderzoek naar het ontstaan en de groei van de internationale vrouwenbeweging. In haar lezing *Thinking Historically about the International Women's Movement* behandelde Offen thema's als de totstandkoming van een internationaal netwerk van vrouwen en de groei daarvan tot een beweging, de zoektocht naar gemeenschappelijke actiepunten, de problematiek van sterke en zwakke groepen, van nationalisme versus internationalisme. Ook de waardeoordelen van geschiedkundigen kwamen in haar relaas aan bod en Offen toonde zich daarbij bekommerd om een 'respectvolle benadering' van de feministen van de eerste generatie. Over een van die vrouwen, de Franse abolitioniste Adrienne (Ghénia) Avril de Sainte-Croix, bereidt ze overigens een biografie voor.

Na de middag werden drie organisaties onder de loep genomen: de Internationale Vrouwenraad (°1888), de Women's International League for Peace and Freedom (°1919) en de International Abolitionist Federation (°1875). Françoise Gaspard, die de dag zou afsluiten met een blik op de contacten tussen internationale vrouwenorganisaties en internationale gouvernementele organisaties als de Verenigde Naties, haakte jammer genoeg enkele dagen voor het colloquium af wegens verplichtingen voor CEDAW.

Anne Summers (Women's Library, London) stelde haar lezing over de International Abolitionist Federation voor als deel van een 'work in progress'. De International Abolitionist Federation bracht vrouwen én mannen van verscheiden gezindheden samen rond de bestrijding van de reglementering van prostitutie, vrouwenhandel en de dubbele seksuele moraal. In 2006 zal het 100 jaar geleden zijn dat oprichtster Josephine Butler stierf. Summers werkt mee aan een overzicht van de brieven van Butler die zich in de archieven van haar correspondenten bevinden. Haar tocht langs archiefinstellingen in heel Europa bracht haar tot een problematisering van het internationale karakter van de federatie. Culturele en ideologische verschillen speelden soms sterk tussen (en binnen) nationale afdelingen. De meningsverschillen raakten zowel aan het lidmaatschap (gemengd of niet) als aan politieke theorieën (het politiek liberalisme als basisgedachte achter het abolitionisme, de verhouding tussen staat en individu) en ethisch/religieuze kwesties. Summers had veel oog voor de subtiliteit in de breuklijnen: Butlers bondgenoten in één kwestie, waren dat niet steeds in een andere.

Isabelle Vahé promoveerde aan de Université Paris VIII op (de Franse afdeling van) de Women's International League for Peace and Freedom, een organisatie die radicaal pacifisme koppelde aan feministische eisen. Ook daar was internationalisme geen vanzelfsprekendheid: Vahé legde onder meer de spanningen bloot tussen enerzijds de Franse en Duitse secties van de WILPF, sterk geïnspireerd door het communistische gedachtegoed, en anderzijds de Angelsaksische. Ze stelde ook dat internationale vrouwenorganisaties wogen op de internationale politiek, alhoewel ze buiten de internationale diplomatie stonden.

Catherine Jacques (doctoranda aan de ULB) maakte een interessante analyse van de wijze waarop de IVR zijn streven om een apolitieke organisatie te zijn, trachtte te verzoenen met acties en standpunten die bij uitstek politiek waren, want gericht op maatschappelijke verandering. Ze keek specifiek naar de wijze waarop de IVR positie innam (of vermeed positie in te nemen) in de internationale conflicten en spanningen die de 20e eeuw tekenden. De soms weinig vanzelfsprekende, maar volgehouden 'neutraliteit' van de IVR maakte het mogelijk om de interne cohesie te behouden bij het verdedigen van vrouwenbelangen op het internationale niveau. Jacques toonde ook hoe verschuivende visies op internationale relaties en de werking van supranationale instellingen een weerslag kregen in de statuten van de Internationale Vrouwenraad.

Uit alle uiteenzettingen bleek dat internationale (vrouwen)organisaties worstelden met nationale, religieuze en culturele verschillen. Om die te overstijgen waren compromissen nodig die soms zwaar wogen, maar de organisaties toelieten om een eigen profiel te vinden, netwerken uit te bouwen, eisen te formuleren, bondgenootschappen aan te gaan en tot op zekere hoogte een rol te spelen in de internationale diplomatie. Het werd ook duidelijk dat de geschiedenis van de internationale vrouwenbeweging nog veel stof voor onderzoek biedt. Dat er zo'n zeventig aanwezigen waren op het colloquium toont alvast de interesse in de thematiek.

L. BEYERS, E. FLOUR, C. JACQUES, S. LEFEBVRE (o.l.v. E. GUBIN & L. VAN MOLLE), *Women changing the World: A History of the International Council of Women, 1888-1988*, Brussels: Racine, 2005, 243 p.

De teksten van het colloquium zullen verschijnen in een themanummer van het tijdschrift *Sextant* (Groupe interdisciplinaire d'Etudes sur les Femmes, Université Libre de Bruxelles).

Geschiedenis en antropologie

Dag van het Postgraduate Seminarie Geschiedenis Leuven, 21 mei 2005

*Jan Bleyen, assistent afdeling Nieuwste Tijd,
departement Geschiedenis, K.U.Leuven*

De tijd dat koningen en hun oorlogen de historische bühne opeisten is gelukkig voorbij. Historici stellen vandaag andere vragen en piekeren minder over de kwestie 'hoe het nu feitelijk geweest is'. Hen overtuigen dat het geschiedbedrijf zelf een geschiedenis kent is dus allerm minst een moeilijke opdracht. Stilstaan bij nieuwe richtingen en vruchtbare wendingen ervan blijft evenwel noodzakelijk én boeiend. Een van de meest opmerkelijke en bovendien interessante ontwikkelingen is dat geschiedschrijvers inspiratie vinden in de antropologie. Die kruisbestuiving is niet nieuw, maar kreeg na de jaren 1980 nieuwe impulsen. Vanuit die vaststelling nodigden de doctorandi van het departement Geschiedenis van de K.U.Leuven jonge vorsers uit om in discussie te treden over de verhouding tussen geschiedenis en antropologie, hun raakpunten, wederzijdse beïnvloeding en gewijzigde wisselwerking.

Tijdens de plenaire zitting in de voormiddag verwelkomde moderator Marc Jacobs (Vlaams Centrum van Volkscultuur) het zestigtal aanwezigen op wat hij 'het feest van de interdisciplinariteit' noemde. In de namiddag zorgden de thema's herinnering, lichaamstaal en kolonialisme voor stof tot discussie.

Antropologische geschiedenis

Herman Roodenburg (Meertensinstituut en K.U.Leuven) gaf een zeer overzichtelijke historiografische schets van de historische antropologie, een 'ingeburgerd maar ook verwarrend begrip' - de antropologische oriëntatie onder historici had men wellicht beter 'antropologische geschiedenis' genoemd. Roodenburg legde verschillende fasen in de wisselwerking bloot vanaf de jaren 1970. Onder invloed van de antropologie

kregen historici bijvoorbeeld meer aandacht voor betekenisgeving, voor taal en praktijken, voor alledaagse contexten. In de recente notie dat betekenis in het handelen zelf voortkomt, ziet Roodenburg een 'performatieve wending'. Dat wil allerm minst zeggen dat 'klassieke historici' niet evengoed zeer waardevol werk leveren, integendeel. De historisch-anthropoloog besloot dan ook met een testimonium van bescheidenheid aan Peter Burke die een paar weken eerder in Leuven te gast was: *'Als je Bach en Telemann met elkaar vergelijkt, dan is het duidelijk dat Telemann de grootste vernieuwer is geweest. Maar we weten ook dat Bach, met zijn meer behoudende, meer traditionele benadering, een veel groter componist is geweest.'*

Jeroen Deploige (Universiteit Gent), die als mediëvist rond discours, moraliteit en geletterdheid werkt, getuigde dat het probleem van de taal, zoals aanwezig in de post-moderne twijfel, geen obstakel is maar precies een middel om het verleden te bestuderen. Daarbij heeft hij, in zijn onderzoek naar hagiografie, bijzondere aandacht voor de contexten van de teksten. Heiligenlevens zijn meer dan spiegels, het gaat om 'discursieve genres'. Ze zijn complexer dan boodschappenlijstjes: betekenissen worden verdeeld, er wordt gecommuniceerd. Een trendbreuk in het genre kan bijgevolg niet los gezien worden van zijn dynamische context. Tot slot vertelde de mediëvist nog hoe de oorkonde gezien kan worden als een materieel object dat omgeven is door praktijken. Materiële cultuur en praktijken verdienen aandacht in de antropologische geschiedenis, zo bleek tijdens de hele discussiedag.

Filip De Boeck (K.U.Leuven) getuigde als antropoloog van een 'stormachtige relatie' tussen geschiedenis en antropologie. Terwijl antropoloog Bronislaw Malinowski geschiedenis nog als louter anekdotiek zag en de twee disciplines uit elkaar leken te groeien, hield Edward Evans-Pritchard in de jaren 1960 een 'pleidooi voor de herinvoering van het historisch perspectief'. En al kwamen er 'geschiedenissen van uitgesloten geschiedenissen' - onder meer Fernand Braudel verruimde in zijn geschiedenis van de mediterrane gebieden de blik op Afrika - antropologen bleven (terecht) de westerse vertellingen wantrouwen. Die verhalen getuigen immers vaak van een 'infantiliserende' kijk op niet-Europese aspecten die als abnormaal of primitief bestempeld worden. De geschiedenis van het kolonialisme kan echter ook geschreven worden vanuit het Afrikaanse perspectief zélf, zoals de pionier Vansina heeft aangetoond in zijn oral history - voor de hedendaagse geschiedenis overigens een uitermate geschikte en onvermijdelijke benadering om de eigen betekenisgeving (lees: categorisaties) aan de omgeving door deelnemers van een bepaalde leefwereld te achterhalen. Met een sprekend voorbeeld van een cultureel palimpsest - een Afrikaans madonnabeeldje met enkele voor ons vreemde attributen zoals het schild van een schildpad - bewees De Boeck hoe men in lokale contexten steeds op creatieve wijze nieuwe betekenissen aan bepaalde objecten en fenomenen geeft.

Tijdens het debat wierp Marc Jacobs twee heel concrete vragen op die aansloten bij de interactie tussen geschiedenis en antropologie. Hij wilde weten welk advies we stadsgidsen kunnen geven om een boeiend, bijvoorbeeld visueel of materieel verhaal te

vertellen als alternatief voor de doorgaans feitelijke en chronologische vertellingen bij rondleidingen. De tweede vraag vertrok van de lijfspreuk van Jacobs, gelezen bij Vovelle: *"Waarom het makkelijk maken, wanneer het ook moeilijk kan?"* Roodenburg beaamde dat de historicus steeds oog moet hebben voor de historische complexiteit: historische processen zelf zijn al complex, de historicus probeert die op zijn beurt nog eens te interpreteren. Deploige vergeleek het werk van de antropoloog-historicus die zich opent voor verschillende invalshoeken met 'loodgieterij', een 'bouwdoos' of de 'hyperlinks' op het internet. Deze beeldrijke woorden tonen dat metaforen niet enkel in de antropologische geschiedenis zelf een prominente rol spelen, maar ook in het spreken over die geschiedenis.

In de namiddag werden drie parallelle discussiegroepen ingericht, waarin - aan de hand van een artikel en problemen uit concreet onderzoek van (jonge) historici en antropologen - over deelthema's werd gediscussieerd.

Herinnering, lichaamstaal en kolonialisme

De discussiegroep 'Gedeeld Verleden. Praktijken van herinnering', ingeleid door antropoloog Johan Meire, zette de deelnemers vanuit hun eigen onderzoek en interesses aan tot dialoog over de mogelijkheden en beperkingen van antropologische en historische benaderingen van 'herinnering'. Antropologische benaderingen van herinnering plaatsen de omgang met het verleden in een dagelijkse sociale leefwereld waarin mensen zich vanuit hun heden verhouden met elkaar, hun omgeving, hun verleden. Beschouwd als de manier waarop we relaties van continuïteit en discontinuïteit met ons verleden creëren, is herinnering immers niet alleen een bewustzijn van een verleden, maar ook een praktijk. Een centrale vraag was in welke mate herinneringen privé blijven, dan wel publiek worden gemaakt - door ze te delen, mee te delen, samen te doen - en op welke wijze de historicus of antropoloog ze kan gebruiken of bestuderen.

Lichamelijkheid bepaalt in grote mate de vormgeving van culturen. Het is dus aan historici om met de hulp van antropologische methoden de daaraan verbonden processen van betekenisgeving te traceren, de 'dode' bronnen weer tot leven te wekken en in het bijzonder de praktijken te analyseren die betekenis geven aan lichamen, zoals middeleeuwse processies en vroegmoderne carnavals, revolutionaire politieke rituelen en 19e-eeuws ballet. De tweede discussiegroep 'Lichaamstaal. Ritueel, performance en lichamen' geleiden, voorgezeten door Herman Roodenburg, boog zich over deze geschiedenis van de lichamelijkheid of de 'corpo-reality', het veld van lichaamstechnieken en -praktijken.

De tentoonstelling *Het geheugen van Congo* in het Afrikamuseum van Tervuren getuigt hoe het koloniale verleden van België de laatste tijd steeds meer wetenschappelijke én publieke belangstelling krijgt. De discussiegroep 'Koloniale geschiedenis. Disciplines en instrumenten', onder het voorzitterschap van Jan Briffaerts, stelde de vraag hoe de antropologie tegenover de eigen koloniale banden of wortels staat, of antropologen

en historici gemeenschappelijke visies op het koloniale verleden hebben en ook verregaand kunnen samenwerken en hoe beide disciplines elk met eigen of dezelfde tools tegenover het postkoloniale verleden staan, in de betekenis van de last van het verleden. Herinnering (en niet-herinnering) stond ook in deze gedachtewisseling centraal.

Wat de sprekers en gasten van deze dag typeerde was dat ze, in de overtuiging dat geschiedenis meer te bieden heeft wanneer ze zich openstelt voor thema's en methoden van andere vakgebieden zoals de antropologie, 'over de muurtjes keken', aldus Jacobs. Dat de geschiedwetenschap een 'interdiscipline' is geworden die met open grenzen haar theorie en inzichten aan andere disciplines ontleent, vindt Roodenburg ten slotte winst, maar hij wijst terecht op het gevaar van fragmentatie "*in nog weer kleinere interdisciplines. Daar ligt echt een gevaar.*"

LITERATUUR

- Een uitstekende kennismaking met de antropologische mogelijkheden binnen de geschiedenis biedt de Nederlandstalige bundel onder redactie van T. DEKKER, H. ROODENBURG, G. ROOIJAKKERS, *Volkscultuur: een inleiding in de Nederlandse etnologie*, Nijmegen: SUN, 2000.
- De 'performatieve wending' komt aan bod in J. MARTSCHUKAT, S. PATZOLD (reds.), *Geschichtswissenschaft und 'performative turn'. Ritual, Inszenierung und Performanz vom Mittelalter bis zur Neuzeit*, Köln: Böhlau Verlag, 2003.
- Voor een bespreking van 'sociale herinnering', zie J. WINTER & E. SIVAN, *Setting the Framework*. In: J. WINTER & E. SIVAN, *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 6-39.
- Een evaluatie in verband met 'lichamelijkheid' is te vinden bij H. ROODENBURG, Castiglione's Paradox. In: H. ROODENBURG, *The Eloquence of the Body: Perspectives on Gesture in the Dutch Republic*, Zwolle: Waanders, 2004, p. 9-33.
- Het koloniale thema en 'herinnering' komen aan bod in J. FABIAN, Forgetful Remembering: A Colonial Life in the Congo. In: *Africa: Journal of the International African Institute*, 73-4(2003), p. 489-504.

Voor meer info: jan.bleyen@arts.kuleuven.be

K

N

M

Z

O

R

K

Digitale toegankelijkheid.

VGI-Studiemiddag audiovisuele collecties en historisch onderzoek, Amsterdam, 3 juni 2005

Matthias Vandermaesen, cDAVID projectmedewerker

Op 3 juni 2005 organiseerde de Vereniging voor Geschiedenis en Informatica (VGI) in samenwerking met de sectie Audiovisuele Archivering (AVA) van de Vereniging voor de documentaire informatievoorziening en het archiefwezen (DIVA) een studiemiddag over het gebruik van audiovisueel bronnenmateriaal binnen historisch onderzoek. Wat is de waarde van dit materiaal? Welke zijn de gevaren en problemen? Hoe wordt dit materiaal beheerd en ontsloten? In een aantal lezingen werd er geprobeerd om antwoorden te geven op deze vragen.

Audiovisueel materiaal kent een steeds breder draagvlak. Geluidsarchieven, film- en videomateriaal worden in toenemende mate gebruikt in onderzoek. Er is ook bij beeldresearchers een groeiende belangstelling voor het gebruik van historisch audiovisueel materiaal in programma's van mainstreammedia zoals radio en televisie en voor onderwijsdoeleinden. Toch is het effectieve aandeel van audiovisueel materiaal in historisch onderzoek ondergeschikt aan dat van traditionele papieren bronnen. Dit heeft deels te maken met de aard van het materiaal en de specifieke (technische) kennis die nodig is om het te raadplegen, maar ook met de wijze van ontsluiten die niet aansluit bij de behoeften van historische onderzoekers. Op deze studiemiddag werd dan ook dieper ingegaan op een aantal aspecten die te maken hebben met het gebruik van audiovisueel materiaal in historisch onderzoek.

De middag werd ingeleid door Yola de Lusenet, bestuurslid van AVA/DIVA en uitvoerend secretaris van de European Commission on Preservation and Access (ECPA) (Amsterdam). Haar status quaestio omvatte een aantal relevante vragen. Kan audiovisueel materiaal al dan niet een rol van betekenis vervullen binnen historisch onderzoek? En welke rol is dat dan? Welke houding moet een onderzoeker tegenover audio-

visuele bronnen aannemen? Welke mogelijkheden zijn er om audiovisueel materiaal te benaderen? En welke mogelijkheden bieden nieuwe, digitale media? Het is belangrijk dat de onderzoeker in de eerste plaats bewust is van het bestaan van audiovisueel materiaal. Hieraan wenst het recentelijk opgestarte Training for Audiovisual Preservation in Europe (TAPE) een bijdrage te leveren. Audiovisueel materiaal vormt niet alleen de bron voor de media zoals televisie en radio; het is ook het eindproduct van die media. Hoe moet de onderzoeker staan tegenover dergelijk materiaal? Is dit materiaal wel geschikt voor hergebruik?

Als eindredacteur en journalist voor het televisieprogramma *Andere Tijden* van de NPS en de VPRO ging Ad Van Liempt, vanuit zijn eigen ervaringen, dieper in op de benadering van audiovisuele bronnen binnen de media. De beelden die in *Andere Tijden* worden gebruikt bestaan voornamelijk uit archiefmateriaal dat op basis van een aantal criteria wordt geselecteerd. Zo moeten de beelden uit de 20e eeuw dateren. Naast ouderdom primeert ook de authenticiteit. Daarom geven de onderzoekers van *Andere Tijden* de voorkeur aan het gebruik van primair bronnenmateriaal in combinatie met een gedegen bronnenonderzoek. De makers kiezen voor thema's die aanleunen bij de actualiteit en zoeken naar de onbekende aspecten van een verhaal. Dit is een inhoudelijk criterium om materiaal te weerhouden. Ten slotte moet het materiaal hoe dan ook aantrekkelijk genoeg zijn om een breed doelpubliek te kunnen aanspreken.

Het historisch onderzoek staat centraal in de productie van *Andere Tijden*. Er wordt geprobeerd om het materiaal te plaatsen in een historische context. Dat gebeurt in de eerste plaats aan de hand van klassiek archiefonderzoek maar ook via het doornemen van reeds bestaande literatuur en via contacten met specialisten terzake. Zeer belangrijk zijn de ooggetuigen. Hun verhaal kan weer een nieuwe kijk bieden. Toch zijn ooggetuigen eerder moeilijk op te sporen. Voor het opsporen van het materiaal zelf stellen de onderzoekers van *Andere Tijden* vast dat audiovisueel materiaal doorgaans goed ontsloten is. De aard van het materiaal vereist echter een geheel eigen manier van opsporen. Een specialist in het team vormt het aanspreekpunt om naar specifiek materiaal te zoeken. Soms komt het materiaal ook vanzelf naar de onderzoekers toe. Archivarissen en particulieren bezitten interessante film- en geluidsfragmenten en spelen deze door aan het onderzoeksteam. Omdat veel materiaal binnen particuliere kring is ontstaan verwerven de onderzoekers zo een nieuwe kijk op een historisch feit. Ten slotte is het niet alleen mogelijk om geschikt bronnenmateriaal te verwerven op lokaal niveau, maar ook op internationaal niveau. De commerciële sector vormt een hindernis aangezien deze waardevol historisch materiaal opkoopt en te gelde maakt.

Chris Vos, docent film, televisie en geschiedenis aan de faculteit Historische en Kunstwetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam en maker van historische documentaires pikt hier verder op in. Zijn bijdrage draagt niet voor niets de titel *Het bijziend oog van de geschiedenis*. Hij stelt dat de media en audiovisuele bronnen vaak als

onfeilbare getuigen van de geschiedenis worden gezien. Maar is dat wel zo? Niettegenstaande audiovisueel materiaal zeer dicht bij de realiteit staat maken historici er weinig gebruik van. Voor de historische onderzoeker neemt de vraag naar authenticiteit een belangrijke plaats in. Plots blijken audiovisuele bronnen zeer beperkt te zijn. Zonder de nodige context kunnen we ze niet goed op hun waarde schatten. Vragen zoals waar, wat, wanneer en wie vallen zonder context slechts ten dele of helemaal niet te beantwoorden.

Audiovisuele bronnen vormen niet noodzakelijk een representatieve weergave van het verleden. Bij het ontstaan van dit materiaal spelen de intenties van de makers een belangrijke rol. Door (on)vrijwillige manipulatie (bijvoorbeeld montage of cadrage maar ook manipulatie van de documentatie) brengt een bron eerder het verhaal van de maker dan de realiteit zoals ze werkelijk was. Contextonderzoek is dan ook zeer belangrijk om het onderscheid te maken tussen waarheid en fictie. Audiovisueel materiaal moet je combineren met zoveel mogelijk documentatie en primaire bronnen om een ondubbelzinnig perspectief te krijgen. Toch mag manipulatie van audiovisueel materiaal niet zomaar als storend ruis worden afgedaan. Het ontmaskeren ervan laat ons toe om de intenties van de makers te doorgronden, om de perceptie van het publiek van de realiteit waaraan de maker probeerde te beantwoorden of die de maker wilde vormen te bestuderen of om propagandastrategieën te identificeren.

Een eerste vragenronde onder het publiek leerde dat de vraag naar authenticiteit niet onbelangrijk is. Het is cruciaal om een kritische houding te hebben tegenover audiovisueel materiaal en de contextinformatie die het kan duiden. Dit geldt niet alleen voor het zoeken en selecteren van bruikbaar bronnenmateriaal maar ook voor het gebruik van dat bronnenmateriaal in eigen audiovisuele producties zoals televisiedocumentaires. Het docudrama blijkt hier een strijdpunt te vormen. Steeds vaker bestaan documentaires uit een mengeling van gedigitaliseerd authentiek audiovisueel materiaal en hedendaagse reconstructies. Door het toepassen van digitale technologie wordt het onderscheid steeds minder duidelijk. Welke beelden zijn nu authentiek en welke zijn (digitaal) nagespeeld? Het gevaar bestaat dat de documentairemaker onbewust bedrog pleegt ten overstaan van zijn publiek.

Het tweede gedeelte van deze studiemiddag stond in het teken van de ontsluiting en het beheer van audiovisuele collecties. Succesvol audiovisueel materiaal traceren wordt maar mogelijk in de mate waarin een collectie is ontsloten. Frank de Jong stelde de audiovisuele collectie die wordt bewaard en beheerd door het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) (Amsterdam) voor. Louis Peter Grijp en Frans Wiering vertegenwoordigden het Meertens Instituut en Robert Gillesse sprak namens het Geheugen van Nederland.

De audiovisuele collectie van het IISG vertoont een zeer heterogeen karakter. Ze omvat foto's, posters, geluidsopnamen, film, video's en objecten uit glas, textiel enz. Ook de aard van de dragers is zeer divers. Zo omvat de afdeling Geluidsopnamen onder

andere geluidsbanden en grammofoonplaten. De collectie is omvangrijk: het gaat onder andere om 250.000 foto's, 138.000 negatieven, een 118.200 posters, een 2500 films en 4000 video's.⁽¹⁾ Dit impliceert dat naar beheer toe er keuzes worden gemaakt. De collectie is deels ontsloten op een basaal niveau via een online raadpleegbare catalogus.⁽²⁾ Een aantal afdelingen werden gedigitaliseerd en zijn beperkt rechtstreeks raadpleegbaar via de website van het IISG. Voor de conservering van films en video's gaat De Jong ervan uit dat het materiaal momenteel in goede bewaaromstandigheden is opgeslagen. Dat wil zeggen: op een plaats met een stabiel klimaat en afgeschermd van licht. Voor de restauratie van films wordt er gebruik gemaakt van een steenbeck.⁽³⁾ Bovendien bezit het IISG heel wat afspel- en opnameapparatuur zodat de ruime waaier van dragerformaten raadpleegbaar blijft. Het materiaal is eerder summier ontsloten. Het raadplegen van de stukken gebeurt op afspraak in de leeszaal. Indien de bezoeker dit wenst, kan hij tegen betaling een analoge kopie laten maken.

Toch is het gebruik van het audiovisuele materiaal eerder marginaal in vergelijking met andere archieven en collecties die in het IISG worden bewaard. De Jong wijt dit aan de prioriteiten die door het IISG worden gesteld. De audiovisuele collectie is zeker niet de enige collectie die aandacht vereist. Het IISG volgt dan ook geen koers van actieve conservatiestrategieën. De focus ligt hoofdzakelijk op selectie: welke stukken wil het instituut zeker bewaren en ontsluiten? De voorkeur gaat uit naar foto's en geluidsopnamen. Partnerschappen zijn zeer belangrijk om het beheer en de conservering van de collecties mogelijk te maken.⁽⁴⁾ De beperkte mogelijkheden, de enorme omvang en het diverse karakter maken het moeilijk om deze collectie adequaat te conserveren en te beheren. De Jong concludeert dat de audiovisuele collectie van het IISG naar de toekomst toe een geconserveerde tijdbom is.

Voor het Meertens Instituut (Amsterdam) bracht Louis Peter Grijp een uiteenzetting over het onderzoeksproject *Onder de Groene Linde*. Het centrale thema is de mondelinge overdracht van Nederlandse volksliedjes. Voor het gelijknamige radioprogramma trok Ate Doornbosch gedurende 37 jaar door Nederland. Daarbij maakte hij zo'n 5000 opnamen van Nederlandse volksliedjes van zeer uiteenlopende aard: smartlappen, ballades en ook volksliederen. Deze opnamen worden bewaard in het Meertens Instituut. In eerste instantie had Doornbosch slechts oog voor de teksten. Pas later begon ook de context een rol van betekenis te spelen. Wie zong er? Wanneer werd er gezongen? Onder welke omstandigheden? *Onder de Groene Linde* biedt volgens Grijp een antwoord op de vraag: wat moeten historici met dit soort opnamen? Enerzijds is de collectie die Doornbosch aangelegd heeft van groot belang voor het voortzetten van antropologisch en etnologisch onderzoek. Wat is de mnemonische kracht van rijm? Welke invloed hebben de creativiteit en het geheugen van de mens op orale overlevering? Dit zijn vragen die dankzij onderzoek gebaseerd op dergelijke collecties, beantwoord kunnen worden. Anderzijds bestaat er volgens Grijp een cultuurhistorische markt die om zeer uiteenlopende redenen (bijvoorbeeld nostalgie) interesse voor dit materiaal vertoont. Daartoe bestaan er

initiatieven zoals de Nederlandse Liederbank die de opnamen on line beschikbaar wil maken, of de Stichting Erfgoed van het Nederlandse Lied.

Frans Wiering stelde 'melody retrieval' in het Witchcraft-project voor. Witchcraft staat voor: 'What is Topical in Cultural Heritage: Content-based Retrieval among Folksong Tunes'. Het doel van het project is de ontwikkeling van een systeem dat de digitale ontsluiting van muziek toelaat. De ruime collectie volksliederen die het Meertens Instituut bezit vormt de casus waarrond wordt gewerkt. Centraal staat het begrip 'melody retrieval' of het terugvinden en raadplegen van muziekstukken. Het systeem krijgt een input in de vorm van een melodie, op basis van de melodie zoekt het zelfstandig door de collectie en haalt relevante items op. De collectie bestaat niet alleen uit geschreven partituren maar ook uit muziekopnamen. Het systeem herkent de ingevoerde melodie en gaat op zoek naar gelijkaardige opnamen in de collectie. De sterkte van het systeem ligt volgens Wiering in het automatisch herkennen van genres - zolang het om extremen gaat en geen subgenres - en het aangeven of een fragment al dan niet tot een langere opname behoort. De volledige melodie hoeft dus niet te worden ingevoerd om een stuk terug te vinden. Toch is het herkennen van melodieën geen gemakkelijke zaak. Muziek kent geen duidelijke semantiek zoals taal. Via alternatieve methodes is het min of meer mogelijk om muziek herkenbaar te maken. Zo probeert men op basis van concepten uit de cognitieve psychologie 'globale curves' af te leiden uit muziek. Deze vormen een soort 'vingerafdruk' van een muziekstuk. Door deze te vergelijken kan het systeem muziekstukken identificeren. Een andere methode is gebaseerd op de 'Earth Mover's Distance' die op een gelijkaardige manier het probleem benadert.

Op dit moment is het Witchcraft-project nog in volle ontwikkeling. In juni 2005 werd besloten om het project via CATCH (Continuous Access To Cultural Heritage) een subsidie toe te kennen.⁽⁵⁾

De middag werd afgesloten door Robert Gillesse die een overzicht gaf van de bewaring en het beheer van audiovisueel materiaal in het Geheugen van Nederland.⁽⁶⁾ De collectie van het Geheugen is, net zoals bij het IISG, uiteenlopend van aard. Er worden zowel foto's, geluidsopnamen als films bewaard. Het geheel is inhoudelijk opgedeeld in vijf grote thema's: de wederopbouw in de jaren 1940 en 1950; politiek en maatschappij; wonen, werken en vrije tijd; de publieke omroep en de multiculturele samenleving. Net zoals in andere instellingen lopen ook bij het Geheugen van Nederland een aantal samenwerkingsverbanden om de collectie te digitaliseren.

Volgens Gillesse staat kwaliteit voorop. Het Geheugen had via de Koninklijke Bibliotheek wel al ervaring wat betreft de digitalisering van stilstaande afbeeldingen zoals foto's. In de zoektocht naar meetbare kwaliteitsparameters stelde Gillesse dat er wel overeenkomsten te vinden zijn tussen stilstaande en bewegende beelden (video, film, enz.). Het gaat om zaken zoals ruis, resolutie, kleur, dynamisch bereik enz. Toch blijkt het bepalen van de kwaliteit van bewegende beelden niet gemakkelijk. Duidelijke richtlijnen zijn er nauwelijks en het was aanvankelijk niet gemakkelijk om toegang te verkrijgen tot de juiste expertise. Hier komt de ervaring van het Filmmuseum en het

Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid van pas.

Ook de keuze van het formaat waarin het gedigitaliseerde materiaal wordt bewaard is belangrijk. Voor de digitale masters koos het Geheugen van Nederland voor digitale betacam of digibeta omdat dit een formaat is dat door de publieke media vrij courant wordt gehanteerd. De kosten van het digitaliseren waren echter te hoog om in huis aan de slag te gaan, daarom besteedt het Geheugen regelmatig opdrachten uit aan gespecialiseerde bedrijven. Vervolgens worden er digitale kopieën gemaakt van de digibeta's. Die worden bewaard in het MPEG-1 bestandsformaat. Ze dienen als een soort tweede master. Op basis van deze bestanden werden kopieën gemaakt in zowel het Windows Media Video formaat (WMV) als het Real Media formaat (RM). Deze worden via het internet door middel van streaming ter beschikking gesteld van het publiek. Een vraag waarmee het Geheugen worstelde: moeten de bestanden na digitalisering gemanipuleerd worden om een betere beeldkwaliteit te verkrijgen? Na vergelijking werd besloten dat dergelijke dure ingrepen niet gerechtvaardigd waren.

Uiteindelijk werden er op basis van de expertise die het Geheugen vergaard heeft, richtlijnen opgesteld voor verdere digitaliseringsprojecten: zowel voor het meten van de kwaliteit als voor de keuze van het bestandsformaat waarin het gedigitaliseerde materiaal aan het publiek wordt aangeboden.

Conclusie: wat valt er te leren?

De verschillende uiteenzettingen die op deze studiemiddag naar voren werden gebracht tonen aan dat er heel wat verschillende visies zijn op het gebruik van audiovisueel materiaal. Alle sprekers waren het erover eens dat dit bronnen van groot historisch belang zijn. Audiovisueel materiaal laat toe om het verleden op een andere manier te benaderen. Toch kan de historicus ze niet zomaar zonder meer benaderen. Het klassieke bronnenonderzoek blijft een *conditio sine qua non*. Bovendien blijkt al snel dat audiovisuele collecties niet zonder meer toegankelijk zijn. Speciale afspelapparatuur is nodig om informatie die op in onbruik geraakte dragers wordt bewaard, te raadplegen. Het gaat ook om kwetsbaar materiaal dat door verval wordt bedreigd. Nieuwe technologieën en media bieden mogelijke oplossingen om audiovisuele informatie te redden. Digitalisering schenkt het materiaal niet alleen een tweede leven; ze laat ook toe om collecties met nieuwe methodes te benaderen en kan zodoende een goede ondersteuning zijn voor de historicus om tot nieuwe inzichten te komen.

(1) http://www.iisg.nl/image_sound/index.html

(2) <http://www.iisg.nl/collections/hikmet/sound.html>

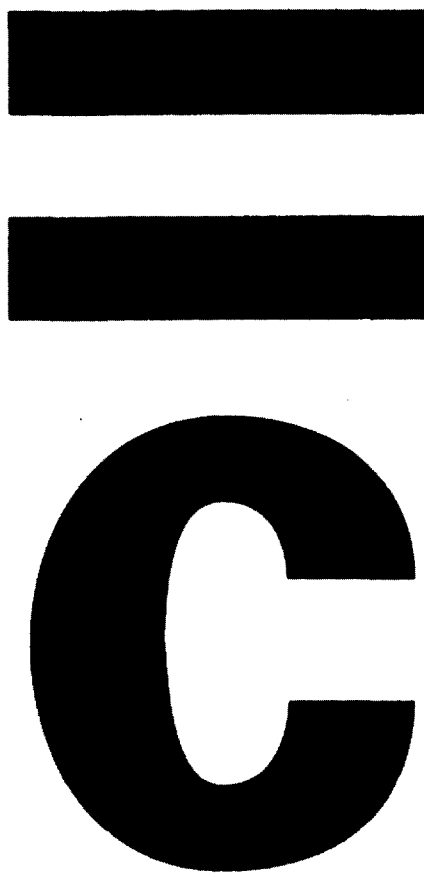
(3) <http://www.steenbeck.com/>

(4) <http://www.metamorfoze.nl>

(5) http://nwo.nl/nwohome.nsf/pages/NWOP_6DED6R

(6) <http://home.wanadoo.nl/robert.gillesse/vgi/>

<http://www.geheugenvannederland.nl>

Logo van het nieuwe Tijdschrift voor etnologie. De kleine c onder de dubbele lijn verwijst naar de 'onderkast' van de letterzetter waar de kleine letters lagen. De kapitalen lagen in de bovenkast

cULTUUR, Tijdschrift voor etnologie **Een reflectie over kleine c**

Bart De Nil, Amsab-ISG

Op 30 juni werd cULTUUR, een Vlaams-Nederlands tijdschrift voor etnologie, in het Vlaams-Nederlands Huis deBuren boven het doopvont gehouden.

Toegegeven, ik had er geen goed oog in toen ik vernam dat na jaren van aankondigen eindelijk het eerste nummer van cULTUUR zou verschijnen. Ik vreesde te worden bedolven onder een berg van ellenlange artikels, geschreven in een hermetisch vaktaal-tje want deze generatie van cultuurwetenschappers heeft een patent op het goochelen met theoretische concepten en begrippen. Als ik sommige ervan lees dan denk ik steeds terug aan wat Michael Ignatieff ooit schreef: *"De prijs die men moet betalen voor de institutionalisering van de intellectueel is dat steeds minder intellectuelen in staat zijn het grote publiek aan te spreken, of een spottende blik te richten op het inteeltwereldje van exclusief en duister dogma waaruit zo'n groot deel van het academisch discours bestaat."*⁽¹⁾ Goed, er zitten enkele bijdragen in cULTUUR waarin de auteurs zich louter richten tot hún circuit maar ze benoemen zou onrecht doen aan het over het algemeen zeer geslaagde eerste nummer. Zeer duidelijk is alvast de introductie van cULTUUR door Marc Jacobs en Gerard Rooijackers, de geestelijke vaders van het tijdschrift. In een soort van 'mission statement' formuleren ze de visie van het tijdschrift, hun grote ambities en positioneren ze het in het tijdschriftenlandschap, samengevat als: *"[...] het nieuwe interdisciplinaire forum voor erfgoed en de studie van de cultuur van het dagelijks leven in heden en verleden."*

De absolute meerwaarde van cULTUUR in het tijdschriftenlandschap is dat het geen archieftijdschrift wil zijn maar wil aansluiten bij actuele maatschappelijke ontwikkelingen en discussies, een aansluiting die in de eerste plaats moet komen van de rubriek *Etnologisch Essay*. Een persoonlijk gekleurde verhandeling is immers nog steeds de beste manier om op de actualiteit in te spelen. In dit nummer wordt deze rubriek gevuld door Niek Pas met een zeer leesbaar essay over het promoveren op Provo, de Nederlandse protestbeweging van midden jaren 1960. Niet toevallig want Pas is als journalist

de uitgelezen intermediair tussen de etnologie en een breder publiek. Hopelijk lukt het de redactie om ook de reguliere artikelen te publiceren in een meer journalistieke of essayistische stijl. Het zou de vertaalslag naar een ruimer publiek toe eenvoudiger maken. In dit eerste nummer is dit alvast gelukt met de artikels van Stijn Reijnders over het populaire misdaadprogramma van Peter R. de Vries op de Nederlandse televisie en van Wietse Schmidt over de Nederlandse binnenscheepvaart.

Ik werd onmiddellijk aangetrokken door het *Discussiedossier*, een andere vaste rubriek in het tijdschrift. Met zijn eerste dossier wil cULTUUR het debat rond de campagne Actuele Volkscultuur van de Koning Boudewijnstichting die in 2002 werd afgesloten terug aanzwengelen. De aanzet daartoe wordt gegeven door Bert De Munck in een artikel waarin hij met zijn bedenking over het ontbreken van discussies over de 'maatschappelijke relevantie' van volkscultuur en cultureel erfgoed meteen de nagel op de kop slaat. Hij plaatst enkele terechte kanttekeningen bij de inbreng van avant-gardistische theorieën in de volkscultuur en erfgoedsector, vooral dan de vrijblijvendheid en een misplaatste vorm van exotisme die ermee gepaard gaan, en waarbij sociale of etnische minderheden als zeldzame dieren in een zoo worden opgevoerd. Enkel Theo Meder kopt de voorzet van De Munck binnen door rechtstreeks op twee punten in discussie met De Munck te gaan. Een korte en krachtige repliek en dus veel efficiënter dan wat Meder omschrijft als "*het discussiestuk-op-metaniveau*" van De Munck. De bijdrage van Pascal Gielen kon worden beperkt tot de laatste paragraaf waarin hij kort reageert op De Munck. Terwijl Sylvie D'haene aan de discussie bijdraagt door uit te pakken met de maatschappelijke relevantie van Het Huis van Alijn, het Gentse volkskundemuseum. De moraal van dit discussiedossier is dat er in Vlaanderen meer behoefte is aan debat. Een moeilijke oefening want eerlijke reflecties worden door personen en instellingen in de Vlaamse volkskunde- en erfgoedsector vaak opgevat als rechtstreekse aanvallen. Bijgevolg zijn slagen onder gordel als reactie eerder regel dan uitzondering.

cULTUUR heeft zijn start niet gemist. De redactie mag terecht fier zijn op haar eersteling. Ze is erin geslaagd om een blad te verwekken dat alle eigenschappen van een degelijk wetenschappelijk vakblad bezit en dat tegelijk, door de vorm, ook een breder intellectueel publiek kan aanspreken. Met de nadruk op 'kan', want het is afwachten of het erin zal slagen een open forum te worden dat het eigen vakgebied overstijgt. Aan de redactie zal het zeker niet liggen, ze heeft voldoende kwaliteit en een gezonde dosis branie in huis. Als het ware een garantie dat we nog meer degelijke nummers van cULTUUR mogen verwachten. Maar een tijdschrift leeft nu eenmaal ook bij de gratie van het lezerspubliek. cULTUUR staat dan ook voor de grote uitdaging om een gedifferentieerd lezerspubliek te vinden (opgelet: een abonnee is nog geen lezer) én om het corporatisme van de verschillende vakgebieden binnen de cultuurwetenschappen te doorbreken. Het zou helpen indien de massamedia bij wijlen cULTUUR zouden oppikken. Lukt het niet, dan blijft het toch nog een goed vakblad dat het curriculum van menig aankomend en gevestigd cultuurwetenschapper zal helpen vullen.

“Wij willen met cULTUUR liever het eerste dan het laatste woord over iets zeggen.”

Een gesprek naar aanleiding van de lancering van cULTUUR, Tijdschrift voor etnologie

Bart De Nil, Amsab-ISG

Na de officiële lofwoorden en het heffen van een glas sprak ik – ditmaal in een befaamde Brusselse brasserie – met de hoofdredacteurs Marc Jacobs (directeur VCV) en Gerard Rooijakkers (verbonden aan het Meertens Instituut en de Universiteit van Amsterdam) over hun geesteskind.

Julie stellen zich als missie om ‘onafhankelijk van instellingen’ een forum te bieden voor de studie van het dagelijks leven. Hoe ernstig moet ik dat nemen als ik zie dat de zijtes in de redactie mooi zijn verdeeld tussen de steunverlenende instellingen?

Marc Jacobs (MJ): In de instellingen werken natuurlijk de mensen die het vak mee gestalte geven. Zeker in de opstartfase denk ik dat het nuttig is om de georganiseerde netwerken aan te spreken.

Gerard Rooijakkers (GR): Tot voor kort had elke instelling haar eigen tijdschrift. Dat waren een soort van parochiebladen waarin de belangen van de eigen instelling werden geventileerd. Dit is niet denigrerend bedoeld, ik wil er enkel maar op wijzen dat zij een andere agenda hebben. Wij willen daarentegen een onafhankelijk forum maken. Natuurlijk kunnen wij niet om de instellingen heen maar cULTUUR is niet de spreekbuis van één instelling. Zo moet je ook de samenstelling van de redactie zien. Wij respecteren de institutionele verworvenheden maar het tijdschrift – en dit is nieuw – is geen parochieblad. We willen daarentegen een ontmoetingsplaats zijn.

Onderschatten jullie niet de sturende kracht van instellingen en promotoren, die langs allerlei netwerken steeds hun projecten en promovendi naar voor willen schuiven?

GR: Het is onvermijdelijk dat we met ons initiatief opnieuw school maken. Het tijdschrift zal ongetwijfeld een instelling worden die haar invloed zal hebben op het werkveld. Wij zijn hierin niet naïef, we opereren immers niet in een vacuum, we zijn er ons van bewust dat datgene waarmee we bezig zijn, op een bepaald moment, een norm zal worden. Een norm die zal worden omhelsd of betwist. Maar wij doen tenminste iets, wij stellen een daad. Vandaar dat we naast het tijdschrift onder het logo cULTUUR ook een boekenreeks willen uitgeven waarmee we de lijn waarvoor wij staan willen aangeven. Die lijn wordt niet bepaald door één bepaalde instelling. Marc Jacobs praat niet namens het VCV en ik praat niet namens het Meertens Instituut of de Universiteit van Amsterdam. Wij staan hier voor ons vak. Sterker nog: sommige dingen die ik vertel staan haaks op het beleid van het Meertens Instituut. Maar dat is voor niemand een probleem.

MJ: We zijn binnen de redactie allemaal onafhankelijke denkers. En we zullen erover waken dat dezelfde mensen niet voor eeuwig de redactie zullen uitmaken. We hopen dat dit platform de komende jaren door meer instellingen zal worden gedragen. We krijgen toch de signalen dat verschillende andere instellingen, onder andere enkele musea, binnen enkele jaren willen instappen in dit project. Het is zeker geen monopolie van de drie instellingen die het tijdschrift nu wat levenskracht meegeven.

Hoeveel lezers hopen jullie te bereiken?

GR: Wij hopen in de eerste fase een basis te kunnen leggen met zo'n 500 à 800 abonnees. Wil het tijdschrift echter uit de kosten geraken dan moeten we naar 1300 à 1500 abonnees.

MJ: Dat zijn zeer hoge ambities maar we rekenen, door het format van het tijdschrift, ook op een losse verkoop in de boekhandels. Wat niet gebruikelijk is voor dit soort van tijdschriften. Maar door een gevarieerde inhoud, het inspelen op de actualiteit en af toe enkele spraakmakende artikels hopen we ook lezers aan te trekken die niet in ons vak zitten.

GR: Wij willen met cULTUUR liever het eerste dan het laatste woord over iets zeggen. Het moet de lezers duidelijk worden dat men met dit tijdschrift de polsslag van het vak kan voelen. Men moet de dynamiek opmerken van alles wat er binnen ons vakgebied gebeurt. Toegegeven, onze vakgebieden zijn in Vlaanderen en Nederland maar kleine circuits. Maar door Nederland en Vlaanderen samen te voegen krijgen we al een groter circuit. Maar dan nog zijn we veel te vriendelijk en te lief voor elkaar. Het is ongepast om elkanders nieren te proeven. En dat willen we in dit tijdschrift juist wél doen. En ik denk dat hierdoor het tijdschrift ook voor een breder publiek interessant

wordt. Want men zal opmerken dat we geen navelstaarders zijn maar dat we bezig zijn met relevante dingen waar mensen mee worden geconfronteerd in hun dagelijks leven.

Jullie kunnen wel zeggen dat het tijdschrift een breed publiek zal interesseren. Maar hoe zal de inhoud ervan doorsijpelen naar een breder publiek?

MJ: Je hebt daarvoor de massamedia nodig. We gaan elk nummer met een specifieke promotiecampagne onder de aandacht brengen van journalisten. Als ik de komende thema's bekijk dan ben ik ervan overtuigd dat we erin zullen slagen om specifieke journalisten te bereiken die ons verhaal zullen oppikken en uitwerken voor een breder publiek. Wij staan voor de uitdaging om steeds heel scherpe insteken en relevante onderwerpen te vinden.

GR: Als rechtstreekse opvolger van het *Völskundig Bulletin* en het *Jaarboek van het Openlucht Museum* beginnen we niet met een tabula rasa. Er is al een netwerk, een traditie, vanwaar we vertrekken. Anderzijds opteren we voor een nieuwe invulling van het concept volks-cultuur. Wat betekent dat we niet alleen aandacht hebben voor de ongerepte authentieke boerencultuur van vroeger maar dat we ook oog hebben voor de hedendaagse en de massacultuur. Met andere woorden: wij staan voor een inclusieve benadering. Dat wil zeggen dat wij de oude benaderingen niet verketteren, wij nemen die vaktraditie mee. Het mooiste is als je traditionele onderwerpen, zoals klederdracht, boerencultuur en volksverhalen, bij de horens kan nemen en kan laten zien dat er nog ongekende aspecten aan vastzitten die relevant zijn voor onze hedendaagse cultuur. En daar is wel een breed publiek voor te vinden. Want mensen vinden het ook leuk om samen met ons een stap opzij te zetten om het verschoven perspectief op de cultuur mee gestalte te geven. Banaliteit is ons vak: waar mensen hun neus voor ophalen, daar zijn wij in geïnteresseerd.

MJ: Een heel mooi voorbeeld vind je al in het eerste nummer met het artikel van Stijn Reijnders die zeer actuele televisiecultuur, met name het controversiële programma van Peter R. de Vries, combineert met traditioneel onderzoek over hoe in het verleden met moordliederen over misdaad werd gerapporteerd. Precies deze ongewone combinatie levert vuurwerk op.

Het begrip 'reflecteren' staat centraal in de missie van het tijdschrift. Kunnen jullie mij uitleggen wat nu het verschil is tussen reflecteren en theoretiseren? Is, zoals E.P. Thompson het formuleerde, het toepassen van een historische logica al niet voldoende?

MJ: Reflexief handelen is het in beeld brengen van jezelf als onderzoeker en systematisch trachten na te gaan wat de invloeden zijn op jouw onderzoeksthema. Je eigen gezichtspunten op één of andere manier trachten mee te delen: in het verhaal of in de voetnoten. Dit is niet de zeer objectieve wetenschapper die boven alles verheven staat. Je staat als onderzoeker in de wereld en je probeert alles om je heen te gebruiken om je

visies te formuleren. Reflecteren is precies dat proces mee in het verhaal brengen.

GR: We zitten hier in een café dat vol hangt met spiegels. Reflectie betekent letterlijk bespiegeling. In een spiegel gaat het om betrokkenheid en distantie, je moet je altijd positioneren voor een spiegel. Je bepaalt zelf hoe je je wilt zien in de spiegel. Het spiegelbeeld is de werkelijkheid maar tegelijk ook weer niet. Zo verhouden wij ons ook tot de wereld. Want de wereld die wij waarnemen wordt gekleurd door onze culturele constructies en door onze mentale categorieën. Ik denk, anders dan E.P. Thompson, dat er niet een werkelijkheid 'as such' bestaat. Wij en degenen die na ons komen kunnen, bijvoorbeeld, nog andere dingen in de 'working class culture' zien dan E.P. Thompson erin zag. Er is nood aan reflectie en vooral aan er zich van bewust zijn dat je betrokkenheid en distantie nodig hebt. Daarom is het ook zo mooi dat we hier in een café zitten dat vol hangt met spiegels, want het geeft de essentie van ons vak weer.

Eén van de ambities van cULTUUR is het behalen van de A1-status. Waarom?

MJ: Enerzijds willen we hiermee de lat hoog leggen, anderzijds is het een statement om met een Nederlandstalig tijdschrift de A1-status te halen. Omdat in de universitaire wereld een A1-publicatie altijd met de publicatie in een Engelstalig tijdschrift wordt verbonden. Tijdschriften waar het zeer moeilijk is om als jonge onderzoeker binnen te geraken. Wij vinden dat jonge vorsers bij de opbouw van hun curricula evengoed in het Nederlands moeten kunnen publiceren. Een publicatie die evenwaardig is aan de publicatie in een obscuur Amerikaans vakblad dat niemand leest.

GR: Wij willen ook een A1-tijdschrift worden vanuit het idee dat we als cultuurwetenschappers beseffen dat de taal een structurerend element van ons denken en van de cultuur is. Er is dus hoge nood aan een Nederlandstalig forum waarin ook een vocabularium kan ontwikkeld worden op het gebied van de cultuur met de kleine c dat ons denken bepaalt. Daarbij kunnen we niet alles vertalen naar het Engels. Wij willen laten zien dat het mogelijk is om een toptijdschrift te maken in de Nederlandse taal.

Maar het tijdschrift Vólkskunde heeft toch al een A1-status?

MJ: Op basis van anciënniteit maar ik denk dat het daarnaast nog anders kan. Het gebrek aan concurrentie en kritische discussie was een probleem voor *Vólkskunde*. Zelfs nog voor het eerste nummer verscheen was het effect van cULTUUR al merkbaar in *Vólkskunde*, waar men zich opnieuw is gaan positioneren. Ik hoop dat ze daar nu ook de lat veel hoger gaan leggen. Onder meer door te werken met blind reviews en met een hogere weigeringsratio, waarbij één op de twee stukken wordt geweigerd of grondig wordt bijgestuurd. Een redactie is immers meer dan een postbus. Ze moet ook tijd en energie investeren in jonge onderzoekers door hen te begeleiden bij het scherper stellen van hun artikels.

GR.: Er is plaats voor meerdere tijdschriften. *Volkskunde* incorporeert de vaktraditie die wij ook koesteren. Wij hebben een grotere mate van reflexiviteit en we verbreden het veld, van de meer traditionele volkscultuur naar ook andere domeinen. Het is helemaal onze bedoeling niet om *Volkskunde* weg te drukken. Je hebt trouwens ook nog het tijdschrift van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en *Van Mensen en Dingen*. Het zijn allemaal collega's die we respecteren. Wij zetten er iets naast vanuit een programmatistische visie die ook tot uiting komt in de boekenreeks die we willen uitgeven. Wat ontbreekt is communicatie met een groot publiek in de vorm van samenhang. Wij willen zo'n samenhangend geheel aanbieden. Want als we eerlijk zijn zijn veel tijdschriften parochiebladen, verlengstukken van instellingen. Ze worden gepubliceerd om de subsidies veilig te stellen, om het jaarverslag op te tuigen of om te laten zien wie ze zijn. Ons tijdschrift is echt bedoeld vanuit een klantgericht perspectief. Mensen die in etnologie zijn geïnteresseerd moeten via ons tijdschrift op de hoogte worden gebracht van wat er allemaal gebeurt.

Hoe kunnen jullie met twee nummers per jaar aansluiten bij "actuele maatschappelijke ontwikkelingen en discussies"?

GR: Wij zijn geen krant. Maar wij hebben net genoeg betrokkenheid en distantie om te reflecteren over wat er in de samenleving speelt. Wij kunnen dieper gaan dan wat in de kranten en week- of maandbladen staat geschreven. Wij kijken vanuit een specifiek etnologisch perspectief naar de werkelijkheid, naar wat ontbreekt in andere media. Daarbij zeggen we dat etnologie niet iets is van mensen en dingen die al lang voorbij zijn. Het gaat niet over safe stories maar, zoals we ook stellen in de inleiding van het eerste nummer, vormen erfgoed en volkscultuur de heetste hangijzers in onze maatschappij.

Kunnen jullie, verbonden aan instellingen die bestaan bij de gratie van subsidies, zich wel een kritische houding ten opzichte van het erfgoedbeleid veroorloven?

MJ: Als dat nodig is zullen we dat zeker doen. Tot nu toe kunnen we ons wel vinden in dat beleid. Eén van dingen die we willen doen is het niet-recupereerbaar maken van begrippen zoals Vlaamse identiteit en cultuur van alledag. Ze voor een stuk ongrijpbaar maken, het complex houden en een tegenstem voorbereiden. Als onafhankelijk onderzoeker en burger vind ik dat ik het recht heb om stellingen in te nemen en te reageren tegen simplisme en populisme. Waar ik dat relevant en nodig vind probeer ik dat zo scherp mogelijk te doen. En als het te warm wordt in Nederland of Vlaanderen gaan we zeker ook in cULTUUR een kritische houding aannemen. Wie zal het anders doen?

Donald Weber, Amsab-ISG

Eind vorig jaar heeft Amsab-ISG de langverwachte overstap gewaagd naar het collectiebeschrijvingssysteem van Adlib Information Systems. Amsab-ISG heeft drie deelcollecties: archiefmateriaal, bibliotheekmateriaal en een grote hoeveelheid audiovisueel en iconografisch materiaal ('beeld en geluid'). Alles moest kunnen beschreven worden in het nieuwe systeem en bovendien moest er ook een OPAC, een zoekstelsel op het internet aan gekoppeld zijn, die dan ook nog eens integreerbaar moest zijn in onze grafisch nogal zwaar uitgewerkte website. Voorwaar geen lichte opgave.

Eigenlijk staat ons één grote wens voor ogen: een bezoeker die bij ons gegevens komt opzoeken, moet in één keer alles kunnen krijgen. Integrale ontsluiting van de gehele collectie, over alle deelcollecties heen. Als iemand pakweg 'emile vandervelde' intikt als zoekterm, dan moeten bij wijze van spreken met één druk op de knop zowel

archieven, publicaties, foto's, affiches etc. op het scherm verschijnen. Met Adlib, het moet gezegd, komen we aardig in de buurt daarvan.

IJverige vingertjes ... zij tikken maar door

Het Adlib-pakket dat door Amsab-ISG in gebruik werd genomen bevat de drie grote 'modules': de museummodule, de bibliotheekmodule en de nog jonge archiefmodule. Onze afdeling Beeld & Geluid was in feite al enkele jaren geleden met Adlib begonnen. Momenteel bevat de databank meer dan 20.000 beschrijvingen van foto's, affiches, postkaarten, maar ook bouwplannen, stickers, speldjes, houtsneden ... en bijna evenveel digitale afbeeldingen. Er zijn daarnaast meer dan 60.000 beschrijvingen van boeken, tijdschriften, congresverslagen, brochures etc. Bovendien, en daar zijn we erg trots op, worden een groot aantal verzamelbanden en tijdschriften geëxperpeerd, zodat wij een bibliografisch erg nuttige lijst van meer dan 10.000 artikelen kunnen aanbieden.

De meeste aandacht gaat naar de beschrijving van de archiefcollectie, waar we in feite nog onze eerste aarzelende stappen aan het zetten zijn - hoewel er intussen meer dan 20.000 records van bijna 400 archieven raadpleegbaar zijn. De stap van de 'papieren' inventaris naar de digitale internationale beschrijvingsstandaard ISAD is een beetje een 'cultuurschok' voor onze archiefmedewerkers. En ook de archiefmodule van Adlib is nog erg jong, naar verluidt zijn wij de eersten die de geïntegreerde Nederlandstalige versie gebruiken. We willen dan ook graag een 'pilotpartner' zijn bij Adlib, om de module nog meer scherp te stellen. Maar het blijft nog even zoeken en tasten ...

Naar buiten! Naar buiten!

Maar het pièce de résistance van het hele systeem is toch wel de Adlib Internet Server, de zoekschermen die op het internet raadpleegbaar zijn. Dat is uiteindelijk ons gezicht naar de buitenwereld en een erfgoedinstelling als Amsab-ISG is bijzonder gericht naar publieke dienstverlening. De OPAC is dus zeer belangrijk voor ons, en het moet gezegd, de mensen van Adlib hebben erg hun best gedaan om een geïntegreerde zoekmachine voor ons te bouwen. Ze hebben zelfs de kleuren van onze website spontaan mee ingebouwd!

De OPAC van Adlib is nog volop in ontwikkeling. Weliswaar brengen zulke werkzaamheden heel wat storingen en bugjes mee, maar we hebben er vertrouwen in dat het 'met tijd en boterhammen' wel in orde komt. Momenteel zijn op de website van Amsab-ISG reeds de steekkaarten van de bibliotheekcollectie en van de archiefcollectie te bekijken. De steekkaarten van de museumcollectie volgen, als alles goed gaat, in de loop van 2005.

Sinds we anderhalf jaar geleden met een uitgebreide website naar buiten zijn gekomen, mochten we meer dan 30.000 bezoekers verwelkomen, die samen bijna 150.000 webpagina's bekeken. Dat is aardig, maar het kan nog flink wat beter. Het grootste deel van onze bezoekers komt naar onze website om onze on-linecatalogus te raadplegen. We hebben dan ook nog een hele weg af te leggen met Adlib.

*Frans Bontinck bestudeert een landkaart in een van zijn kostbaarste boeken:
de Naukeurige Beschrijvinge der Afrikaensche Gewesten uit 1668
(Uit: W. Van Doorselaer en A. Looman, De langzame haast van pater Bontinck)*

WILLY VAN DOORSELAER EN AURÈLE LOOMAN (red.),
De langzame haast van pater Bontinck.
Een historicus op missie in het hart van Afrika

Bart De Nil, Amsab-ISG

Wie zich bezighoudt met de geschiedenis van het dagelijks leven in Vlaanderen tijdens de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw kan niet voorbij aan het fenomeen van de missionering. Nochtans logisch: wie de drijfveren van generaties van Vlaamse mannen en vrouwen, die kozen voor een leven in dienst van de Kerk in den vreemde wil begrijpen, moet de omgeving die hen vormde kennen. Dit is ook wat de samenstellers van dit boek over de scheutist Frans Bontinck voor ogen hadden. In plaats van een biografie stelden de broers Edwin en Aurèle Looman en de broers Willy en Marc Van Doorselaer, familieleden van Bontinck, een boek over de 'life and times' van Frans Bontinck samen, met aandacht voor de context en het evoluerende tijdsklimaat waarin hij leefde.

Frans Bontinck werd op 16 augustus 1920 in Schellebelle geboren als jongste van de acht kinderen van het echtpaar Raymond en Maria Bontinck-Drieghe. Een landbouwersgezin waarin noeste arbeid en godsvrucht centraal stonden. Kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog trad Frans in in het noviciaat van Scheut in Anderlecht. Na zijn priesterwijding behaalde hij een doctoraat kerkgeschiedenis aan de Universiteit Gregoriana in Rome. In 1950 werd hij missionaris in (Belgisch) Congo. Eerst als reispaten en docent aan het kleinseminarie van Bolongo, vanaf 1957 als professor kerkgeschiedenis aan de pas opgerichte faculteit Theologie van de Universiteit Lovanium in het toenmalige Leopoldstad, het latere Kinshasa. In 2002 keerde Bontinck om gezondheidsredenen terug naar België. Hij overleed op 20 april 2005, twee maanden voor de presentatie van het boek over zijn leven.

Frans Bontinck (2e v.r.) op weg naar Congo, 1950 (Uit: De langzame haast van pater Bontinck)

Voor deze boekbespreking kon ik putten uit het in alle opzichten voortreffelijk geschreven voorwoord van Aurèle Looman. Hij schetst daarin de genese van het boek en weidt uit over het concept ervan waarbij hij zich had laten inspireren door het toneelstuk *Zes personages op zoek naar een auteur* van Luigi Pirandello: "Hoe, dames en heren, kan men over iemand als pater Bontinck schrijven zonder zijn eigen pater Bontinck te creëren? Pirandello zou gezege hebben: niet. De beste manier om het probleem enigszins te omzeilen leek ons verschillende auteurs hun eigen Bontinck te laten creëren. Wie weet zouden zich uit al die creaties de contouren van een helemaal verzonnen pater Bontinck losmaken. Dit boek is het resultaat van deze aanpak. Zestien auteurs zijn op zoek gegaan naar een personage. Of ze het ook in hun vizier hebben gekregen, moet de lezer uitmaken."

De structuur van het boek volgt chronologisch de verschillende etappes in het leven van Bontinck. Zijn kinderjaren in Schellebelle, het college in Ronse, de missiecongregatie in Scheut, de theologiestudies in Leuven, zijn doctoraat in Rome, de tweeënvijftig jaar in Afrika en ten slotte zijn opruststelling in Zuun. De uitgebreide interviews die kort voor zijn overlijden met hem werden afgenomen vormen de ruggengraat van het boek. Het is duidelijk dat de interviewers met veel respect en bewondering naar Bontincks levensverhaal luisterden, behalve in het laatste gedeelte van het afsluitende interview, waarin ze afstappen van het anekdotische en enkele beschouwende vragen stellen. In zijn 'spelen met taal' merk je de humor en het relativiseringsvermogen van Bontinck, niet enkel geïnspireerd door teksten maar ook door het dagelijks leven. Zoals bij het leidmotief dat hij zijn studenten meegaf wanneer ze zochten naar een goede titel: "*De titel van een boek, c'est une mini-jupe. [...] Assez long pour couvrir le sujet et assez court pour exciter l'intérêt.*" Misschien had hij dit opgepikt van de Franse historicus Fernand Braudel die schreef: "*Les statistiques c'est comme les mini-jupes: ça donne de l'espoir mais ça cache l'essentiel.*"

Tot grote spijt van Willy Van Doorselaer konden de redacteuren voor de kinderjaren van Bontinck in Schellebelle niet terugvallen op een antropologische studie over een dorp aan de Schelde tijdens het interbellum: "*Wie geen weet heeft van dat dorp aan de Schelde, aan de Hoekstraat in dat dorp, van het huis aan de spoorweg, van de stijfsel en boerenkost, van arbeid en vroomheid waarin ons Franske de letters tot woorden, kan de missionaris, historicus en wereldburger Frans Bontinck maar half begrijpen.*" Toch zijn er nog de getuigenissen van tijdgenoten van Bontinck die hún beeld geven van het dagelijks leven in Schellebelle toen. Een gekleurd beeld van een verdwenen wereld, maar dat is nu eenmaal eigen aan getuigenissen. Het is jammer dat de redactie, om het geheel wat te contextualiseren, geen bijdrage heeft opgenomen die een sociaal-economische schets geeft van het Scheldeland tijdens het interbellum.

Het spreekt vanzelf dat het zwaartepunt van dit boek op de Afrikaanse periode van Bontinck ligt. Hiervoor bleef de redactie niet *Rond de stenen linde* (het tijdschrift van de Heemkring Schellebelle) zitten, maar ging ze bij oud-collega's van Bontinck, Afri-

kaspecialisten en -publicisten op zoek naar artikels. In het bijzonder over de periode waarin hij doceerde aan de Universiteit Lovanium in Kinshasa resulteerde die zoektocht in enkele sterke artikels en getuigenissen van onder meer Leen Huet, Pierre Salmon, Jean-Luc Vellut, Daniël Vangroenweghe, Honoré Vinck en Lieve Joris. Bontinck komt erin voor als een erudiet historicus met een bibliotheek over de geschiedenis van Afrika die tot de verbeelding spreekt. In het geheel miste ik wel een getuigenis over het dagelijks leven aan de universiteit Lovanium, met haar door de wereldberoemde Vlaamse antropoloog Jan Vansina omschreven Laagermentaliteit.

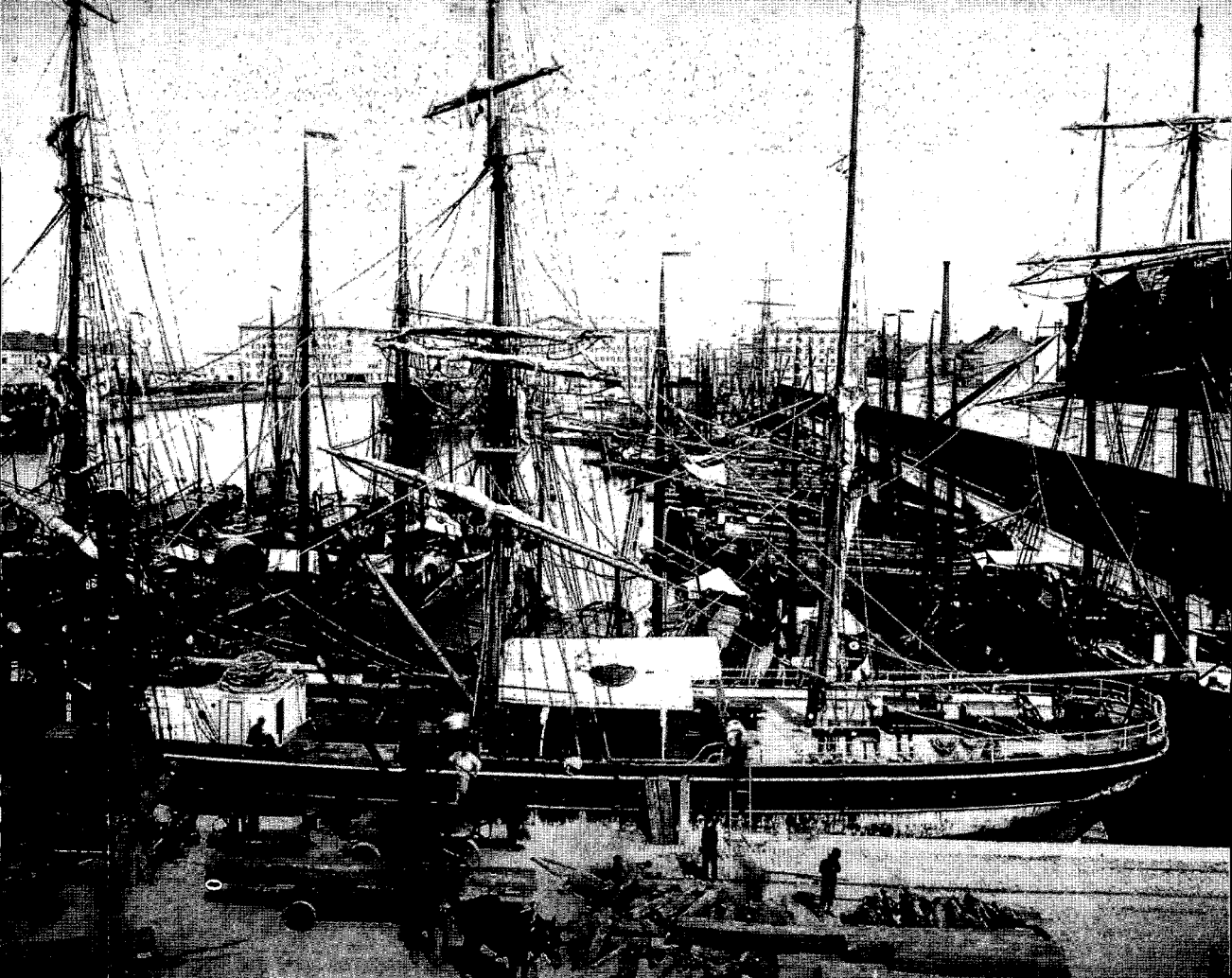
De indruk kan misschien worden gewekt dat Bontinck een kamergeleerde was. Vooral bij beschrijvingen van Bontinck aan het werk in zijn bibliotheek moest ik onmiddellijk denken aan de boekengek dr. Peter Kien in de roman *Het Martyrium* van Elias Canetti. Maar daar waar de wereldvreemde Kien uiteindelijk ten onder gaat tussen zijn boeken stond Bontinck ten dienste van mensen. Zijn bibliotheek was er voor zijn studenten en vorsers en hij hielp bij de oprichting en bouw van het noviciaat voor Afrikaanse vrouwelijke missionarissen. Aurèle Looman schrijft: *"Als professor en promotor van toekomstige historici, als uitgever van belangrijke geschreven bronnen, als auteur van talloze artikelen, als pionier van de Bantoenaamkunde en, last but not least als stichter, verzamelaar en beheerder van een indrukwekkende Afrikabibliotheek, heeft hij zijn tweede vaderland het kostbare cadeau van een beter toegankelijk verleden gegeven."* Zoals Jean-Luc Vellut het stelt behoorde Bontinck tot een generatie die in een klerikale wereld leefde *"waar kennis niet losstond van sociale praktijken."* Omgekeerd kon ook, zoals pater Frans Van de Velde deed, die vijftig jaar missiewerk verrichtte bij de indianen in de Canadese Northwest-Territories. Naast zijn pastorale en sociale taken schreef hij ook de taal en cultuur van de Noord-Amerikaanse Inuits neer. Door het negatieve contemporaine oordeel over de missionering in het algemeen zijn deze missionarissen vaak sant in eigen land. Maar in het buitenland worden ze geprezen voor hun verdiensten. Onlangs bijvoorbeeld verscheen er een Nederlandse vertaling van het boek van de Canadees Earle H. Waugh over Roger Vandersteene, de West-Vlaamse missionaris die werkte tussen de Cree-indianen ten noorden van de Canadese stad Alberta. ⁽¹⁾

De langzame haast van pater Bontinck is een cross-over tussen bijdragen van amateurs en professionelen. Dit zeg ik zonder enige negatieve bijklank of enig waardeoordeel. De bijlage over de naam Bontinck in Schellebelle van Karel De Jaeger is complementair aan de situering van Bontinck als historicus door wijlen professor Pierre Salmon. Het boek is een mengelwerk met afwisselend korte getuigenissen, academische artikels, interviews met en literaire stukken van Bontinck. Een waar bravourestukje, zeker als men weet dat tussen de eerste aanzet en de voorstelling van het boek amper acht maanden lagen. Er verschijnen historische verzamelwerken waar men jaren over doet en die de gemeenschap veel geld kosten maar die minder te vertellen hebben dan *De langzame haast*. Dat dit boek 'vanonderuit' tot stand is gekomen merkt men aan kleine

details zoals de verklarende voetnoten van de redactie bij wetenschappelijke termen, personen en gebeurtenissen. Het zou jammer zijn indien academici *De langzame haast* niet zouden meenemen in het onderzoek naar de missionering en de sociale geschiedenis van Vlaanderen. Het zou meer zeggen over hun beperktheid dan over de kwaliteiten van dit boek.

(1) E.H. WAUGH, *Een wereld van verschil. Roger Vandersteene bij de Cree-indianen*, Leuven: Davidsfonds, 2005.

W. VAN DOORSELAER en A. LOOMAN (red.), *De langzame haast van pater Bontinck. Een historicus op missie in het hart van Afrika*, Schellebelle: Arte Libro, 2005. www.libro.be

Het Willemdok, Antwerpen, eind 19e eeuw (foto BTB)

STEPHAN VANFRAECHEM en BOB BAETE

**100 jaar Havenarbeidersbond Antwerpen.
Van dokwerker tot havenarbeider**

Rik Hemmerijckx, historicus

Wie zijn we? Waar komen we vandaan en waar gaan we naartoe? Essentiële vragen voor elke persoon of organisatie die vanuit een visie verder wil in deze maatschappij. Verjaardagen zijn soms aanleidingen om bij deze vragen stil te staan. Het initiatief van de BTB-Vakgroep Haven van Antwerpen om naar aanleiding van haar honderdste verjaardag haar geschiedenis in boekvorm te gieten, draagt daar zeker toe bij.

Voor *100 jaar Havenarbeidersbond Antwerpen. Van dokwerker tot havenarbeider* werden twee auteurs aangezocht. Stephan Vanfraechem is een specialist inzake de arbeidsverhoudingen aan de Antwerpse haven en heeft enige tijd geleden op dit onderwerp gedoctorreed. Hij nam het eerste deel van het boek voor zijn rekening waarin de geschiedenis van het socialistisch syndicalisme in de Antwerpse haven wordt geschetst van de jaren 1880 tot 1972. Bob Baete is als voorzitter van de Vakgroep Haven van Antwerpen een direct betrokkene, een man van de praktijk, en zijn bijdrage moet dan ook gelezen worden als een getuigenis over het Antwerps havensyndicalisme tijdens de laatste dertig jaar.

Traditioneel wordt het ontstaan van het socialistisch syndicalisme aan de Antwerpse haven gesitueerd in 1904 met de oprichting van de bond Willen is Kunnen, maar Vanfraechem opteerde ervoor om ook in te gaan op die vroege fase van vallen en opstaan, waarin het nog niet duidelijk was welk type van syndicalisme uiteindelijk zou doorbreken. Doorheen zijn relaas krijgen we een mooi gestructureerd overzicht van de ontwikkeling van het havensyndicalisme, van de belangrijkste stakingen, het paritair overleg en de belangrijkste sociale verwezenlijkingen.

Betoging van de BTB, 13 december 2001 (foto Bob Baete).

De specificiteit van de havenarbeid, met zijn onregelmatige toelieferingen, zijn los dienstverband en zijn dagelijkse aanwervingen heeft in belangrijke mate ook de kenmerken van het havensyndicalisme bepaald. De pogingen van de syndicale leiding om voor de arbeiders betere werkvoorwaarden en een waardig statuut af te dwingen zijn een constante doorheen de geschiedenis van de havenarbeidersbond. Het overleg nam vanaf de jaren 1920 een centrale plaats in in de syndicale strategie, maar op regelmatige tijdstippen zien we ook de dikwijls spontane opstoten van militante actie. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat de Antwerpse haven de ideale voedingsbodem was voor extreem-linkse agitatie. Het gevolg was een aanhoudende dynamiek waarbij het overlegsindicalisme telkens weer de bovenhand haalde.

De unieke focus op de socialistische havenarbeidersbond - uiteraard bepaald door het kader waarin dit werk tot stand kwam - houdt evenwel een aantal beperkingen in. Zo is het jammer dat er niet wordt ingegaan op de verhouding met de ACOD-LRB, de vakbond van het gemeentepersoneel, die de meerderheid van de sluiswachters groepeerde en die vanaf de staking van 1960-61 een heel belangrijke speler in het havensyndicalisme geworden is. Spijtig ook dat het nagenoeg onmogelijk is om een zicht te krijgen op de syndicale machtsverhoudingen. We weten dat de socialistische bonden in de jaren 1920 de meerderheid van de dokwerkers groepeerden, maar voor de naoorlogse periode worden er nog nauwelijks indicaties gegeven. Maar ondanks die paar opmerkingen behoudt het werk van Vanfraechem zijn waarde.

De bijdrage van Bob Baete is vooral geschreven vanuit een zekere syndicale actualiteit en leest als een moreel en administratief verslag. Ze vangt aan met de introductie van de wet-Major op de havenarbeid uit 1970 en eindigt met de protestacties tegen de Europese richtlijnen van Bolkestein vanaf 2001. Enige subjectiviteit is bij deze aanpak uiteraard niet van de lucht, maar die is interessant om een aantal gevoeligheden en aandachtspunten te kunnen duiden. Zoals bijvoorbeeld dat de wilde havenstaking van 1973 die nog steeds omschreven wordt als een 'conflict' en niet als een 'staking'. Ook de aandacht die besteed wordt aan de opleidingen of bijscholingen voor havenarbeiders geven aan in welke mate de havenbonden een constructieve rol in het havenbedrijf willen spelen. Voornaamste betrachting van het relaas van Baete is evenwel aantonen dat de BTB-Vakgroep Haven nog steeds aan de spits staat van het syndicalisme in de haven van Antwerpen en de acties tegen Bolkestein kunnen dit alleen maar in de verf zetten.

Stephan Vanfraechem en Bob Baete, *100 jaar Havenarbeidersbond Antwerpen. Van dokwerker tot havenarbeider*, Gent: Amsab-ISG, 2004, 175 p.

A U T E U R S

Jan-Frederik Abbeloos (°1981) is licentiaat geschiedenis (UGent) en gediplomeerde in de aanvullende opleiding Algemene Economie en Bedrijfskunde (UGent). In 2005 behaalde hij een master in de Journalistiek. Momenteel werkt hij als assistent aan de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent. Zijn voornaamste interessevelden zijn economische theorievorming, globalisering, sociale ongelijkheid en polarisatie. Daarnaast publiceerde hij het artikel De Zuilen van het Jeugdhuis. In: *Ván Mensen en Dingen: Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen*, 2(2004)1, p. 26-37.

JanFrederik.Abbeloos@UGent.be

Herman Balthazar (°1938), is doctor in de letteren en wijsbegeerte (geschiedenis) (UGent). Hij was aspirant van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (1962-1966), assistent aan de RUG (1966-1968), docent aan het RITCS (1968-1969), attaché bij het Navorsings- en Studiecentrum Geschiedenis Tweede Wereldoorlog (1969-1970), docent aan de VUB (1970-1973) en gewoon hoogleraar aan de Universiteit Gent - leerstoel Nieuwste Geschiedenis (tot 1 oktober 1985, daarna buitengewoon hoogleraar tot emeritaat per 1 oktober 2003). Van 1985 tot eind 2004 was hij gouverneur van de provincie Oost-Vlaanderen en vanaf 2005 is hij eregouverneur.

Hij is nog steeds actief, onder meer als lid van de raad van bestuur van de Jan Dhondtstichting (uitgever van *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*), als lid van het Wetenschappelijk Comité van het Studie- en documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA), als vice-voorzitter van het Francquifonds, als voorzitter van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, als voorzitter van de Stichting Gerrit Kreveld, Bezinnings- en Initiatiefcentrum voor een sociale democratie (uitgever tijdschrift *Samenleving en politiek*) en als voorzitter van de raad van bestuur van de Stichting Ons Erfdeel.

herman.balthazar@amsab.be

Bob Reinalda (°1947) studeerde politicologie en sociale geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam (1966-1973). Hij doceert internationale betrekkingen bij Politicologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij schreef over de Nederlandse en internationale vakbeweging van hand- en hoofdarbeiders en is redacteur van het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland* (BWSA, 9 delen, Amsterdam: IISG/Aksant 1986-2003; www.iisg.nl/bwsa). Tot zijn sociaal-historische publicaties horen: *Vrouwenbeweging en internationale organisaties 1868-1986. Een vergeten hoofdstuk uit de geschiedenis van de internationale betrekkingen*, De Knipe: Ariadne, 1989 (met Natascha Verhaaren) en *The International Transportworkers Federation 1914-1945. The Edo Fimmen Era* (redactie; Amsterdam: IISG, 1997). Zijn politicologisch onderzoek betreft internationale organisaties, zowel intergouvernementeel als privaat.
B.Reinalda@fm.ru.nl

Vincent Scheltiens (°1962) is de zoon van Spaanse inwijkelingen. Zijn vader werd als 'niño de la guerra' geadopteerd, zijn moeder kwam eind jaren 1950 naar België. Vanuit die achtergrond is hij geïnteresseerd in de recente geschiedenis van Spanje, met een bijzondere belangstelling voor de Spaanse burgeroorlog en de activiteiten van de Spaanse vluchtelingen en migranten in België. Momenteel is hij educatief medewerker in de noord-zuidbeweging. Hij schreef vooral voor tijdschriften als *Rood*, *De Internationale*, *International Viewpoint*.
vincentscheltiens@hotmail.com

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
9000 GENT 1
3/5327